

2001. III. évfolyam, 2. szám

MODERN FILOLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

A Miskolci Egyetem közleményei
Publications of the University of Miskolc

6.

MODERN FILOLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

A Miskolci Egyetem Modern Filológiai Intézetének
kiadványa

Főszerkesztő

KLAUDY KINGA

Szerkesztőbizottság

B. VARGA ÉVA, FÜLÖP ZSUZSA, LÉNÁRT LEVENTE,
KONTOR ISTVÁN, PÁLFFY ISTVÁN, RADNAI ZSÓFIA,
SALÁNKI ÁGNES, SIMIGNÉ FENYŐ SAROLTA

Tudományos tanácsadó testület

BÓKAY ANTAL (PÉCS), FÖLDES CSABA (VESZPRÉM),
GÖMÖRI GYÖRGY (CAMBRIDGE), KABDEBÓ TAMÁS (MAYNOOTH),
KOCSÁNY PIROSKA (DEBRECEN), SZÉPE GYÖRGY (PÉCS),
TAKÁCS FERENC (BUDAPEST)

ISSN 1585-0439

2001. III. évfolyam, 2. szám

MODERN FILOLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

Papers in Modern Philology
(with an English Summary)

*Tanulmányok a nyelvtudomány, az irodalomtudomány
és társtudományaik köréből*

Scholastica

E szám lektorálásában részt vettek:

ALBERT SÁNDOR, BODNÁR ILDIKÓ,
ELEKFI LÁSZLÓ, HAN ANNA, KIEFER FERENC,
KLAUDY KINGA, JEAN LUCCHINI, PÁL FERENC,
SZÉPE GYÖRGY, SZILÁGYI ÁKOS

Olvasószerkesztő

BODNÁR ILDIKÓ

nyecseti@gold.uni-miskolc.hu

Angol rezümé és korrektúra

KÁROLY KRISZTINA

Magyar korrektúra

GSPANN VERONIKA

Megvásárolható vagy megrendelhető:

Takács Zoltánné

Miskolci Egyetem, Bölcsészettudomány Kar,
Modern Filológiai Intézet

Miskolc-Egyetemváros 3515

Tel: 06 46 565 000, 06 46 565 111/17-66

E-mail: nyebeata@silver.uni-miskolc.hu

Tipográfia, tördelés: Regál Grafikai Stúdió

Digitális nyomtatás: Syculus Kft., Budapest

Felelős vezető: Pataki István

Tartalom

Nyelvtudomány

- Hell György
Grammatikák és logikák (1. rész.) 7
- Székely Gábor
Az ellentmondás, a nyomatékos és kettős tagadás, valamint az antonímia közötti összefüggésekről 19
- Balogh Péter
Az időmelléknevek alapvető tipológiája 26

Irodalomtudomány

- Cs. Jónás Erzsébet
Kulturális szemantikai síkok a Csehov-drámák magyar fordításaiban 43
- Klausz Ildikó
Megjegyzések Borisz Paszternak Nővérem az élet c. kötetének tér- és időszerkezetéről 59
- Körömi Gabriella
Théories du génie des romantiques français 74

Kisebbségi nyelvhasználat

- Gúti Erika
Hollandok és flamandok 86

Krónika

- Papp Ferenc (1930–2001) 99

Egy publikálatlan Papp Ferenc kézirat

- Papp Ferenc
Some Aspects of Linguistic Communication in Two Recent Hungarian Literary Works 100

Papp Ferenc utolsó művéről

Lendvai Endre

Papp Ferenc: A moszkvai szemantikai iskola 106**Emlékezések Papp Ferencre**

T. Molnár István

Tanulmánykötet Papp Ferenc akadémikus 70. születésnapjára 112

É. Kiss Katalin

Papp Ferenc, a magyar nyelvész 118

Prószéky Gábor

Az „újrafelhasznált” szóvégmutato szótár 121

Fenyvesi István

A generátorember. Papp Ferenc halálára 124**Konferenciabeszámoló**

Dobos Csilla

Nyelv és jog 135
(Mannheim, 2001. március 13-15)**Könyvszemle**

Simigné Fenyő Sarolta

Lévai Béla: Egzisztenciális és lokális mondatok az angol és az orosz nyelvben 141

Bodnár Ildikó

Szépe Judit: Fonémikus parafáziák magyar anyanyelvű afáziások közlésfolyamataiban 145**English Summaries** 150**Útmutatók**

Általános útmutató az MFK munkatársai számára 153

Hivatkozási útmutató az MFK munkatársai számára 154

A

Modern Filológiai Közleményeknek
ezt a számát

PAPP FERENC akadémikus

(1930–2001)

emlékének szenteljük

Grammatikák és logikák

Hell György

1. rész*

Ismereteink szerint nem a közvetlen érdeklődés vezetett el a nyelvek vizsgálatához, hanem a nyelvhasználat nyomán fölvetődő kérdések, bizonytalanságok irányították rájuk a figyelmet. Kínában a korábban eltűnt és megsemmisített írásokat kellett rekonstruálni, Indiában a régi vedikus szanszkrit szövegek pontos kiejtésének megállapítása kívánta meg az írás és a hangzás közötti összefüggések tisztázását. Kínában kialakult a szabványosított és rendszerezett hieroglifikus írás, Indiában a szótövek és végződéses rendszerét foglalták aprólékos és a kiejtést tekintetbe vevő szabályokba. A görög városállamokban a közügyek nyilvános megtárgyalása vetett fel kérdéseket a nyelvhasználattal kapcsolatban, amelyek kezdetben a nyelv eredményes és megbízható alkalmazására vonatkoztak, majd végső soron a retorika, a logika és a grammatika kialakulásához vezettek.

A görög filozófusoknak a nyelvre vonatkozó megállapításait Dionysios Thrax használta fel grammatikájának megírása során. A szófajokat a szavak jelentése, alaki változásai és a beszédben betöltött helyük (szerepük) alapján állapította meg, ahogy azt Arisztotelész már korábban javasolta munkáiban. A logikusok értelmezését követő szemlélet Thrax után tovább élt a latin grammatikákban, illetve azokban a munkákban, amelyeket a nemzeti nyelvekről írtak később a latin nyomán. A nyelvtörténeti munkák függetlenítették magukat a logikától, de a hagyományos grammatikán belül kialakuló új irányzat, amely a mondatok önálló egységként való vizsgálatát tűzte ki célul, újból és a korábbinál határozottabb formában keresett kapcsolatot a logikával.

1. Ítélet és mondat

A görög logika ismerte a mondat fogalmát. Arisztotelész három különböző fajtát említett meg közülük munkáiban: a „logosz poetikosz”-t, a költői mondatot, a „logosz pragmatikosz”-t, a köznyelvi mondatot, és a „logosz apofantikosz”-t, a kijelentést, de elemzéseiben csak az ítéletet képviselő harmadik mondatfajtaival foglalkozott. Megállapította részeit, viszonyát a valósághoz, és behatóan elemezte a következtetési alakzatokban betöltött szerepüket. Az

*A tanulmány második, befejező részét a *Modern Filológiai Közlemények* IV. évfolyamának 1. számában közöljük.

első két mondatfajtaról Arisztotelész külön nem beszélt, nem elemezte föl-építésüket, azt sem vizsgálta, milyen viszony fűzi őket a kijelentésekhez.

Amikor a hagyományos grammatika kijelenti, hogy „[...] az ítélet az a mondatforma, mellyel minden más formájú mondatot egyeztetni szoktunk”, akkor tulajdonképpen minden mondatot az Arisztotelész által elemzett ítéletre vezet vissza. Az idézet Kicska Emiltől való (1901: 335), de hasonló kijelentéseket sok nyelvésztől lehet még idézni, így a magyarok közül pl. Gombocz Zoltántól, aki szerint még a mondatfajtaikat is kapcsolatba lehet hozni Alcuin ítéletfajtaival (Gombocz 1949: 29).

Mai grammatikáink különböző megfogalmazással hivatkoznak az ítéletre: „[...] bizonyos fajta mondatok ítéletet tartalmaznak.” (MMNyR 1961: II. 95), „[...] többnyire valóban logikai ítéletet tartalmaznak” (MMNy 1976: 229), illetve: szerkezetét tekintve „a [...] mondat lehet egyszerű ítélet [...] és komplex ítélet” (Deme 1966: 104), vagy hogy a mondat „logikai ítéletet fejez ki” (MNYK 1979: 307). A modern (generatív) grammatika képviselői is hivatkoznak az ítéletre, de nem olyan egységesen, mint a hagyományosak. Ismernek „propozicionális argumentumot”, „propozicionális szigetfeltételt”, de a „propozíció” náluk nem mindig azonos a hagyományos logika ítélet fogalmával. Bar-Hillel szerint a generatív grammatika elmélet jellege bizonyítja a legjobban, mennyire szorosan kötődik a logikához. Ezt a tulajdonságukat ő előre megjósolhatónak tartotta arra az esetre, amikor majd egy szorosabb együttműködés jön létre a „két legjobb barát”, a logika és a nyelvészet között (Bar-Hillel 1969: 3). Nyíltabban vallja be kapcsolatát az ítélettel a modern jelentésemélet. Szerinte „a formális szemantika alapegysége nem a mondat, hanem a kijelentés (propozíció)”, aminek következtében a szójelentést nem általában a mondat, hanem a „kijelentés jelentésének függvényében kell meghatározni” (Kiefer 2000: 16–17).

Más tudományos értékű leírásokhoz hasonlóan a grammatikák is attól lesznek használhatóak és értékesek, hogy általánosítható jellemzéseket adnak a nyelvekről. A logika (többek között) éppen abból a szempontból nyújtott komoly segítséget a grammatikának, hogy általánosítható fogalmakkal szolgált neki. Az ítélet például annyira általános jellegű fogalom, hogy tulajdonképpen egyetlen nyelvre sem vonatkoztatható közvetlenül, hiszen nem is nyelvi, hanem gondolati egység. Ha az ítéletet konkrét formában akarom hallhatóvá vagy láthatóvá tenni valamilyen nyelven, akkor már nem ítélettel, hanem kijelentéssel van dolgunk. Különböző nyelvű kijelentések ugyanazt az ítéletet tartalmazhatják, és azt is megtehetem, hogy egy nyelven belül egyetlen ítéletet különböző kijelentésekkel fogalmazok meg.

Az ítéletek – és részeik – mint általános érvényű gondolati egységek – nyelvi univerzálét képviselnek, amelyek tisztán egyetlen nyelvben sem valósulnak meg, de éppen ezért alkalmasak arra, hogy – általánosított kategóriaként – minden nyelvtenban felhasználjuk őket. Ennek megfelelően a mondatban kétféle grammatikát tartalmazna: egy általánosítást, mely a minden nyelvre érvényes kategóriákat tartalmazná és egy egyedit, mely az adott nyelv

kategóriáit írná le részletesen az általánosak alapján. A hagyományos grammatikai leírás nem ezt az elgondolást követte. Egy elvont rendszer helyett a latint választotta mintanyelvnek, mert szerinte ez érvényesíti a legjobb formában mindazt, amit a logika alapján bármely nyelvről mondani lehet. Az ókortól kezdve ilyen módon lett a latin nyelvtan a mintája minden más nyelv grammatikájának.

Az idők során egyre több kifogás hangzott el a logikára és a latin nyelvre épülő univerzális grammatika ellen. Ezek egyik része abból az észrevételből származott, hogy a latin minta szemmel láthatóan hamis elemzési alapot képezett más nyelvek részére. Kategóriái nem voltak megtalálhatók minden nyelvben, vagy csak erőltetve lehetett őket alkalmazni. Módosított fogalmakkal, kiegészítésekkel segíteni lehetett az ilyen nehézségeken, de a kényszermegoldásokkal keltett bizonytalanságok a logikai alapú univerzális grammatika fogalmát tették nehezen tarthatóvá. Jespersen egyszerűen alkalmazott logikának tartotta a hagyományos grammatikát, mely meglévő formájában semmiképpen sem alkalmas arra, hogy egyetemes alapot adjon minden nyelv számára. Az univerzális grammatikát szerinte nem a logikára, hanem egy széles körű, lehetőleg a nyelvek összességét magába foglaló elemzés induktív eredményeire kell fölépíteni (Jespersen 1924: 46–49., ill. 55–57).

Coseriu szerint nincs sok értelme annak, hogy belefogjunk általános érvényű grammatikai elvek összeállításába. Univerzálisakat szerinte nem a nyelv rendszerében, a langue-ban érdemes keresni, hanem csak az általános nyelvkészség területén (a langage-ban), pl. a hangadásnak mindenkre érvényes adottságaiban, vagy a minden nyelv beszélőjére érvényes háttérismeret jellegében stb. (Coseriu 1992: 46). Velük szemben a deskriptív strukturalista grammatika mindenféle nyelvi univerzálét fölöslegesnek gondolt, de szélsőséges nézeteit csak rövid ideig tudta tartani, mert az antropológiai univerzálék (köztük a nyelv) nyilvánvaló megléte az ő irányzatukon belül is kikényszerítette vizsgálatukat.

2. A hagyományos kompozíció-tan és a modern szintaxis

A hagyományos grammatikák mondattana nem véletlenszerűen kapcsolódott a logika ítélet fogalmához, hanem annak a változásnak volt szoros következménye, amely a grammatikák átrendeződését hozta a XVII., XVIII. század folyamán. A korábbi grammatikák (az irodalmi alakzatok tárgyalása mellett) csak hangtant és szótant tartalmaztak, az a rész, amelyet ma szintaxisnak nevezünk, csak később került ezek mellé, de még nem a mai értelemben.

Az eltérés szemléltetésére érdemes lesz Rosenbacher 1792-ben kiadott *Kisdedekhez alkalmaztatott magyar grammatikáját* idézni, amely még a régi módon foglalkozik a mondattant érintő kérdésekkel. A könyvben az alak-tannal foglalkozó rész után egy beszéd-kötésnek, „szintaxis”-nak nevezett fejezet található, amelyben részletesen föl vannak sorolva mindazok a sza-

bályszerűségek, amelyek a különböző szavak, pl. főnevek és főnevek, melléknevek és főnevek, igék és főnevek, igék és adverbiumok („módszavak”) stb. összekapcsolására vonatkoznak. Az erre a fejezetre következő „szóköltözésnek” (konstrukciónak) nevezett rész mondat értékű egészre vonatkozólag foglalja össze a már bemutatott törvényszerűségeket: „A *synthesis* görög szó és magyarul annyit tesz, mint *összetétel* avagy *összerakás*, ez olyan neme a nyelv gyakorlásának, mely által a beszéd részeit a beszédkötés regulái szerint értelmes *szóalomba* (constructioba) [...] *összerakjuk*; amelyet ha ki is írunk avagy kimondunk, *szólalmánynak* nevezünk” (Rosenbacher 1792: 198).

Rosenbacher természetesen latin mintát követ magyar nyelvtanában. Egy XVIII. századi kolozsvári kiadású Donatus az alábbi szabályokat adja a latin mondatok szerkesztésére (Formula faciendae orationis): „ (1) Ha a mondatban megszólítás van, azzal kell kezdeni, (2) Ezután keresd az alanyesetben álló szót, vagy amelyiket helyette kell használni, (3) Az alanyesetű szó után a ragozott ige következik, (4) Az igét a függő esetben álló szó követi, (5) Az adverbium rögtön az igéje után jön, (6) Az alanyesetű szó után természetesen a birtokosát kell tenni, mint ahogy a régensét követi minden vonzat”, stb. (Donatus, 1701: F3; H. Gy. fordítása). Rosenbacher a magyar-nak megfelelően módosítja Donatus szabályait: „Hogy a beszéd mind a fülbe jól csengjen, mind pediglen értelmes folyamatja legyen, szükséges legelőször is a nevező dolgot vagyis a *nominativust* az igével egy számba és személybe helyeztetni, ezt nyomban kövesse az eset, amelyet az ige kíván, ez után következik a posztpozíció a maga kázusával, ezt követi az adverbium és végre a verbum, p.o. *Szent István király egész hazánkat vármegyékre felosztotta*” (Rosenbacher 1972: 199).

A mondatszerkesztésnek ezek az előírásai semmiképpen sem tekinthetők egyszerűnek. Alkalmazhatók az adott mondatra, de ha például ugyanezt a mondatot más szórenddel szeretném kialakítani, (pl. *Egész hazánkat Szent István király osztotta fel vármegyékre*), akkor már új szabályokra lenne szükségem, és még továbbiakra, ha még ezen a szórenden is változtatni szeretnék. Elgondolni is ijesztő, hányféle szabályt és annak hányféle kiegészítését kell megtanulni akkor, ha csak a szófajok elrendeződése alapján akarjuk fölépíteni a mondatot.

Más egyebek mellett nyilván az ebből keletkező gyakorlati nehézségek, az oktatás eredménytelensége kényszerítette rá a grammatikusokat arra, hogy a mondat szerkezetét ne a szófajok összerakásával adják meg, hanem olyan részekkel, amelyek közvetlenebbül eredményeznek mondatot. Ehhez viszont nem az „alulról” nyert szavakban kell megadni a mondat megszerkesztéséhez szükséges egységeket, hanem a „felülről”, a mondat egységéből nyert részekben. Ebben az esetben azonban a mondaton belül kétféle egységgel, kétféle elemmel lesz dolgunk. Az egyik egységfajtát a beszéd elemei adják, azaz a szavak, a lexikális elemek, a másikat viszont a mondat szerkezeti részei, azok, amelyekből közvetlenül tevődik össze a mondat.

A XVIII. század végéig minden grammatikában csak az első fajta részekről, a szavakról és a szófajokról volt szó, melyek változásaival a morfológia alakítani része, kapcsolódásaival pedig a kompozíciók tana (*synthesis, syntaxis*) foglalkozott. A grammatika új fejezete – az „igazi” szintaxis – most azzal a reménnyel kecsegtetett, hogy megoldja a korábbi módszerrel járó nehézségeket.

3. Az ítélet két része, a mondatrészek és a mondatok kéttagúsága

A mondat új szerkezeti részei jelentősen eltérnek a beszéd korábban már ismert elemeitől. A szavak, a mondat lexikális összetevői, a szófajok önmagukban is létező egységet képviselnek, az újakat viszont csak az egészben betöltött viszonyuk alapján szabad egységnek tekinteni. Egy léckerítés minden egysége léc, de a kerítésben betöltött szerepétől függően lehet tartó léc vagy határoló léc. A kártyavár minden elemi egysége kártyalap, de mint a vár szerkezeti egysége minden lap lehet fal, tetőrész, padló vagy mennyezet, és ugyanaz a kártyalap-egység bármelyik szerkezeti elem szerepét betöltheti. A szófajok ehhez hasonló szerepet játszanak a mondatban: szófajként önálló elemi egységek, de mondatrészként különböző szerepet tölthetnek be. Hogy melyiket, azt csak akkor tudjuk, ha már ismeretesek a mondat szerkezeti egységei.

A mondatok szerkezeti egységeit a grammatikusok a logika megállapításai alapján határozták meg. A következtetések törvényszerűségeinek vizsgálata nyomán Arisztotelész úgy találta, hogy egy jogos következtetés mindig igazolható, ha a kijelentéseket alanyi és állítmányi részekre bontjuk, és ezeket bizonyos szabályoknak megfelelően kapcsoljuk össze egymással. Ha ugyanis egy három kijelentésből álló kapcsolatban az elsőnek az alanyát vagy állítmányát a második kijelentésben állítmánynak vagy alannak tudjuk használni, akkor a közbülsőként használt rész kihagyásával nyert harmadik kijelentés kötelező érvényű következtetésnek számít, pl.:

- (a) ***Az ókor filozófusai a lét kérdésein gondolkodtak.***
A görögök az ókor filozófusai voltak.
Tehát: *A görögök a lét kérdésein gondolkodtak.*
- (b) ***Az ókor filozófusai a lét kérdésein gondolkodtak.***
Akik a lét kérdésein gondolkodtak, görögök voltak.
Tehát: *Az ókor filozófusai görögök voltak.*
- (c) ***Az ókor filozófusai a lét kérdésein gondolkodtak.***
Az ókor filozófusai görögök voltak.
Tehát: *Akik a lét kérdésein gondolkodtak, görögök voltak.*

A példák azt mutatják, hogy az alanyi és az állítmányi részekkel igazolni lehet

az alakzatok összefüggéseit, és biztosítható a következtetések jogossága. Abból, hogy a XVII. és XVIII. század grammatikusai minden mondatot ítéletnek tekintettek, önként adódott a következtetés, hogy az ítélet részei egyúttal a mondatnak is részei. Ez a gondolatmenet jogosnak látszott, bár tudták, hogy a grammatika sosem lehet azonos a logikával. A grammatikusok a XVII–XVIII. századig csak a nyelv szavaival és hangjaival foglalkoztak, a mondat mint önállóan elemzendő nyelvi egység ismeretlen volt a számukra. Most nyelvi egységgé tették a mondatot, de részeit a logika alapján állapították meg. Ennek a módszertani szempontból nem teljesen kifogástalan lépésnek megvoltak a következményei.

Az ítélet kettéosztásával a logika nem két szót határozott meg alanyként és állítmányként, hanem a kijelentés két felét. A grammatika mondattana már kezdetben eltért ettől a gyakorlattól, és a mondat két része helyett egy-egy szóban jelölte meg a mondat alanyát és állítmányát, de – sajnos – annyira bizonytalanul, hogy még ma sincs egyértelműen tisztázva, kettéosztással vagy két szóval kell-e megadni a mondat két fő részét. Hagyományos nyelvtanaink napjainkban egy-egy szót adnak meg alanyként és állítmányként, de azt is megengedik, hogy alanyi (állítmányi) részekre bontsuk a mondatokat (pl. MNyK 1979: 333). A grammatikai magyarázat kétség kívül azt igényli, hogy a mondatok részeit – a mondatrészeket – minél kisebb egységekre vonatkoztassuk, de ha a mondatot az ítélettel azonosítjuk és annak részeit tekintjük a mondat részeinek, akkor a mondat két fele felel meg az ítélet alanyának és állítmányának. Ráadásul bizonyos mondattani jelenségek valóban azt mutatják, hogy egy ilyen igényt nem szabad megalapozatlannak tekinteni. Ha ugyanis az alany, illetve az állítmány mellett található „szerkezeti bővítmények”-et (ld. MGr 2000: 401., 407) elválaszthatatlan tartozékoknak tekintjük, akkor a mondat alanya és állítmánya valóban a mondat két felét adhatja.

A logikai ítéletből való kiindulásnak vannak még további következményei. Minden ítélet két részből áll, méghozzá szükségszerűen két részből, hiszen nincs olyan ítélet, amelyik csak alanyt vagy csak állítmányt tartalmazna. Ebből viszont le lehet vonni azt a következtetést, hogy a mondatok, mivel ítéletre mennek vissza, szintén tartalmazznak alanyt és állítmányt, azaz mindig kéttagúak. Tudjuk azonban, hogy nem minden mondatunk ilyen szerkezetű, és hogy ezek a hiányos vagy egytagú mondatok nagyon sokfélék lehetnek (a magyarra ld. pl. MMNyR: 1961 II. 56–62). Mégis, amikor a nyelvtanok ilyen alakokban a történeti fejlődés folytán hiányzó, ki nem tett, de oda gondolható vagy oda gondolandó részeket keresnek (Gombocz 1949: 48–52., MGr 2000: 373. láb.), azt sugallják, hogy minden mondat a logika két részből álló ítéletére vezethető vissza.

Újabb hagyományos grammatikáink minden mondatot egytagúnak tartanak. Megállapítják, hogy a mondatban csak egyetlen független elem található, az állítmány (az ige), és minden más mondatrész (közvetlenül vagy

közvetetten) ennek van alávetve (MGr. 2000: 364). Nos, lehet, hogy az „alany”, a „tárgy”, a „határozó” mint viszonyító megnevezések nem zárják ki, hogy sajátos alárendelt elemnek tekintsük őket a mondatban. Ha azonban szintaktikai viszonyként kezeljük az alárendelést, és egyformán ezzel akarjuk jellemezni a szintagmák és a mondatrészek kapcsolatait, akkor komolyan kell vennünk az alárendelés fogalmi tartalmát: „[...] a(z alárendelő) szintagma egészének disztribúciója mindig azonos a főtag, más szóval az alaptag disztribúciójával ($A+B = A$)” (MGr 2000: 351). E szerint a meghatározás szerint az alaptag az A, az alárendelt tag a B. Azért alárendelt, mert kapcsolódásával nem változtatja meg a kapott új egység A-jellegét. A *cipőt készít* szintagmában (i. m. 358) a *készít* a főtag (A), a *cipőt* az alárendelt (B), mert a kapcsolódás után a *cipőt készít* is ugyanúgy igei jellegű (A) mint a *készít*. Egészen más a helyzet – a MGr-ban szintén egytagú, de alárendelt szerkezetként értelmezett – a *tanuló olvas* esetében. (i. m. 358). Ugyan most is egy főnév (B) és egy ige (A) kapcsolódik egymással, de az eredményül kapott egység nem igei jellegű és nem is főnévi, hanem valami egészen más: egy mondat, azaz olyan egység, amelyet A és B közösen hoznak létre, saját szófaji jellegük és a kapott egység egytagú jellegének föladásával.

Emellett arra is gondolni kell, hogy a *cipőt készít* és a *tanuló olvas* nem hasonlíthatók össze azonos alapon. A *tanuló olvas* valóban két elemből áll, a *cipőt készít* azonban nem kettőből, hanem háromból: (*ő/valaki/Ubul*) *cipőt készít*, és éppen a kivételesen (a magyarban) elhagyható harmadik tag jelenléte kívánja meg, hogy a *készít* szót ebben a viszonyban ne igeként, hanem állítmányként kezeljük. (Nem változtat a helyzeten, ha az elsőt zártnak, a másikat nyitottnak tartjuk, hiszen az *olvasó fiú* zárt, *cipőt készítő* nyitott, de azért az első nem mondat.)

Eisenberg (1994) az alany különleges viselkedésében látja a mondatok természetes kéttagúságának magyarázatát. Csak az alanyra jellemző, hogy a mondatrövidítésekben és az igeves szerkezetekben kívülről is meg tudja határozni az igei cselekvés forrását, egyedül hagyható el a felszólító mondatokban, és (kevés kivétellel) az alany a reflexivitás vonatkoztatási alapja. A cselekvő és szenvedő szerkezetek közötti különbségek egyik érintettje is mindig az alanyi szó, mert ez akkor is változik az átalakítások során, amikor a tárgyi mondatrészek változatlanok maradnak. Még az alanytalan mondatoknak is megvan az a jellegzetességük, hogy az őket létrehozó (személytelen) igék nem zárják ki teljesen az alany lehetőségét (*Villámlík*. ill. *Villámlott a szeme*. ld. MGr 2000: 409). A mondatok kéttagúságát valló nézetek általánosan voltak a valenciás grammatikák megjelenése előtt, az egy-, illetve többtagúság ezeknek a térhódításával vált elterjedtté, de újabban éppen az említett tulajdonságok bizonyossága erősítette meg újból a hagyományos grammatikák eredeti nézeteit (Eisenberg 1994: 283/4).

4. A tartalom és a forma szerepe a mondatrészek meghatározásában

A logikai ítéletből való kiindulásnak egy másik következménye a logikában és a grammatikában használatos kategóriák meghatározási módjával függ össze. Platón szerint a *megy*, *fut*, *alszik* cselekvést fejeznek ki, ezért igék, az *oroszlán*, *szarvas*, *ló* pedig a „a cselekvés végrehajtói, ezért főnevek” (*A sofistá* 262 b,c). Ezek a meghatározások a szavak jelentését nézik, tartalmi és nem formális tulajdonságokat hangsúlyoznak. A formai jegyek nem voltak ismeretlenek a görögök előtt, hiszen Protagorasz csak ezek alapján ismerhette föl a névszók nemi különbségeit, de a nyelvi jelenségek meghatározásában mintha természetesebbnek találták volna a tartalmi jellegzetességeket.

Arisztotelész az ítéletek két részét is jelentéssel alapon határozta meg: a szubjektum a *hüpokeimenon*, azaz „ami alapul szolgál”, a predikátum pedig a *katégoroumenon* „a róla kimondott”. A tartalmi meghatározások mindig hordoznak magukban bizonytalanságot. Ha ugyanis nem egyértelműen azonosítható formális jegyekkel jelölök meg valamit a nyelvben, akkor mindig gondot okozhat, milyen jelenségekre vonatkozik a meghatározás. Arisztotelész meghatározásai a részek jelentését adják meg, de (sajnos) nem annyira egyértelműen, hogy pontosan meg lehetne mondani, milyen szempontból kell az alanyt alapnak tekinteni, és hogyan történjen ennek kiegészítése.

A következők három ítéletében a szillogisztikus alakzatok megszabják, hol, melyik rész adja az alanyt és melyik az állítmányt, de a nem szillogisztikus formában álló ítéletekre ez a módszer már nem alkalmazható. Használható viszont Platón meghatározása, mely szerint minden mondat főnévből és igéből áll. A legtöbb mondat valóban ilyen fölépítésű, ezekben az igét állítmánynak vehetjük, azt a főnevet pedig, amellyel egyezik, alanynak, de vannak csak főnevekből álló mondatok, pl. *A nyelvészkedés a hobbjá*, amelyekben a hangsúlyozástól függően bármelyik főnév lehet alany vagy állítmány. Az ilyen mondatok elemzése körüli bizonytalanságokat egyrészt a szavak fogalmi terjedelmének viszonyításával, konceptualista alapon lehet eloszlatni (Elekfi 1957: 148), másrészt úgy, hogy most is Arisztotelész meghatározását alkalmazzuk, de más értelmezésben.

Arisztotelész definícióját a kommentátorok általában konceptualista állásponton magyarázzák (Szalai 1979: LVI.), azaz logikai szempontból állapítják meg az alanyt azon az alapon, hogy a fogalmi jelentése alá tartozó dolgok osztálya beletartozik az állítmány jelentése alá tartozó dolgok osztályába. A középkor logikája ezt a felfogást képviselte, és mivel ez a nézet öröklődött a logikai tankönyvek révén a XVIII. századig, ez a felfogás került bele a grammatikák új mondattanába. A *hüpokeimenon* és a *katégoroumenon* értelmezésének szabadon hagyott lehetőségei a XIX. században váltak érdekessé, amikor a nyelvészek a logika helyett a pszichológiát tekintették a grammatika háttértudományának.

A beszéd Steinthal szerint pszichológiai tevékenységek eredménye, vizs-

gálatával lényegében a pszichológiának kell foglalkoznia, és a logikának már csak azért sincs köze a nyelvhez, mert nem leíró, hanem értékelő jellegű tudomány. Az ítélet is pszichológiai jelenség, az ítélettel a pszichológia foglalkozik, a logika csak annyit tehet, hogy megállapítja igazságának feltételeit. Mindezek következményeként a mondat fölépítését nem fogalmak viszonya szabja meg, hanem az egymást kiegészítő képzetek kapcsolódása. Mivel a mondatokkal úgy közvetítjük gondolatainkat mások számára, hogy a közvetítésnek az eredményességére is tekintettel vagyunk, nem a logikai kapcsolattal összetartozó alany és állítmány dönt a mondat fölépítéséről, hanem a képzeteknek (ill. az őket képviselő szavaknak) az a sorrendje, amelyik céljainknak megfelelő módon előnyösen tudja közvetíteni mondanivalónkat. A részek megnevezéséhez ebben az esetben is alkalmazni lehet Arisztotelész eredeti – tartalmi – meghatározását, hiszen ami „alapul szolgál” itt is alany, csak nem logikai, hanem kommunikatív-pszichológiai szempontból, amit pedig „erről kimondunk”, az most is állítmány, de pszichológiai értelemben. A két részt most a szórend illetve a hangsúlyozás határozzák meg, a mondat kezdő vagy a mondat hangsúlytalan része lesz a (pszichológiai) alany, az ezt tartalmilag kiegészítő vagy hangsúlyos rész az állítmány.

Az új mondatban nem elégedett meg csak az alany és az állítmány által adott mondatrészekkel, hanem a mondat többi szavát is a mondat valamilyen (közvetlen) részeként kívánta értelmezni. Eleinte jelentésük alapján kapták a szavak mondatrészi besorolásukat (pl. „dologi tárgy”, „személyes tárgy”, „eszköz”, „hely”, „idő” stb.), majd vonzatos vagy egyeztetett kapcsolódásuk és a végződéseik adtak alapot a mondatban betöltött szerepük meghatározására. Gondot az okozott, hogy ezek a (másodlagos) mondatrészek nem csak alakjukban, de szerepük jellegében is eltértek a már korábban meghatározott alanytól és állítmánytól. Ezt a kettőt a grammatika a logikától vette át, a többi a mondat főnmaradó részének nyelvi elemzéséből kapta. Az alany és az állítmány így logikai kategóriák (is) voltak, a többi viszont nem.

„Érzékeny” grammatikusok – nálunk pl. Simonyi – úgy segítettek ezen, hogy a mondat állítmányában egy cselekvés, történés, létezés kifejeződését látták, aminek alapszavát az alany adta (Klemm 1948: 123). A két fő mondatrész között most nem a fogalmi jelentések terjedelme szabta meg a kapcsolatot, hanem valami egészen más, egy cselekvés és a szemantikailag hozzá tartozó cselekvő. Mivel ezeket a viszonyokat grammatikai jellegűeknek tekinthetjük, most minden mondatrészt azonos módon határoztunk meg, és nem mondhatjuk, hogy az öt mondatrész közül kettő logikai jellegű, a másik három nem. A cselekvés, történés, létezés fogalma így kiutat jelentett egy rendszertani következetlenségből, de csak látszólag: az elemzésben felhasznált új kritériumok ugyanis nem formális ismertető jegyek alapján határozták meg jelöltjeiket, hanem tartalmi alapon (a „cselekvés” és a „cselekvő” jelentéstani kapcsolatot képviselnek), ami ugyanúgy többféle alkalmazást tett lehetővé, mint az ítélet alanyának és állítmányának korábban megadott

meghatározása. Cselekvést, történést, létezést ugyanis nem csak az igei állítmányok fejezhetnek ki a mondatokban, hanem egyéb szavak is, amelyeket most a fölvetett kritérium alapján valamilyen formában szintén állítmánynak kell tekintenünk, a hozzá tartozó cselekvőt pedig valamiféle alanynak. Az új meghatározás tehát újabb alanyokat eredményezett a mondatban, de ezek most már nem közvetlen részei lettek a mondatnak, hanem annak valamilyen nem állítmányi szavához tartoztak.

5. A hagyományos grammatikák fő mondatrészei

Az elmondottak alapján azt mondhatjuk, hogy a hagyományos grammatika a mondat (az ítélet, a kijelentés) tartalmi egységéből indul ki, azt osztja két fő részre, a szubjektumra és a predikátumra, melyek között predikatív viszonyt vesz föl. Az ítélet tartalmának két részre való osztása mellett ugyancsak a klasszikus logikából kerültek a hagyományos grammatikákba Platón „mondatrészei”, az alanyesetben álló alany értékű főnév és az ige mint állítmány. Az arisztotelészi *hüpokeimenon* és *kategoroumenon* kétféle értelmezése (az egyik a fogalmi tartalmakat, a másik a kommunikációs fontosságot használja), a nyelvi-logikai és a pszichológiai alany-állítmány megkülönböztetéshez vezettek, az igével pedig a cselekvést, történést, létezést jelölték. A kiindulásnak ezek a keretei nagy vonalakban körülhatárolják azokat a lehetséges kapcsolatformákat is, amelyek az alany és az állítmány között jöhetnek létre: a fogalmi kapcsolatokban az ítélet alanyi része lehet alárendeltje az állítmánynak, de egy azonosító mondatban azonossági viszony is lehet közöttük.

A pszichológiailag értelmezett ítéletben az állítmány – valami új hozzáadásával – mindig kibővíti a szubjektum információs keretét. A főnévi alanynak és az igei állítmánynak a kapcsolatát egyes hagyományos grammatikák összerendeléssel értelmezik, mások úgy, hogy az alany (és a többi mondatrész) az állítmánynak (igének) van alárendelve. A két rész mindkét értelmezésben grammatikai egyeztetéssel kapcsolódik egymáshoz.

Akadémiai nyelvtanunk (MMNyR 1961) mondatában a predikatív kapcsolat a közlendő tartalomra vonatkozik, és az abban található két alapvető fogalmi egység közötti viszonyt jelöli (i. m. II., 95). A *nyelvtani alany* általában megfelel az ítélet *logikai alanyának* (i. m. 105), amely egyúttal a cselekvés hordozójának is számít (i. m. 110). A logikai és a nyelvtani alany nagyon gyakran ugyanaz, de különbözhetnek is egymástól, mint pl. a *Mindnyájunknak el kell menni* mondatban, amelyikben a nyelvtani alany az *elmenni*, a logikai pedig a *mindnyájunknak* (i. m. 105). A *lélektani alany* és a *lélektani állítmány* kifejezéseket az Akadémiai nyelvtan már elavulóban lévő és megtevesztő műszóhasználatnak tekinti (i. m. 106/7). A mondat értékű megnyilatkozásban (a predikációban) a nyelvtan valóságra való vonatkoztatást lát, melyben az alany az alapot, a dinamikusabb állítmány a vonatkoztatás formai jelölőjét képviseli (i. m. 105).

A *Mai magyar nyelv* valóságábrázolást lát a predikatív viszonyban, mely

az alany és az állítmány között jön létre (MMNy 1976: 208). A mondatnak ez a két fő része rendszerint megfelel a logikai ítélet szubjektumának és predikátumának, az „alany” és „állítmány” ennek a két szónak magyarításai. „A logikai alanyon és állítmányon kívül még lélektani alanyról és állítmányról is szoktak beszélni, ezek az elnevezések azonban zavarók, nem sok közülük van az alany és az állítmány nyelvtani fogalmához” (i. m. 229).

A *Magyar grammatika* logikai és nyelvtani viszonyt talál a mondatokban, és a logikai értelemben vett állítást (képviselő egységet) megkülönböztethetőnek tartja a grammatikai állítmánytól. Más nyelvtanok nyomán a logikai állításban predikátumot, és egy rá vonatkozó szubjektumot talál, amelyet elhatárolhatónak tart „a tisztán grammatikai értelemben használható állítmány és alany fogalmától”. Ebben a grammatikában tehát más a latin és más a magyar terminusok értelmezése, ami még akkor is helytálló megoldásnak tekinthető, ha az esetek többségében „az állítást tartalmazó mondatrész” (azaz a predikátum) grammatikai állítmánynak számít. A predikátum – szubjektum, illetve az állítmány – alany kettős megkülönböztetése lehetőséget ad a *Magyar grammatikának* arra, hogy a két terminuspárral jelölt kétféle összefüggést is elválassza egymástól: az első kettő között logikai jellegű hozzárendelő viszonyt tételez föl, amely egyúttal a (nem grammatikai jellegű) predikatív jelentésviszonynak is hordozója, míg a grammatikai alany és állítmány közé alárendelő jelentésviszonyt helyez, kettős értelmezési lehetőséget föltételezve olyan esetekre, amelyekben az állítmány azonos az állítással (predikátummal) (MGr 2000: 399). A logikai és grammatikai terminusok megkülönböztetésére néhány mondatot hoz, pl. *A vonatnak el kell indulnia*, melyben *a vonatnak* a szubjektum, az *el kell indulnia* az állítás (predikátum), az állítmány viszont a *kell* az *elindulnia* alany mellett.

A hagyományos mondattan nem a grammatikatörténet módszeresen kialakult termékeiként kezeli fogalmait, hanem – további módosulásuk lehetőségét fönntartva – úgy vélekedik róluk, hogy ezek képviselik mindazokat a kategóriákat, amelyekkel kielégítő módon tudja elemezni a mondatokat. A hagyományos grammatika sosem tekintette magát egzakt tudománynak, hanem „ars”-nak, a józan emberi beleértést is mindig igénybe vevő megismerésnek, amelyben az arisztotelészi logikára alapozott következetes és körültekintően elvégzett osztályozások és rendszerezések mellett a példákkal történő, a jelenség megértetését célzó szemléltetés megbízható érvek számít.

Irodalom

- Bar-Hillel, J. 1969. Universal Semantics and Philosophy of Language: Quandaries and Prospects, In: Puhvel, I. (ed.) *Substance and Structure of Language*. Berkeley: Univ. of California Press.
- Coseriu, E. 1992: *Einführung in die Allgemeine Sprachwissenschaft*. Tübingen: Francke.
- Deme L. 1966. *A nyelvről felnőtteknek*. Budapest: Gondolat.
- Donatus, Aelius. 1701. *De octo partibus orationibus methodus* (per Leonhardum Culmannum) Claudiopoli.
- Eisenberg, P. 1994. *Grundriß der deutschen Grammatik*. Stuttgart: Metzler.
- Elekfi L. 1957. A logika állítmányfogalma és az állítmányi névszó. *MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények XI.* 95–149.
- Gombocz Z. 1949. *Syntaxis* (közzétette Pais Dezső) Budapest: PPTE.
- Jespersen, O. 1924 (1965). *The Philosophy of Grammar*. New York: Norton.
- Kicska E. 1901. Van-e pszichológiai alany és állítmány? *NyK* 31. 331–348.
- Kiefer F. 2000. *Jelentélmélet*. Budapest: Corvina.
- Klemm A. 1948. Nyelvtudomány, logika és lélektan. *MNy.* XLIV 118–127.
- MGr = Keszler B. (szerk.) 2000. *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- MMNy = Rácz E. (szerk.) 1976. *A mai magyar nyelv*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- MMNyR = Tompa J. (szerk.) 1961. *A mai magyar nyelv rendszere I–II*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- MNyK = Jászó A. 1979. *A magyar nyelv könyve*. Budapest: Trezor.
- Platón 1984. *Összes művei I–III*. Budapest: Európa.
- Rosenbacher, Franciscus 1792. *Kisdedekhez alkalmaztatott magyar grammatika*, Beszterce-Bánya: Tumlér.
- Szalai S. 1979. Az Organon keletkezésének és az aristotelési szillogisztika szerkezeti felépítésének főbb kérdései. In: Aristoteles: *Organon*. Budapest: Akadémiai Kiadó I–CXVI.

Az ellentmondás, a nyomatékos és kettős tagadás, valamint az antonímia közötti összefüggésekről

Székely Gábor

1. Az ellentmondást kifejező lexikai elemek egymást teljes mértékben kizárják (vö.: Kiefer 2000: 27). A magyar nyelvben a legáltalánosabb ellentmondás a *van* ('vki/vmi létezik') és a *nincs* ('vki/vmi nem létezik') igék jelentése közötti ellentmondás. Ha a két ige jelentését bővebben akarjuk meghatározni, akkor azt mondhatjuk, hogy a *van* jelentése: 'valaki(k) vagy valami(k) (*János, egy ember, az ember, a ház, egy ház, stb.*) a tér-idő dimenzió valamely szegmensében a valóságban létezik, illetve vkit vagy vmit (*tündér, szabadság, mozgás*) a beszélők létezőnek tekintenek, és ő vagy az a beszélő(k) felfogása szerint a fiktív tér-idő dimenzió valamely szegmensében létezik', a *nincs* jelentése: 'a tér-idő dimenzió adott szegmense, vagy a tér-idő dimenzió teljes egészében üres, beleértve azt a gondolati mezőt is, amely lehetővé teszi az ember számára fiktív létezők fogalmának, illetve elvont fogalmaknak az alkotását és megnevezését'. E jelentésmagyarázatból kiindulva azt mondhatjuk, hogy a *van* és *nincs* ellentétpár két egymásnak ellentmondó és egymást teljes egészében kizáró állítást fejez ki. A *van* és a *nincs* közötti ellentmondás ilyen jellegű interpretálása már a filozófiai gondolkodás hajnalán megjelent, hiszen Mózes első könyvének a teremtésről szóló első soraiban ez olvasható: „A föld pedig kietlen és pusztá vala”.

2. A *van* „térfelén” a térben és időben létezők, illetve a fiktív létezők cseleksenek, illetve cselekedhetnek, vagy történik velük valami, lehetnek tulajdonságaik, megszámlálhatók. A létezők jellemezhetők tehát a **mozgás**, a **minőség**, a **mennyiség** kategóriákkal. A mozgást körülhatárolja az a **tér** és az **idő**, amelyben lezajlik, a minőséget (tulajdonságot) jellemezheti például a **fok (mérték)**. Nyelvi síkon mindezt a szavaknak meghatározott körével (a magyar nyelvben például *valaki, valami, valamilyen, valamennyi, valahol, valamikor, valamennyire*), illetve a (*vki/vmi*) *tesz, csinál* (*vmit*) igével jelölhetjük a legegyszerűbben. Az lenne a logikus, ha a *nincs* térfelén semmit sem találnánk, és a nyelvben sem lennének a felsorolt szavaknak ellentétes párjaik, hiszen első megközelítésként abból indultunk ki, hogy ez a térfél üres. A valóságban viszont vannak a felsorolt szavaknak ellentétes párjaik, amelyeket tagadó névmásoknak, illetve más szófajokba sorolt **tagadó** szóknak nevezünk. A magyarban ilyenek például a *senki, semmi, semmilyen, semennyi, sehol, semmikor, semennyire*. A *van* és *nincs* által kifejezett ellentmondást az emberek ugyancsak régóta a **tagadás** fogalmával is összekapcsolják: „Lenni vagy nem lenni, ez itt a kérdés” (Shakespeare), „Hol a tagadás lábát megveti, világotat meg fogja dönteni” (Madách). Ez annál is inkább érthető,

mert vannak nyelvek, amelyekben a *nincs* jelentését csak analitikus módon, a létige és tagadószó segítségével tudjuk kifejezni (ang.: *there is not*; ném.: [etw.] *ist nicht*.)

3. Kétségtelen tény, hogy a *nincs* a létezés tagadása, és múlt, illetve jövő idejű alakjában (*nem volt*, *nem lesz*) a magyar nyelvben is megjelenik a tagadószó (*nem*), de a magyar nyelvnek jellemző sajátossága, hogy nemlétet, eltérően például az említett angol, illetve német nyelvtől, jelen időben egyetlen, a tagadószt tulajdonképpen nem tartalmazó igével tudja kifejezni. Hasonló a helyzet az orosz nyelvben is, azzal a különbséggel, hogy ott a *nincs* megfelelője nem ige, hanem a tagadószó (*нет*) homonimája (*ő nincs = ego nem*). A *нет* szó ilyen értelmezését a leghatározottabban talán az 1954-es orosz akadémiai nyelvtan fogalmazza meg: Azoktól a tagadó mondatoktól, amelyekkel a tagadást a *нет* tagadószóval fejezzük ki, meg kell különböztetni azokat a ... mondatokat, amelyeknek központi eleme a *нет* személytelen predikatív szó. Példaként a következő párbeszédet olvashatjuk: „У вас есть книга? – Нет, и не было.” (Ak. Gr. 1954: 84). Magyarul: „Önöknel megvan ez a könyv? – Nincs, és nem is volt meg.” A *van/nincs* ellentétpárban összefonódik az alapvető ellentmondás, a lét és a nemlét ellentmondása, és a tagadás mint sajátos filozófiai kategória, illetve nyelvi jelenség. Az ellentmondásnak és a tagadásnak ez az összefonódása folytatódik a *valaki/senki*, *valami/semmi*, *valamilyen/semmilyen*, stb. ellentétpárokban.

4. Tagadó névmások szerepével kapcsolatban vizsgáljuk meg először a *Péter nincs itt. Nem Péter van itt. Senki sincs itt.* mondatokat! Az *itt* szó funkciója világos: behatárolja a tér adott szegmensét. A *Péter nincs/sincs.* kijelentés tehát állításként is felfogható: 'annak a valakinek a helye, akit a Péter név pontosan megjelöl, üres'. Ha a *Péter* szót a *senki* szóval helyettesítjük, akkor azt az állítást kapjuk, hogy 'mindenkinek a helye üres' (nemcsak a Péteré!). Nem ellentmondást kifejező tagadás a *Nem Péter van itt.* mondatban figyelhető meg. E mondat szinte sugallja, hogy nevezzük meg, ki van itt Péter helyett, bár az illető megnevezése nem kötelező. Az ilyen típusú tagadó mondatok mindig folytathatók, olyan állító mondatokkal, amelyekben a tagadott mondatrész helyett megnevezzük az alternatívát:

Nem Péter csinál a műhelyben asztalt, (hanem Pál).

Péter nem a műhelyben csinál asztalt, (hanem otthon).

Péter nem asztalt csinál, (hanem széket).

Az alternatíva involválása hiányzik a *Péter nincs.* típusú mondatokból, halványabban érezhető akkor, amikor a cselekvést jelölő szót tagadjuk (*Péter nem csinál asztalt, hanem regényt ír.*), és hiányzik a *Péter semmit sem csinál.* típusú mondatok esetében is. Alapvetően tehát kétféle tagadás létezik: 1. Kizáró tagadás, amikor az alternatíva implikálása elmarad. Ez a tagadás ellentmondást fejez ki. 2. Feltételező tagadás, amikor a tagadó mondat valamely alternatíva megnevezését implikálja.

5. A *Senki sem ír* típusú mondatokban egy tagadószó mellett jelen van egy tagadó névmás is. Ezt a jelenséget kettős tagadásnak nevezzük. A kettős tagadás nem minden nyelvre jellemző, és értelmezése nem egyszerű feladat. „A nyelvészek jelentős része a mondattani vizsgálódások során a kettős tagadás problémáját ki nem kerülhetvén, valamilyen logikai ellentmondást lát ebben a szerkezetben, vagy valamelyik negatív elem redundáns voltát. A logikai ellentmondást úgy oldják föl, hogy a két tagadást nem egymásra, hanem mindkettőt egyazon elemre értelmezik, miáltal a tagadás nyomósítottá válik (vö.: Simonyi 1881: 79). Olyan felfogás is létezik, miszerint ezen kétszeres tagadás nem nyomósított vagy „erős” tagadás (ezek ugyanis olyan, talán extralingvisztikai tényezők, amelyeket aligha tapinthatunk ki a nyelv belső struktúrájában), hanem a nyelv oly sok területén megfigyelhető egyeztetés (többszörös jelölés) megnyilvánulása” (Hunyadi 1984: 65). Ha elfogadjuk a fentebb leírtak szerint a kétféle tagadás elvét, akkor a *Senki sem jön* típusú mondatokat olyan tagadó mondatokként interpretálhatjuk, amelyekben egyszerre van jelen a kizáró és a feltételező tagadás, de nyomatékos tagadást nem fejeznek ki, annak ellenére, hogy ilyen értelmezésük leíró nyelvtanokban is előfordul (vö.: MMNy 1976: 222, Csuti 1986: 50). Az angol és a német nyelvben ilyenkor akár állító mondatokról is beszélhetnénk, hiszen a tagadó névmások révén csupán az alany vagy a tárgy helyének üres voltát fejezzük ki: *Senki se jött: Nobody has come. Senkit se láttam: Ich sah niemanden.* (A példamondatokat vö.: Pete 1991: 128).

6. Vannak azonban olyan kettős tagadást tartalmazó mondatok, amelyekben valóban megfigyelhető a tagadás nyomatékosítása: „*Most már nincs semmi remény, minden elveszett, csak a bátorságom maradt meg...*” (Feleki László: Napóleon „a csodálatos kaland” (Első kötet. Budapest: Magvető Kiadó, 1967: 199). Ezt a mondatot így is kezdhethetnénk: *Most már egyáltalán nincs remény...* A magyar nyelvben az *egyáltalán* szó a tagadás esetében éppennyú általános érvényű fokozó szónak tekinthető, mint a lexikai fokozás esetében a *nagyon* szó (vö.: Székely 2001: 12). A tagadó névmások olykor az *egyáltalán* szó kvázi-szinonimájaként jelennek meg a mondatban, és a kettős tagadás ilyen esetben fejez ki nyomatékos tagadást. A nyomatékos tagadást megítélésem szerint – Hunyadi szavaival élve – talán akkor „tapinthatjuk ki” a nyelv belső struktúrájában, ha a tagadást sajátos lexikális jelentésnek tekintjük, és nyomatékosítását a lexikai fokozás elvei szerint vizsgáljuk (vö.: Székely 2001 i. m.).

7. A nyomatékos tagadás – eltérően a kettős tagadástól – éppennyú univerzális nyelvi jelenség, mint a lexikai fokozás. Például a német nyelvben is megvan a nyomatékos tagadás általános érvényű fokozó eleme (*gar*, vö.: *gar nicht schön*: ’egyáltalán nem szép’; *Ich habe gar kein Tier gesehen*: ’Egyáltalán nem láttam állatot.’), holott – mint láttuk – a németben nincs kettős tagadás. A nyomatékos tagadást, a lexikai fokozáshoz nagyon hasonló eszközrendszerrel fejezhetjük ki.

Vizsgáljuk meg ebből a szempontból a magyar nyelvet. A magyarban a nyomatékos tagadást kifejezhetjük:

(1) Sajátos lexikai elemekkel:

a világ (minden) kincséért se(m) – „...a világ minden kincséért se mondanám...” (Babits M.: *A gólyakalifa*);

egyetlen ... sem – „Egyetlen magyar vállalat sem képes...” – (V. ZS.: Rendeletben utaznak. *Mai lap.* 2001. 05. 21.: 9.);

(egy) cseppet sem – „...egy cseppet sem csodálkoztam rajta...” (Babits M.: *A gólyakalifa*);

egy fillért se(m) – „És az árából sem enged? – Egy fillért se, kisasszony.”;

egy szót sem – „...egy szót sem írtál arról, hogy...”;

éppenséggel nem – „Aznaptól fogva éppenséggel nem óhajtott apáca-korvétát a fejére.” (Gárdonyi G.: *Ida regénye*);

esze ágában se(m) / sincs – „Esze ágában sincs gyanakodni...” (Babits M.: *A gólyakalifa*);

meg sem fordult a fejében – „Akkor még meg sem fordult a fejemben a forgatás gondolata.” – Nemes Kiss Krisztina: Szigorúan titkos shaolin. *Mai lap.* 2001. 05. 21.: 11.;

mit sem – „Ezen mit sem változtatnak ... a túlvilágra szervezett politikai turistautak...” – (Szilágyi Ákos: Hatalom és halál. *168 óra.* 2001. 05. 24. 3.);

nem is álmodhattak róla – „Korábban a rákban szenvedők nem is álmodhattak róla, hogy...” – (ksz.: Fagyasztott gyermekáldás. *Mai lap.* 2001. 05. 21.:11.);

senki emberfiától nem – „Senki emberfiától nem félek.” – (Gárdonyi G.: *Ida regénye*);

(2) Ismétléssel:

„Soha nem próbáltam. Annál inkább. Nem, nem.”; „Nem, nem, ez semmiképpen nem lehet.” (Gárdonyi G.: *Ida regénye*);

(3) Hasonlítással, hasonlító jellegű mondatokkal:

„Annyi figyelmet nem keltett az egybekelés, mint amennyit egy pár csirke eladása keltett volna a városháza előtt.” – (Gárdonyi G.: *Ida regénye*);

„Áprilisban a tagok amellettt döntöttek, hogy többé nem vállalnak playback, de még csak fél playback fellépést sem.” – (ruttká: Szokd meg a zenét! *Mai lap.* 2001. 05. 21.: 13.);

(4) Látszólagosan állító, kérdő, felkiáltó mondatokkal:

Tudja az ördög! Hát lehet téged szeretni? Adsz egy ezrest kölcsön? – Azt ugyan lesheted! Egy frászt! Majd ha fagy! (vö.: Pete i. m.: 130).

Talán nem kell külön bizonyítani, hogy a tagadás nyomtatékosításához éppúgy kapcsolódhat érzelmi töltés, mint a lexikai fokozáshoz. A tagadást fo-

kozó lexikális elemeket is csak szótárszerűen lehet összegyűjteni, és az is jellemző rájuk, hogy használatuk attól a szótól is függ, amelyre a tagadás vonatkozik.

8. Feltételezhető, hogy a kettős tagadás azokban a nyelvekben van meg, amelyek a nemlét fogalmát szintetikusán, egyetlen szóval fejezik ki (orosz, magyar). Ezeknek a nyelveknek a leíró nyelvtanai (igaz, nem mindegyik nyelvtan) viszonylag részletesen foglalkoznak a kettős tagadás, és ehhez kapcsolódóan a nyomatékos tagadás kérdéseivel (vö.: MMNY 1976: 222–225, Keszler 2000: 289–292, Ak. Gr. 1954: 84, Ak. Gr. 1980: 409–411, 412–413, 415). Ugyanakkor viszont például a német leíró nyelvtanok vagy egyáltalán meg sem említik a nyomatékos tagadás lehetőségét, vagy csak utalnak rá (pl.: Sanders 1900: 405, Jung 1961: 57–58, Helbig & Buscha 1972: 467, Uzonyi 1999: 44). Jellemző, hogy Helbig és Ricken 1973-ban a tagadásnak szentelt könyvében egyetlen szó sem esik a nyomatékos tagadásról (vö.: Helbig & Ricken 1973). Igaz, a nyomatékos tagadás kifejezésének a kérdése nem kimondottan mondattani vagy szófajtani, hanem inkább lexikológiai kérdés. Tény viszont, hogy a tagadás nyomatékosításának az eszközei a németben is megvannak, sőt – jellemző vonásaikat tekintve – eléggé hasonlóak a magyar (vagy az orosz nyelv) ekvivalens eszközrendszeréhez. A nyomatékos tagadás kifejezésének jellemző lexikális eszközei a németben például: *kein Hund/keine Sau weiß, überhaupt nicht, durchaus nicht, nicht um die Welt, unter keiner Bedingung*.

9. Az antonímia az ellentétes jelentés szemantikai viszonya. Az inkompatibilitás, az össze nem egyeztetetőség általános viszonyától eltérően az antonímia a fokozható kifejezések körére korlátozódik. Ezek a kifejezések általában egy olyan skálának az egymással szembenálló szakaszaira vonatkoznak, amelyeknek van közbenső szakasza, például *jó* és *rossz*. A mindenkori pozíciók nem abszolútak, hanem szövegfüggők (vö.: Bußmann 1990: 87). Az antonímia és a feltételező tagadás között a hasonlóság abban nyilvánul meg, hogy „az antonim lexikai elemek esetén az ellentét nem kizáró” (Kiefer 2000: 28) (éppúgy mint a megengedő tagadás esetében!). Minél inkább nyomatékosítjuk az egyik antonim lexikai elemet (*egyáltalán nem jó, egy cseppet sem szép, a legcsekélyebb mértékben sem szépljó*), azaz jelentését minél inkább eltoljuk az ellenkező irányba az említett skálán, annál inkább ráutalunk az antonimára, de nem kötelező jelleggel. Tehát a nyomatékos tagadás sem kizáró tagadás, azaz nem fejez ki ellentmondást, viszont a kizáró tagadás is nyomatékosítható (vö.: *egyáltalán nincs remény*).

10. Az antonímia és a tagadás közötti összefüggésre mutat az a tény is, hogy még a magyar nyelvben, amely – eltekintve az igekötőktől – nem igazán kedveli az előképzőket, is találunk néhány olyan antonima-párt, amelyeknek egyik tagja a *nem* szóval alkotott összetétel (*kívánatos – nemkívánatos, rég(en) – nemrég*). A németben a *nicht*- előtagú szó ugyancsak ritka (a DUDEN-szótárban mindössze négy olyan antonimát találtam, amelyben a *nicht*- jelen van: *flektierbar, nichtflektierbar; leitend, nichtleitend; öffentlich, nichtöffentlich*,

organisiert, nichtorganisiert), viszont az *un.* fosztóképző eléggé gyakori, és az antonímiát illetően is nagyobb a szerepe, mint a magyarban a *nem* szónak előtagként vagy előképzőként.

A magyarban a *nem* tapadásának nagyon is bizonytalan voltára utal az, hogy nyomatékosítás esetén elválik az utótagtól, és szabályos tagadó forma használatára kerül sor: *nagyon kívánatos – egyáltalán nem kívánatos; nagyon régen – egyáltalán nem régen*. A német nyelvben talán némileg hasonló a helyzet. Például a *schön* ('szép') ellentéte az *unschön* ('csúnya'), de azt nem nagyon mondjuk, hogy *sehr unschön*, inkább *gar nicht schön*, és a *nichtorganisiert* szó nyomatékosítása is inkább így helyes: *gar nicht organisiert*, bár szövegösszefüggéstől függően olykor talán ezt is mondhatjuk: *alles war sehr nichtorganisiert*. Az oroszban viszont a *не-* tapadása tökéletesnek tekinthető: *очень, красивый, очень некрасивый*. A magyarban az *-atlan, -etlen, -talan, -telen* fosztóképző viszonylag ekvivalens a német *un-*, illetve az orosz *не-* prefixummal. A *látható* és *láthatatlan* típusú ellentétpárok esetében a fosztóképzős változat és a *nem* fosztóképzős változat nyomatékosítása teljes egészében azonos jelentésű: *egyáltalán nem látható = láthatatlan*. Ezek alapján talán nem téves az a megállapítás, hogy az antonimák a nyomatékos tagadás „megszilárdult”, lexikalizálódott változatai.

11. Végző következtetésként talán a következőket állapíthatjuk meg: Nemcsak az ellentmondás, a nyomatékos (és kettős tagadás), valamint az antonímia között, hanem mindezek és ezeken túl a szinonímia és a lexikai fokozás között is sajátos összefüggések figyelhetők meg. Olyan összefüggések, amelyeknek többsége univerzális nyelvi jelenség, még akkor is, ha az adott jelenségek konkrét kifejező eszközrendszerét tekintve az egyes nyelvek között eltérések vannak. Ezek a nyelvi jelenségek alapvetően lexikológiai és szemantikai jellegűek, de erősen kötődnek a szintaxishoz és morfológiához is. Vizsgálatuk révén további bizonyítékokat tárhatunk fel annak igazolására, hogy a szókincs rendszerjellegű vonásainak a feltárása is indokolt, illetve a nyelv grammatikai és szókészleti oldala között nagyon is szoros kapcsolat van, és a nyelvek sokoldalú vizsgálatából nem zárható ki a szemantikai kérdések elemzése sem.

Irodalom

Ak. Gr. 1954. *Грамматика русского языка. Том II. Синтаксис. Часть вторая.* (Ред. коллегия) Москва: Издательство Академии Наук СССР.

Ak. Gr. 1980. *Русского грамматика. Т. I–II.* (Ред. коллегия). Москва: Издательство «Наука».

Bußmann, H. 1990. *Lexikon der Sprachwissenschaft.* Stuttgart: Alfred Körner Verlag.

DUDEN 1989. *DUDEN Deutsches Universalwörterbuch.* (Dudenredaktion). Mannheim: Dudenverlag.

- Helbig, G. & Buscha, J. 1972. *Deutsche Grammatik*. Leipzig: VEB Verlag Enzyklopädie.
- Helbig, G. & Ricken, H. 1973. *Die Negation*. Leipzig: VEB Verlag Enzyklopädie.
- Hunyadi L. 1984. A kétszeres tagadásról a magyarban. *ÁNYT. XV* Budapest: Akadémiai Kiadó: 65–73.
- Jung, W. 1961. *Kleine Grammatik der deutschen Sprache von Dr. Walter Jung*. Leipzig: VEB Verlag Enzyklopädie.
- Keszler B. (szerk.) 2000. *Magyar Grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kiefer F. 2000. *Jelentélmélet*. Budapest: Corvina.
- Csuti S., Erdei M. & Lengyel Z. 1986. *Orosz nyelvtan. Mondattan*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- MMNY 1976. Bencédy J., Fábíán Pál., Rác E., & Velcsov M.: *A mai magyar nyelv*. Negyedik kiadás. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Петре И. 1991. *Синтаксис русского языка*. Будапешт: Танкёньвкиадо.
- Sanders D. 1900. *Deutsche Sprachbriefe von Prof. Dr. Daniel Sanders*. Fünfte Auflage. Berlin: Langenscheidtsche Verlags-Buchhandlung.
- Székely G. 2001. *A lexikai fokozás*. Budapest: Scholastica.
- Uzonyi P. 1999. *Rendszeres német nyelvtan*. Budapest: Aula Kiadó.

A FORDÍTÁS LEXIKÁJA ÉS GRAMMATIKÁJA

2.

**KLAUDY KINGA – SIMIGNÉ FENYŐ
SAROLTA**

ANGOL–MAGYAR FORDÍTÁSTECHNIKA

ISBN 963 18 7720 5 (J2-1714/1)

Megrendelhető vagy megvásárolható:

Nemzeti Tankönyvkiadó Vállalat

Universitas Felsőoktatási Lektorátus

Bp. 1143 Szobránc u 6–8. Tel: 280 23 16/52 Fax: 280 10 90

Az időmelléknevek alapvető tipológiája

Balogh Péter

Jelen tanulmányunk legfőbb célja az időviszonyt kifejező melléknevek alap-tipológiájának bemutatása. Konkrétan azokkal a melléknevekkel szeretnénk foglalkozni, amelyek valamilyen módon köthetők az idő fogalomköréhez. A téma felvetése meglehetősen újszerű, hiszen a melléknevek bemutatásakor az időviszony semmilyen módon nem jelenik meg a leírásban¹. A morfológiában elsősorban az igék, a határozószók, a szintaxisban pedig az összetett mondat leírásakor találunk időre, időviszonyokra utaló megjegyzéseket (pl. az igeidők, a különböző idősíkokra vonatkozó adverbiumok, illetve az egyes tagmondatok egymáshoz való viszonyának bemutatásakor). Ahhoz, hogy időviszonyt kifejező melléknevekről, vagy röviden időmelléknevekről beszélhessünk, természetesen szükséges meghatározni, hogy mit értünk pontosan a melléknév, ill. a (nyelvi) idő terminusok alatt. A melléknév definiálása tehát szintén munkánk egyik célja, és az időmelléknevek bemutatása előtt ezzel kapcsolatos álláspontunkat mutatjuk be.

1. A melléknév és az idő

Az általános nyelvészeti hagyományok alapján e szófajnak nincs általános érvényűnek tekinthető definíciója, amely lehetővé tenné számunkra, hogy egyértelműen kijelöljük az ide sorolandó nyelvi elemeket. A francia terminológia például a mellékneveknek alapvetően két típusát különíti el: *adjectifs déterminatifs* és *adjectifs qualificatifs*. Az első csoport elemei valójában a determinánsok közé tartoznak (a névelők mellett), és öt alcsoportra bonthatók². A mindennapi terminológiában azonban az *adjectif* terminus önmagában csak a második csoportba tartozó melléknevekre vonatkozik, gyakorlatilag szinonimája az *adjectif qualificatif* kifejezésnek. Innen ered a jelenlegi definíciók többsége is, melyek szerint „a melléknév tulajdonságot fejez ki”. Ez a definíció tulajdonképpen azonos a magyar melléknév terminusával (Keszler 2000)³. Ez a meghatározás azonban nem egyszerűen csak felületes és túl általános, hanem alkalmanként kifejezetten félrevezető.

A következő esetekben például helytelen lenne azt állítani, hogy a melléknév minőséget fejez ki:

- (1) (a) *Távolí* hazámra gondolok.
- (b) Minden *esetleges* kérdésre válaszolok.

- (c) a jó idő valószínű visszatérése
 (d) végső erőfeszítés stb.

Nyilvánvaló, hogy a *távoli, esetleges, valószínű*, ill. *végső* melléknevek nem (a szó szoros értelmében vett) tulajdonságát fejezik ki annak a főnévnek, amelylyel szintaktikai-szemantikai kapcsolatban állnak.

A fenti példák tehát bizonyítják, hogy a melléknév nem minden esetben tulajdonságot fejez ki. Másrésztől megállapíthatjuk, hogy a tulajdonságot más elemek is kifejezhetik, nem csak melléknevek. Számos olyan nyelvről tudunk, melyekben nem, vagy csak igen csökevényesen létezik a melléknévi kategória, így elsősorban igéket, illetve főneveket használnak azon fogalmak kifejezésére, amelyek számunkra többnyire melléknevekhez kötődnek⁴. A főnév és a melléknév közötti kapcsolat nyilvánvaló. A franciában például számos főnév önállóan is használható szint jelölő melléknévként: *orange, rose, mauve, violet, marron, cerise*, stb. A melléknegesülés fontos ismérve, hogy az utóbbi évtizedekben az ilyen főnevek helyesírása is változóban van. Míg régebben az ilyen főnévi melléknevek szigorúan változatlan alakúak voltak, manapság erős tendencia figyelhető meg az *-e* végű főnevek esetében a számbeli egyeztetésre – vagyis ezek a főnevek teljesen úgy viselkednek, mint az egyalakú melléknevek. A jelenségre az újabb nyelvtanok is felhívják a figyelmet⁵. Számos esetben összetett színnevekkel találkozunk, ahol a főnév mellett megjelenik maga a szín is. Ez a jelenség a magyarban is gyakori: *szalmasárga, palackzöld, szőlőzöld* stb.

A fenti (szinkrón) kapcsolatokon túl a nyelvtörténetben is jelentős érvekre lelhetünk a két kategória közötti szoros kapcsolat igazolására. A latin nyelvtanokban a főnevek és a melléknevek ugyanazon deklinációkba tartoznak, ugyanúgy ragozzuk őket, leggyakrabban együtt jelennek meg és így együtt alkotnak grammatikus és (a jelentés szempontjából) teljes jelentést, mivel az ókorban úgy vélik, hogy – modern kifejezéssel élve – a melléknév „determinálja” a főnevet⁶. Priscianus definíciója alapján a *nomen* kategória „substantia vagy qualitas”. E két jelentés szétválasztása csak jóval később, a modista grammatikában jelenik meg, ahol Erfurti Tamás *nomen substantiale* vagy *substantivum*, ill. *nomen adiectivum* alosztályokról ír. (Goes 1993, Riegel 1993). Teljesen önálló kategóriaként a melléknév csak a nemzeti nyelvtanok korában jelent meg.

Ami a két kategória közötti különbséget illeti, a továbbiakban alapvetően A. Wierzbicka (1988) elméletére fogunk támaszkodni⁷, pontosabban ezt szeretnénk kiegészíteni, elsősorban néhány kulcsfogalom (főként a dimenzió fogalmának) pontosításával. A főnév és melléknév közötti különbségre jó magyar példákat találunk Kiefer 2000-ben: *beteg* és *béna*. A *beteg* egy bizonyos ideig tartó állapotot jelöl, míg a *béna* egy huzamosabb állapotra utal. Hasonló a magyarázat az *okos* (melléknév) és a *zseni* (főnév) számos nyelvben megfigyelhető kategoriális eltéréseivel kapcsolatban is⁸. Az *okos* mellék-

név használható rövidebb állapotok jelölésére is (pl. elég okos ahhoz, hogy...), míg a *zsemi* főnév jóval kevésbé (??elég zsemi ahhoz, hogy...). Ennek az az oka, hogy az okos melléknév csak egyike a lehetséges tulajdonságoknak, míg a zsemi (kivételes voltánál fogva) önálló kategóriát alkot. Másként fogalmazzuk: a főneveket alapvetően kategorizáláshoz, a mellékneveket karakterizáláshoz használjuk⁹.

Alapvető különbség azonban a két kategória között, hogy a melléknév – a főnévvel ellentétben – fokozható. E tény magyarázható azzal, hogy a főnév eleve komplex jelentéssel bír. Még egy olyan egyszerű(nek tűnő) tárgy esetében is, mint a *bot*, meglehetősen összetett jelentéssel van dolgunk, amely több információt is tartalmaz: a mérete, az anyaga, a vastagsága stb. A *bot* (vagyis a főnév által kijelölt elem) közelebbi meghatározásához, illetve viszonyításához azonban mellékneveket használunk: *vékony/göcsörtös/hosszú* (stb.) *bot*. Egy főnév „fokozása” csak nagyon speciális esetekben képzelhető el. Főként akkor, amikor – például a *bot* esetében – a formára gondolunk, és valamivel szemben hivatkozunk rá:

- (2) (a) Ez inkább *bot*, mint *deszka/gerenda/pálcika* (stb).
 (b) Ezt inkább nevezném *könyvnek*, mint *füzetnek/prospektusnak* (stb).

Fontos különbség a két kategória között a jelölés módja is. A főnév egyértelműen jelöl ki önmagában egy bizonyos (melléknevekkel nem pontosított) „prototípust” az adott kategórián belül. Pl. a *ház* főnév hallatán valószínűleg mindenkinek másféle *ház* jut eszébe, de egyértelműen ugyanarról a dologról van szó. A főnévi jelentés tehát ebben az értelemben abszolútnak tekinthető. A melléknévi ezzel szemben gyakran relatív. Abszolútnak elsősorban a nem szabályos mellékneveket tekinthetjük (állítólagos, előző stb.), melyek (gyakran) nem fokozhatók, ill. egyéb szemantikai-szintaktikai korlátozások határozzák meg alkalmazásukat (Kiefer 2000). Az olyan, tulajdonságot jelölő melléknevek, mint *nagy/kicsi*, *erős/gyenge*, *alacsony/magas*, *beteg*, *érdes* stb. (és általában a relatív melléknevek) viszont csak egy bizonyos viszonyítási alaphoz képest nyerik el konkrét tartalmukat, vagyis abszolút értelemben pontosan nem lehet megragadni, hogy mekkora a *nagy*, az *alacsony* stb. Az abszolút melléknevek bírhatnak abszolút, illetve relatív jelentéssel (népnevek, illetve *beteg*, *satnya* stb.). A színeket jelölő melléknevek jelentése sem tekinthető teljes mértékben abszolútnak (az árnyalatok miatt). Megállapíthatjuk tehát, hogy a melléknevek jelentése nem azonos mértékben egyértelmű.

Egyes melléknevek esetében léteznek közbenső fokozatok is, vagyis van olyan tartomány, amelyre egyik melléknév sem vonatkozik:

- (3) (a) Péter se nem *magas*, se nem *alacsony*.
 (b) Júlia se nem *szép*, se nem *csúnya*.

Az adott (közbülső) állapot jellemzésére találhatunk terminust – például *átlagos, közepes, normális* stb. Főnevek esetében ez a közbenső kategória többnyire elképzelhetetlen. Abból, hogy valami se nem ház, se nem villa, nem következik semmi. Még akkor sem, ha egyazon jelentésmezőn belüli fővekekről van szó:

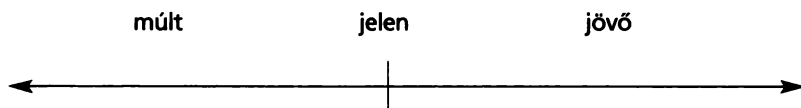
- (4) (a) Ez se nem telefon, se nem telefax. (= ?)
 (b) Ez se nem könyv, se nem füzet. (= ?)

Az egyedüli különbség, amire hivatkozhatunk, az a (2) alatti példákhoz hasonló viszonyítás lehet.

Kimondhatjuk tehát, hogy a főnevek típusokat jelölnek ki, a (valóság elemeit) kategóriákba (*kind*) sorolják, a melléknevek pedig ezek helyét pontosítják egy adott dimenzióban.

Feltétlenül tisztázandó azonban, hogy mit is értünk dimenzió alatt. A szótárak által adott definíciók többsége egyfajta „mérhető nagyság”-ra hivatkozik, amelynek kijelölhetjük a határait, és amelyben meghatározhatjuk az (oda sorolható) elemek helyét. Másként fogalmazva azt mondhatjuk, hogy a dimenzió azon elemek összességével egyenlő, amelyek alkotják, ezek jelölik ki határait: ebben az értelemben a halmaz szó (kvázi-)szinonimája. A melléknevek abban a speciális értelemben tekinthetők „elemeknek”, hogy a dimenziókban (halmazokban) szerveződve, azaz egymáshoz való viszonyrendszer alapján írható le összességük. Így beszélhetünk például a színek dimenziójáról, a méret, az erő, a hőmérséklet dimenziójáról, nem elfeledkezve természetesen az idő dimenziójáról sem, amelyről a következőkben szólunk részletesebben.

Az idő dimenziójának komplex jellege lehetővé teszi, hogy több irányból közelítsük meg. A legközönségesebb a lineáris idősíki, mely három területre osztható, és lehetővé teszi egy esemény elhelyezését egy abszolút (= mérhető) időskálán:

Amennyiben egy esemény időviszonyait szeretnénk meghatározni, megállapíthatjuk, hogy az az idősíkiokon kívül természetesen más szempontból is szemlélhető. Az időviszonyok kifejezésére a nyelvben leginkább az igeidők és az időhatározói bővítmények használatosak. Az általuk kifejezett időviszonyokat, vagyis azokat, amelyek helye valamely idősíki jelölhető ki, külső időszerkezetnek nevezzük. Vannak olyan események, melyeknek időbeli lefolyása független az idősíktól, azon semmit nem változtat, hogy a múlt, a jelen vagy pedig a jövő idősíkián következnek be. Ezt az időviszonyt nevez-

zük belső időszerkezetnek, és az aspektus, illetve egyes esetekben az akcióminőség terminusokkal azonosíthatjuk. A *felrobban* ige például (az idősíktól függetlenül) minden esetben igen rövid idő alatt bekövetkező eseményre vonatkozik, a *születik*, *keletkezik* igék mindig egy folyamat kezdetét jelzik, a *megszűnik*, *befejez (ődik)* pedig valaminek a végére utal.

A fentiekben meghatároztuk a melléknév fogalmát és röviden felvázoltuk, hogy a nyelvben fellelhető időviszonyok több irányból is vizsgálhatók. Arra azonban nem térünk ki részletesen, hogy hogyan, milyen eszközökön keresztül tudja kifejezni a nyelv az időviszonyokat. Mint az imént utaltunk rá, az idő nyelvbeli megjelenésének vizsgálata elsősorban az igék és a kötőszók vizsgálatára korlátozódik, de viszonylag jól tanulmányozottnak tekinthető az adverbiumok időrendszere is. Lényegesen kevesebb szó esik az időviszonyt kifejező főnevekről, pedig számtalan ilyennel van dolgunk, hiszen az idővel kapcsolatos fogalmak jelentős részét általuk tudjuk megragadni, illetve megnevezni: *óra*, *este*, *gyermekkor*, *szemeszter* stb¹⁰. Hasonló a helyzet a melléknévvel is, sőt, az *adjectif temporel* terminus gyakorlatilag csak az utóbbi években jelent meg a szakirodalomban, és ott is csak egy-egy szűkebb körű elemzés erejéig. Átfogó, az időmelléknévek tipologizálásának célkitűzésével rendelkező tanulmány mindezedáig nem készült. A továbbiakban e csoport bemutatására szeretnénk összpontosítani.

2. Az időmelléknévek

A fentiekben elmondottak alapján megadhatjuk az időmelléknévek definícióját:

- (5) Időmelléknévnek azon melléknéveket tekintjük, melyek a főneveket az idő dimenziójában helyezik el.

Az idő dimenziója azonban, mint utaltunk rá, meglehetősen összetett, valójában számos „aldimenzióból” áll. Ez azt eredményezi, hogy több alcsoport felállítására van szükség. Melléknévvel természetesen nem minden időviszony fejezhető ki. Nem, vagy csak nagyon kis mértékben adható vissza közvetlenül melléknévvel például az egyes igeidők szembenállásából adódó időviszony (pl. *Have you seen the exposition?* vs. *Did you see the exposition?*), ám az időhatározókkal kifejezhető időviszonyok helyett, mint hamarosan látni fogjuk, gyakran állhat melléknév. Az elsődleges megkülönböztetés, amely a melléknévek esetében is érvényes, a külső, illetve a belső időszerkezet közötti megkülönböztetés. A belső időszerkezetre vonatkozó melléknéveket aspektuális melléknéveknek nevezhetjük.

2.1 Az aspektuális melléknevek

Az aspektus általában szorosan kötődik az igéhez (és annak morfológiájához), így első pillantásra ez a terminus talán különösnek tűnik. A két szófaj között azonban fontos és szoros kapcsolat áll fenn. Az átjárhatóság legfőbb biztosítója a melléknévi igeelvek megléte. A nyelv ezen elemei ugyanis egyszerre mutatnak fel igei, illetve melléknévi jellemzőket. Egyértelműen igei jellemző például az, hogy ágenst vehetnek fel, ám megjelenhetnek jelzőként, illetve állítmánykiegészítőként is – mint a melléknevek. A különbségek részletes bemutatása nem tartozik témánkhoz, valamennyi nyelvtan többkevesebb részletességgel érinti a problémát.

A participiumok tehát (amellett, hogy számos, melléknevek által betöltött szintaktikai funkcióban is megjelenhetnek) igei jellegüknél fogva alapvetően vonatkozhatnak a három időszik mindegyikére (vö. múlt idejű, jelen idejű, ill. beálló melléknévi igenév):

- (6) – múlt: (*át-, meg*)élt, látott stb.
 – jelen: élő, létező stb.
 – jövő: (*el-, ki*)olvasandó, (*meg*)hallgatandó stb.

Ezek a morfológiai jellemzők nem köthetők az egyes igék (esetlegesen az időhöz valamilyen módon kapcsolódó) jelentéséhez, hanem pusztán a morfológiai alakból származnak. Természetesen más a helyzet akkor, ha az ige alapjelentéséből adódóan létezik kapcsolat az idővel: az *ismétlődő*, *kezdődő*, *végződő* stb. igealakoknál az akcióminőség ennek tudható be.

A felállított kategóriák érvényességét erősíti az a tény is, hogy a különböző aspektusok (illetve akcióminőség) jelölésére különböző eredetű és alakú melléknevek, nem csak igeelvek használhatók:

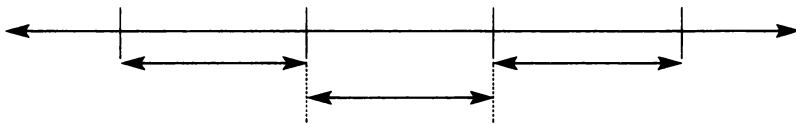
- (7) – inchoativus: *előzetes*, *kezdeti*, *eredeti* stb.
 – momentán: *hirtelen*, *azonnali* stb.
 – terminativus: *végző*, *utolsó* stb.
 – progresszív: *progresszív*, *fokozatos* stb.
 – tartós: *tartós*, *makacs*, *folytonos* stb.

2.2 A külső időszerkezetet kifejező melléknevek

A külső időszerkezetet, mely a számegyenes mintájára készített időegyenesen ábrázolható időviszonyokra utal, mint arra korábban utaltunk, elsősorban igeidőkkel, illetve időhatározókkal fejezzük ki. Az egyenesen alapvetően két módon jelölhetünk időt: pontszerűen, illetve szakaszokként.

Vegyük példaként a francia *séculaire* melléknevet. A magyarban két lehetséges fordítása van, és kiválóan bemutatatható segítségével a pontszerű, illetve a szakaszos időintervallumok közötti különbség. Az egyik jelentése 'száz-

évente bekövetkező' (vagyis egyértelműen pontszerű, illetve disztributív), a másik pedig 'ami száz éve tart' (azaz időszakaszra vonatkozik, vagyis duravallum; a pontszerű előfordulások között mindig ezt a távolságot találjuk – és ez a távolság pontosan megfelel a második jelentésnek:

Mindkét jelentésnek található magyar melléknévi megfelelője is: duratív értelmű a *százéves* és disztributív a *százévenkénti*. A disztributív jelentést alapvetően az előző alcsoportba is utalhatnánk, mégpedig azon elemek közé, amelyek az iterativitást, vagyis az ismétlődést fejezik ki. Különbséget jelent azonban, hogy a százévenkénti-típusú melléknévek definíciójában benne foglaltatik egy meghatározott időtartam, és ez az eddig említett példák esetében nem figyelhető meg. Olyan elemeknek tekinthetjük tehát, amelyek a két alcsoport közötti kapcsolatot biztosítják.

E tanulmányunkban elsősorban a duratív jelentésre koncentrálnak. Milyen főnevekkel kapcsolatban lehet alkalmazni ezt a melléknévet? – vetődik fel a kérdés. Valójában mindennel kapcsolatban, ami száz évvel egy adott időpont előtt is létezett¹¹.

(7) *százéves nyaklánc/tölgyfaasztal/hazugság/ellenségeskedés* stb.

Mint láthatjuk, a konkrét: elvont oppozíció nem érvényes, egyaránt használhatjuk mindkét típusú főnévvel. A korlátozások elsősorban pragmatikai jellegűek, vagyis az adott fogalomnak vagy tárgynak az „életkora” hozzávetőleg száz év kell, hogy legyen. Ha egy *#százéves videokameráról* vagy *#számítógépről* beszélünk, akkor automatikusan a 11. lábjegyzet alatt leírt eset lép fel, vagyis egyszerűen a régi melléknév szinonimájaként értelmezzük, és nem minősítjük helytelen szerkezetnek az iménti példákat: semmiképpen nem jelölhetjük őket csillaggal, ahogyan az egyértelműen rossz példák esetében szokás. A fenti példákban annak jelzésére, hogy nem az alapjelentéssel van dolgunk, a kettős keresztet (#) vezetjük be. A duratív időmelléknévek egyértelműen hibás szerkezetet adnak például a mennyiséget kifejező főnevekkel:

(8) *százéves *kilogramm / *falat* stb.

Egyes kvantitatív értékű kifejezésekkel kapcsolatban azonban használható duratív időmelléknév, mégpedig az alapjelentéssel. Egy *százéves nyájról* beszélve természetesen azonnal értjük, hogy nem ennyi idő állatokról van szó, hanem ma is élő utódokról, későbbi nemzedékekről.

A szemantikai korlátozás ebben az esetben tehát – magától értetődően –

az időhöz, a százéves periódushoz köthető. A *százéves* tehát olyan időmelléknév, amely olyan időszakaszt fejez ki, mely körülhatárolható az időben. Számos hasonló melléknév van a magyarban, pl. a hasonló jelentésű *évszázados*, illetve *ezeréves*, *évezredes*, illetve a számnevekből képzett melléknévek sora, úgy mint *tízéves*, *ötéves*, *hároméves* stb.

Az időt az éveken túl természetesen mérhetjük hónapokban (*kéthavi*, *négyhavi* stb.), hetekben (*háromheti*, *hatheti* stb.), napokban (*egynapi*, *háromnap* stb.) de akár órákban is (*kétórai*, *ötórai* stb.)¹². Ezek az alcsoportok időben pontosan mérhető fogalmakat jelölnek – ám az eltelt időt nem mindig tudjuk ennyire egyértelműen meghatározni. Gondoljunk például az óra és a nap közötti szintre, vagyis a napszakokra, melyeket a különböző napszakok szerint csoportosíthatunk, és olyan melléknéveket adnak, mint

- (9) – hajnali, reggeli
 - délelőtti
 - déli
 - délutáni
 - alkonyati, esti, éjjeli stb.

Az *éjjeli/éjszakai*val szemben szerepelhet a *nappali* is (vö. *éjszakai* vs. *nappali állatok*), ez azonban, mint láttuk, tovább is bontható. Az imént utaltunk rá, hogy ezen melléknévek jelentését nem lehet egészen pontosan meghatározni. Ez a gyakorlatban annyit jelent, hogy pl. a reggeli és a délelőtti melléknévek több órányi intervallumot jelölnek ki, és kiegészítik egymást délig. Egy 11 órás látogatás már nem lehet reggeli, és egy 6 órás munkakezdés is jóval inkább reggeli. Használható azonban például a *délelőtti/reggeli műszak* kifejezés, ami esetleg reggel hattól délután kettőig tart: az ilyen típusú alkalmazások a *reggeli/délelőtti* melléknévek határait jelentik mindkét irányba. A *délutáni műszak* ugyanígy tarthat este tíz óráig. A konkrét időtartamokat alighanem lehetetlen pontosan és objektíven kijelölni, mivel azt számos tényező befolyásolhatja (például az egyéni szokások, életritmus stb.). Úgy gondoljuk azonban, hogy ezek a melléknévek is ugyanabba az alosztályba tartoznak, mint az előzőek, a különbség csupán annyi, hogy itt valamivel tágabb az értelmezés lehetősége.

Említhetjük még a hónapok és az évek között az évszakokat: *tavaszi*, *nyári*, *ősz*, *téli*. Ezen melléknévek érdekessége, hogy mindegyiküknek van nem időbeli jelentése is. A *nyári ruha*, *nyári idő* definíciójában ugyan mindenképpen szerepel egy időbeli jelentés ('olyan ruha, amelyet nyáron hordanak', ill. 'olyan idő [= meleg] amilyen nyáron szokott lenni'), ám ezek nem feltétlenül a júniustól augusztus végéig tartó három hónapra vonatkoznak, amit nyárnak nevezünk, hanem egy ruhafajtát jelölnek (amit lehet tavasszal is hordani), illetve olyan meleg hőmérséklet esetén mondjuk, amelyet többnyire nyáron tapasztalunk. Azt látjuk tehát, hogy egyes időmelléknéveknek van egy (vagy esetleg több) nem időviszonyt kifejező jelentése is. A továbbiak-

ban még nézünk néhány példát erre a jelenségre. A *nyári* melléknevet tekintetjük a *téli* ellentétének – amennyiben a nem időviszonyt kifejező jelentésről beszélünk (vö. *nyári / téli idő*). A tiszta időviszony esetében természetesen ellentétről nincs értelme beszélni.

Az eddig elmondottakat összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a külső időviszonyt kifejező mellékneveken belül elsőként az időtartamot jelölő melléknevekkel foglalkoztunk, pontosabban azokkal, amelyek az időben mérhető, illetve többé-kevésbé behatárolható szakaszt jelölnek. Ezek között az alábbi csoportokat különböztethetjük meg annak alapján, hogy miben mérjük az időt:

- (10) – év(ek)ben: [Num + éves] *ezeréves, százéves/évszázados, tízéves, kéteves* stb;
 – hónap(ok)ban: [Num + havi] *hathavi, négyhavi, kéthavi* stb.;
 – hét/hetekben: [Num + heti] *hatheti, ötheti, négyheti, kétheti, egyheti* stb.;
 – nap(ok)ban: [Num + napi] *tíznap, ötnapi, négynap, egynapi* stb.;
 – napszakokban:
 – *reggeli, hajnali*;
 – *délelőtti*;
 – *déli*;
 – *délutáni*;
 – *esti, alkonyati, éjjeli*;
 – órá(k)ban: [Num + órai] *ötórai, kétórai, egyórai* stb.;
 – évszakokban: *téli, tavaszi, nyári, őszi*.

Magától értetődik, hogy olyan időtartamról is beszélhetünk, melyet (adott esetben egyáltalán) nem tudunk körülhatárolni az időben. Ebben az esetben alapvetően három melléknévtípus közül választhatunk: *hosszú, rövid*, illetve *ideiglenes*. Az első kettő élesen szemben áll egymással, de objektíven egyikük sem mérhető időtartamot jelöl: nem lehet kijelenteni például azt, hogy a *rövid* az 'maximum tíz perc' stb. Még a viszonyított időtartam is mindig az adott kontextusból derül csak ki; egyes eseményekkel kapcsolatban tíz perc lehet nagyon hosszú idő is – pl. egy földrengés esetében, de más kontextusban lehet rövid is – pl. egy filmmel kapcsolatban. Mindkettő bírhat negatív, illetve pozitív tartalommal – szintén a kontextus függvényében. E két melléknevet tekintjük alapnak, de mindkét csoportba egyéb szinonimákat sorolhatunk:

- (11) – *rövid*: *kérészetű, kurta, mulékony, pillanatnyi, röpke, tiszavirág-életű* stb.
 – *hosszú*: *hosszas, hosszadalmas, huzamos, maratoni, örök(kévaló), tartós* stb.

Előfordulhat az is, hogy hozzávetőlegesen sem tudjuk meghatározni, hogy valami mennyi ideig fog tartani – mindössze azt tudjuk, hogy nem végleges állapotról van szó. Ebben az esetben használhatjuk az *ideiglenes*-típusú mellékneveket, úgymint *átmeneti*, *időleges*, *provizórikus* stb. Beszélhetünk *átmeneti intézkedésekről*, *ideiglenes kormányról* (amelyek időtartama néhány naptól akár több évig is terjedhet), amelyek esetében nem tudjuk megmondani, hogy meddig lesznek érvényben, illetve hivatalban. Ez tehát a harmadik, és egyben utolsó alcsoport az időben pontosan nem körülhatárolható melléknevek között.

Az időbeli határok viszonylag pontos kijelölése adott esetben nehezebb, mint azt először gondolnánk. Például az élet különböző korszakait kifejező melléknevek első pillantásra egyértelműnek tűnnek – ám ha definiálni kellene őket, nem biztos, hogy mindenki által elfogadott értékeket tudnánk kijelölni, melyek minden kontextusban azonos életkorra vonatkoznak. A probléma a főnevekkel kapcsolatban is jelentkezik: hány éves kortól mondhatjuk azt valakire, hogy *aggastyán*? Azt mondhatnánk, hogy '80–90 évesnél idősebb személy' – ez azonban nem minden esetben van így, hiszen az életkor mellett számos egyéb tényezőt is figyelembe veszünk, amikor valakire ezt a kifejezést használjuk: a (testi) egészségi állapotát, szellemi frissességét stb. A különböző szótárak meghatározása is pontatlan, ami szintén a definiálás problémáira enged következtetni ('magas korú személy' stb.), mivel elsősorban a kort tekintik kritériumnak.

Vegyünk egy másik példát. Meddig beszélhetünk *gyermekkori* betegségekről? E melléknévnek ráadásul két jelentése van, az egyik időbeli, a másik időn kívüli. Ha egy gyermekről beszélünk, aki N_1 és N_2 éves kora között különféle betegségeket kap el, akkor az időbeli jelentéssel van dolgunk. Ha azonban egyes betegségek összefoglaló terminusaként használjuk (kollektív értelemben) a melléknevet, akkor az idő csak közvetve jelenik meg a jelentésben, mivel azon betegségekről van szó, melyeket általában N_1 és N_2 éves kor között kapnak el a gyerekek. A bárányhimlő például tipikusan ilyen betegség, ezt azonban felnőttek is elkapják alkalmanként – a betegség mégis alapvetően gyermekkori betegség, mivel rendszerint gyermekkorban jelentkezik. Mint láttuk, az a tény, hogy egyes időmellékneveknek vannak nem időbeli jelentései is, egyáltalán nem ritkaság. Az eddig említetteken túl idézhetjük még pl. a *hétköznapi* melléknevet, melynek 'banális, közönséges' jelentése nem köthető az időhöz. (Bár természetesen az időbeli jelentésen keresztül alakult ki.)

Megjegyzendő azonban, hogy vannak olyan melléknevek, melyeket eredetük alapján időmelléknévnek vélhetnénk, ám valójában egyáltalán nem, vagy csak nagyon távolról köthetők az idő fogalmához. Például a *gyerekes* (= infantilis, pl. viselkedés) nem tekinthető időmelléknévnek, mivel itt a gyermekekhez hasonló viselkedésmódról beszélünk, és nem az életkorukról: (valaki úgy viselkedik), 'mint a gyerekek'.

Az életkorokat (pontos határok nélkül) általában a következők szerint szo-

kás megjelölni: gyermekkor, serdülőkor, ifjúkor, felnőttkor, öregkor. Mind-egyikük kifejezésére találhatunk melléneveket:

- (12) – gyermekkor: *csecsemőkori, gyermekkori* stb.
 – serdülőkor: *kamasz, serdülő(kori), tinédzser(kori)* stb.
 – ifjúkor: *ifjú(kori), fiatal(kori)* stb.
 – felnőttkor: *érett, felnőtt* stb.
 – öregkor: *idős, öreg, vén, agg* stb.

Szintén ebbe a csoportba, tehát az időben pontosan nem mérhető időtartamot jelző mellénevek közé sorolandó még az *érvényes*. Az időhöz kapcsolható jelentés megfigyelhető olyan kontextusban, mint

- (13) A bérletem/ Az igazolványom *érvényes*.

Itt ugyanis csak arról van szó, hogy a kijelentés időpontjában, illetve a megfelelő referenciaidőben a bérlet érvényes, tehát nem lejárt (= 'érvénytelen'). Hasonlóan nem ismerjük a kezdetét, sem a végét a jogszabályok érvényességének (vö. az érvényes jogszabályok), de ez az adott kontextusban nem is lényeges, mivel csak egy adott, viszonylag szűk időszakaszra hivatkozunk. Az időben nem mérhető megállapítás csak az abszolút alkalmazásokra vonatkozik, mivel bővítményekkel természetesen kijelölhetjük az időkorlátokat:

- (14) A bérletem (*még/már csak*) két hétig érvényes.

Megjegyzendő azonban, hogy az *érvényes* melléknév (az adott kontextus függvényében) számos jelentéssel bírhat még abszolút alkalmazásban is, az időbeli érvényesség csak egy ezek közül. Az érvényesség vonatkozhat például egy közlekedési eszközzel kapcsolatban járatra, távolságra, első- vagy másodosztályra stb. Fontos megemlíteni tehát, hogy az időviszony kifejezése csak egy a melléknév lehetséges jelentései közül.

2.3. Az időmellénevek további alosztályai

Az aspektust, ill. akcióminőséget kifejező mellénevek esetében láttuk, hogy közülük egyesek idősíkokra vonatkoznak (a referenciaidőhöz képest): a múlt, a jelen, ill. a jövő síkjára. A belső időszerkezetet kifejező mellénevek között is találunk ilyeneket. A [...-nél] *előbbi*, [valami] *előtti* a múlt idősíkra, a *kortárs, jelen(legi), aktuális* a jelen idősíkra, a *jövő*, [...-nél] *későbbi*, [valami] *utáni* pedig a jövő idősíkra vonatkozik.

A további alcsoportokról elmondhatjuk, hogy kevesebb mellénevet tartalmaznak, de szemantikailag mindenképpen megalapozottak. Az időviszonyok felosztásának bemutatásakor említettük, hogy alapvetően kétféle módon jelölhetünk ki az időegyenest: szakaszokat, ill. pontokat. Az eddigiekben az időszakaszokat mutattuk be, most pedig rátérünk a pontszerű kijelölé-

sekre. Az „időpont” kifejezés definiálása nem egyszerű feladat, hiszen valamilyen mértékben itt is valójában (rövidebb-hosszabb) szakaszokkal van dolgunk. Időpontnak a dátumokhoz, illetve az eseményekhez köthető mellékneveket fogjuk tekinteni, mivel ezek a kontextusban, ahol előfordulnak, többnyire pontszerűen mutatnak, nem periódusra vonatkoznak – bár ez utóbbi sem kizárt olyan főnevekkel, amelyek alapvetően időszakaszt jelölnek (pl. *időszak, korszak, periódus* stb.).

Az első típus a dátumokból képzett melléknevek csoportja. Ez is bontható múlt/jelen/jövő idősíkra, és határozószókból képezzük őket: *tegnapelőtti, tegnapi, mai, holnapi, holnaputáni*. Valójában azonban bármely dátumból képezhetünk hasonló szerkezetet: *november 9-i, március 25-i* stb. Az ilyen kifejezések szerepe azonos a melléknév által betölthető funkciókkal (pl. állítványkiegészítő, illetve jelző), ezért tekinthetjük őket összetett mellékneveknek:

- (15) Ez az újság *november 9-i/tegnapi*.
Elolvastam a *január 7-i/tegnapelőtti* újságot.

A dátumokon túl időpontként értelmezhetjük az (egyházi, állami, ill. egyéb) ünnepeket, valamint a történelmi eseményeket is. Ezekből egész sor időmelléknevet képezhetünk. Egyházi ünnepek kapcsán beszélhetünk mobil, illetve fix dátumú ünnepekről. A *húsvéti, pünkösd*i az előbbieket, míg például a *karácsonyi* az utóbbiak közé tartozik. Állami ünnepek közé tartozik például az *államalapítási* (augusztus 20.), de akár a *millenniumi, millicentenáriumi* is, bár ez utóbbi gyakorlatilag inkább hosszabb időszakaszt jelöl pl. a *millicentenáriumi ünnepségekben*. E két melléknév átvezet bennünket a történelmi eseményekhez köthető melléknevekhez. A *kiegyezési dokumentumok, a honfoglalás(kor)i emlékek, a tatárjárás kori leletek*-típusú kifejezésekben a melléknév egyértelműen pontszerűen mutat rá az adott eseményekre. Összetett mellékneveket is képezhetünk az *-i* képzővel: *a nagy októberi szocialista forradalmi eszmék, vietnami háborús veterán* stb.

Az utolsó két csoport temporalitása érdekes jelenségekre hívja fel figyelmünket. Amikor egy új tárgyról beszélünk, ez például azt jelenti, hogy nem sokkal a kijelentés időpontja előtt vásároltuk, nem régen jutottunk hozzá stb. Ez a tény, hogy nem sokkal azelőtti szerzeményről van szó, el tudja homályosítani a melléknév alapjelentését is. Például, ha valaki használt autót vesz, akkor is használhatja az *új autóm* kifejezést a következő sajátos jelentésben: 'nem sokkal azelőtt jutott hozzá', vagyis az ő számára mindenképpen újnak nevezhető.

Ez a másodlagos jelentés azonban egy másik problémát is felvet: meddig lehet használni az *új* melléknevet egy adott tárggyal kapcsolatban? Meddig tekinthető újnak pl. egy autó, egy számítógép, vagy egy asztal? Ez a probléma más melléknevek kapcsán is felmerül. Szintén e típusba sorolhatjuk a *modern* melléknevet, ahol szintén nehézségeket okoz annak pontosítása, hogy

meddig *modern* egy műszer, egy gép stb. Pontos (mérhető időben kifejezhető) válasz a kérdésre nem adható, mivel ez erősen függ a tárgytól, amelyet újnak, illetve modernnek nevezünk. Közismert tény, hogy a számítástechnika, a kommunikáció világában a technológia rohamos fejlődésének köszönhetően a 'modern' terminus maximum pár hónapig alkalmazható egy adott tárggyal kapcsolatban. Az autóknál már nem ennyire gyors a fejlődés üteme, és például egy bútorral kapcsolatban (amit eleve hosszabb élettartamra készítenek) akár több éves tárgyra is alkalmazhatóak az *új*, illetve *modern* melléknevek. A modern társadalom pedig adott esetben jó néhány évtizede fennálló államformára vonatkozhat. Pontos időhatárok tehát nem jelölhetők ki e melléknevekkel kapcsolatban.

Végezetül, a *pontos* melléknév önálló csoportba kerül. E melléknév is csak a kontextus értelmében nyeri el konkrét értelmezését, amely nem is feltétlenül időbeli. A *pontos munka* kifejezésben például elsősorban egy részletekre ügyelő, aprólékosan, körültekintéssel végzett munkára gondolunk, nem pedig arra, hogy egy adott határidőre befejezték. Ha azonban egy személyről beszélünk, vagy eseményről, az abszolút használat elsődleges értelmezése időbeli lesz:

(16) Mindig *pontos* volt.

pontos érkezés/étkezés/kezdés stb.

Az időmelléknevek sematikus összefoglalása előtt pár mondat erejéig szeretnénk bemutatni néhány olyan melléknévcsoportot, amelyeket első pillantásra közéjük sorolnánk, valójában azonban mégsem tartoznak ide. Az ilyen mellékneveket másodlagos időmellékneveknek nevezhetjük.

Nem tekintjük például időmelléknévnek a sorszámneveket, pedig egy (lineáris) sorozat elemei szükségszerűen az időben is egy adott sorrendben helyezkednek el, az időgyenesen való ábrázolás ezt világosan reprezentálja: a második megelőzi a harmadikat stb.

Vannak olyan melléknevek, amelyek definíciójában közvetlenül is megjelenik az idő – a melléknév maga mégsem időmelléknév. A *gyors*, illetve *lassú* meghatározásakor az időre mindenképpen hivatkoznunk kell valamilyen formában, éppúgy, mint a *gyorsan*, *lassan* határozószók esetében is. Ezeket azonban (funkciójuk alapján) nem tekintjük időhatározónak a mondatban, mivel nem időt jelölnek, hanem módot. Ugyanez a helyzet a melléknevekkel is.

A nyelvben számos olyan melléknév van, amelyek egy adott földtörténeti, illetve történelmi korra vonatkoznak. Bizonyos szempontból tehát ezek is köthetők az időhöz, mégpedig egyértelműen: *jura(kori)*, *kréta(kori)*, *meroving*, *karoling* stb. Amennyiben karoling csatákról beszélünk, az időben kijelölhetünk néhány századot, ahol elhelyezhetjük a jelzett eseményeket. Az ilyen melléknevek helyzetének, illetve pontos viszonyuknak, kapcsolatuknak

meghatározása az eddig bemutatott csoportokkal kapcsolatban mindenképpen további tanulmányok tárgyát kell, hogy képezze. Ez jelenleg is kutatási területeink közé tartozik.

3. Konklúzió

Jelen tanulmányunkban az elsődleges cél egy olyan tipológia legfőbb alapjainak meghatározása volt, amely lehetővé teszi az időviszonyt kifejező melléknevek szemantikai alapú csoportosítását. Ennek lehetővé tételéhez szükséges volt meghatározni magának a melléknév terminusnak olyan értelmezését, amelyben nem hivatkozunk „tulajdonságra”, ami a jelenleg ismeretes definíciók túlnyomó többsége esetében a középpontban áll. Szükséges volt megvizsgálni a melléknév viszonyát más szófajokkal, és megállapítottuk, hogy szemantikailag (és történetileg) a legközelebbi kategória a főnév, ám a különbségek viszonylag jól megragadhatóak és rendszerezhetőek. A főnevek meghatározzák a valóság elemeit, illetve fogalmait – ám azok elhelyezése egy adott dimenzióon belül már a melléknevek feladata.

Az időmelléknevek az idő dimenziójában helyezik el azon főneveket, amelyek valamilyen módon kapcsolatba hozhatók az idővel. Az idő dimenziója azonban meglehetősen összetett, így több alcsoportot kell felállítanunk az egyes viszonytípusoknak megfelelően. Melléknevekkel olyan viszonyokat is kifejezhetünk, mint a külső, illetve belső időszerkezet. A belső időszerkezet az események időbeli lefolyására utal (pl. *hirtelen, fokozatos* stb.), külső időszerkezet alatt pedig az időegyenesen kifejezhető viszonyokat értjük: pontoszerűen, ill. szakaszként jelölhetjük ki őket. További alcsoportokat állíthatunk fel annak függvényében, hogy a kijelölt időtartam pontosan mérhető-e vagy sem, ha igen, milyen „mértékegységben” stb. Pontot jelölnek ki az időegyenesen a dátumokhoz, illetve eseményekhez (ünnepekhez, történelmi eseményekhez) köthető melléknevek. Az *új*, illetve *pontos* melléknevek sajátos (időbeli) jelentésükből adódóan külön-külön alcsoportba sorolandók.

Morfológiai szempontból mindenképpen megjegyzendő, hogy az időmelléknevek többsége – néhány alcsoport kivételével (mint *új, pontos, rövidhosszú*) – nem fokozható. Ez egyes csoportok esetében egyértelműen deiktikus jellegüknek tulajdonítható be (pl. *tegnapi, holnapi*).

Tanulmányunk végén összefoglalva bemutatjuk az imént tárgyalt időmelléknevek rendszerét. Egy ilyen tipológia révén fontos információkhoz juthatunk az ide sorolható melléknevek lehetséges kontextusainak kiválasztásához: az egyes alcsoportokba tartozó melléknevekkel ugyanis többnyire jól meghatározható típusú főnevek jelennek meg. Ennek bemutatását egy következő tanulmányunkban tervezzük.

IDŐMELLÉKNEVEK

BELSŐ IDŐSZERKEZET

KÜLSŐ IDŐSZERKEZET

IGENEVEK

aspektuális/akcióminőség

értékük van – pl.

– iterativus : (*ismételt*)

– momentán : –

– inchoativus (*születő*)

– terminativus (*befejeződő*)

– progressivus (*vágtázó*)

– durativus: –

MELLÉKNEVEK

aspektuálisak – pl.

– iterativus: –

– momentán (*hirtelen*)

– inchoativus (*kezdeti*)

– terminativus (*végső*)

– progressivus (*fokozatos*)

– durativus (*tartós*)

a) idősíkra vonatkoznak

– múlt (*előtti*)

– jelen (*aktuális*)

– jövő (*utáni*)

b) időtartamot jelölnek

A) körülhatárolható

(típusok: *évezredes,*

tízéves, nyári stb.)

B) nem körülhatárolható

(típusok: a) *rövid*, b) *hosszú*, c) *ideiglenes* stb.)

– életkorok:

– gyermekkor (*csecsemő-*

kori)

– serdülőkor (*kamasz*)

– ifjúkor (*fiatal[kori]*)

– felnőttkor (*felnőtt*)

– öregkor (*agg*)

– érvényes

c) időpontot jelölnek

– dátumhoz köthetők:

(*húsvéti, november 8-i* stb.)

– eseményhez köthető:

(*kiegyezési, honfoglalás(kor)i*

stb.)

d) új (*modern* stb.)

e) pontos

Jegyzetek

- ¹ Jelen tanulmányunk a Paris XIII egyetemen a *Laboratoire de Linguistique Informatique* alkotóműhelyében készült és 2000 júniusában megvédett *Les adjectifs temporels du français et du hongrois* c. doktori disszertáció legfontosabb általános jellegű megállapításait összegzi.
- ² Ezek a következők: 1. *adjectifs démonstratifs* (*ce, cette, ces* 'ez, ezek' stb.) 2. *adjectifs possessifs* (*mon, sa, votre* 'az én ...-m, az ő ...-a, a ti ...-otok stb.) 3. *adjectif interrogatif/exclamatif* (*quel* 'mely(ik)/mily(en)') 4. *adjectifs indéfinis* (*tout, quelque, certain* 'minden, néhány, egyes'), továbbá 5. *adjectifs numériques cardinaux* (magyar tőszámszavak), ill. *ordinaux* (magyar sorszámnevek). Az e melléknevek szemantikai elemzésével foglalkozó szakirodalom elenyésző.
- ³ Vö. pl. Keszler 2000: 142sv, ahol a melléknevek rövid szemantikai osztályozásával is találkozhatunk (minősítő, viszonyító melléknév stb.).
- ⁴ Ezzel kapcsolatban vö. pl. von Stechow –Wunderlich 1991: 658; „Languages with small, closed adjective classes as Japanese (Asian), Hausa, Bantu (African), Samoan (Melanesian), and Yurok (Californian variant of Algonquian) assign verbs or nouns to properties which in other languages are expressed by adjectives: Mandarin (with no adjectives at all), Yurok, and Samoan have stative verbs for all adjectival concepts; Hausa has partly verbs, partly nouns, while adjectives in Alambak (New Guinea) seem to be more or less a subclass of nouns. (...) Bemba (African) (...) codes colours by verbs, and Kirivian (Austronesian) (...) puts colour expressions among the nouns.” Az a jelenség, hogy tulajdonságot igével fejezünk ki, az indoeurópai nyelvcsaládban is létezik, pl. latin *sapio* 3 'bölcös' (vö. Horatius, *Carmen*, I. 11), *valeo* 2 'erős' stb. Az ilyen típusú igék többnyire állapotot fejeznek ki.
- ⁵ Ezt bizonyítja pl. Riegel 1997: 361: „les adjectifs de couleur issus de noms prennent ou non le –s du pluriel selon leur degré d'adjectivisation. Au pluriel, on écrira plutôt *des teintures écarlates, pourpres, mauves, roses* et *des pantalons marron*, mais l'usage reste souvent indécis (*des feux orange[s]*).”
- ⁶ A klasszikus definíciók áttekintését adja Riegel 1993: 58. 5–10. Vö. ugyanott Goes J. 1993: 11–14.
- ⁷ Wierzbicka 1988: 463–497. Nagy jelentőségű művében a szerző az egyik fejezetet (melyet teljes egészében e problémának szentel) azon kutatások történeti áttekintésével kezdi, amelyek az e két szófaj közötti kapcsolatok feltérképezésére irányultak. Wierzbicka pontosítja, hogy „nouns do differ in meaning from adjectives” és „The real semantic difference between nouns and adjectives lies not in the range, or kind, of referents, but in the kind of semantic structure”. A különbség azon a tényen alapul, hogy „a noun indicates a categorization; an adjective (...) indicates a mere description”, vagyis „a noun designates 'a kind of (person, thing, or whatever)' (...). An adjective applied to a person, or a thing, doesn't imply that this person or this thing is seen by the speaker in terms of a category, defined by this adjective.” A szerző egy jól kiválasztott példa segítségével összegzi megállapításait: „*Max is fat*. I don't wish to imply that Max is the kind of person, or the kind of man who is fat. I merely mention fatness as one of many things that can be said about Max – not as something which 'defines' Max for me (...). On the other

- hand, if I say: *Suzie is a fattie*. I do put a label on Suzie – I do categorize her, at least from the point of view of appearance, in terms of her fatness; I present her as belonging to a certain type, defined by fatness.” Egyes melléknevek főnévi használatát az a tény magyarázza, hogy „an adjective can be used as a noun if, for cultural reasons, the property described by this adjective is seen as constituting ‘a type’.
- ⁸ Vö. Kiefer 2000: 182–183: japán *rikona* (‘okos’) melléknév, ill. *tensai* (‘zseni’) főnév, angol, ill. francia *clever*, *intelligent* (‘okos’) melléknevek, *genious*, *génie* (‘zseni’) főnevek stb.
- ⁹ Mindazonáltal megjegyzendő, hogy főneveket is használhatunk tulajdonságok jelölésére – erről részletesebben l. Kiefer 2000: 148–208. 6. fejezet: *A főnév*, 7. fejezet: *A melléknév*.
- ¹⁰ Érdemes megemlíteni, hogy a franciában a határozott névelő egyes időfőnevekkel – például a hét napjaival, ill. napszakokkal – kapcsolódva további sajátos (disztributív) jelentést biztosít: *le lundi* (‘hétfőnként’), *le matin* (‘reggelente’) stb.
- ¹¹ Megjegyzendő azonban, hogy a mindennapi nyelvhasználatban a *százéves* nem minden esetben pontosan száz évnyi időtartamra utal, sok esetben csak hozzávetőlegesen ekkora intervallumról van szó, sőt, lehet pusztán a *régi* szinonimája is.
- ¹² Az érdekesség kedvéért megjegyezzük, hogy ezek francia megfelelői közül (*décennal*, *triennal* stb.) a duratív jelentésen túl mindegyiknek van disztributív értéke is. Ez a jelenség a *regular polysemy* – vö.: pl. Apreszjan 1971: 5–32. A jelenség a magyarban csak az órák szintjén figyelhető meg: az *ötórai* (stb.) melléknevek értelmezése lehet ‘öt órákor bekövetkező’, illetve ‘öt óráig tartó’. Az értelmezés nagyban függ a szövegkörnyezettől: *ötórai hírek* (pontoszerű), ill. lehetséges pl. *ötórai* [= öt órányi] *munka*.

Irodalom

- Apreszjan, J. D. 1971. Regular polysemy. *Linguistics* 142. 5–32.
- Goes, J. 1993. A la recherche d’une définition de l’adjectif. *L’information grammaticale* 58. 11–44.
- Gosselin, L. 1996. *Sémantique de la temporalité en français*. Louvain-la-Neuve: Duculot.
- Gross, G. Prédicats nominaux et compatibilité aspectuelle. *Langages* 121. Paris: Larousse. 54–73.
- Keszler B. (szerk.) 2000. *Magyar grammatika*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Kiefer F. 2000. *Jelentélemélet*. Budapest: Corvina Kiadó.
- Kiss G. (szerk.) 1999³. *Magyar szókincstár*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Riegel, M. 1993. Grammaire et référence : à propos du statut sémantique de l’adjectif qualificatif. *L’Information grammaticale* 58. 5–10.
- Riegel, M.–Pellat, J.–Ch.–Rioul, R. 1997³. *Grammaire méthodique du français*. Paris: PUF.
- von Stechow, A. & Wunderlich, D. 1991. *Semantik / Semantics*. Berlin – New York: Walter de Gruyter.
- Le Thésaurus (CD-ROM)* 1996. Paris: Larousse-Microsoft.
- Wierzbicka, A. 1988. *The semantics of grammar*. Amsterdam: John Benjamins Publishing.

Kulturális szemantikai síkok a Csehov-drámák magyar fordításaiban

Cs. Jónás Erzsébet

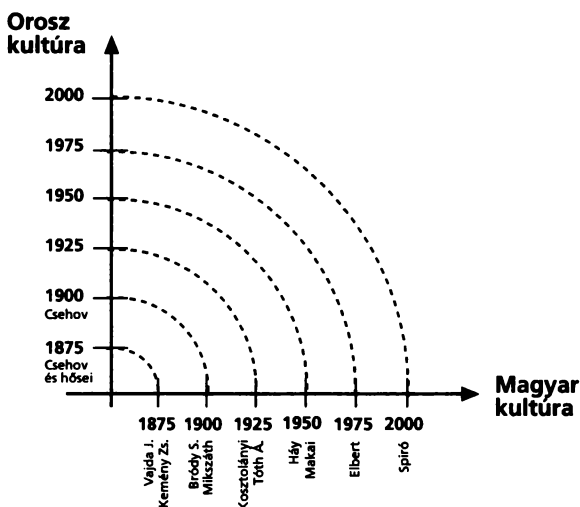
Az orosz poétika Bahtyin és Lotman által képviselt vonala rávilágít arra, hogy az irodalomtörténeti kérdéseket a nyelv, a kultúra, a szöveg és az egész mű befogadóval folytatott „párbeszédének” értelmezésében legcélraveze-tőbb vizsgálni. Umberto Eco is erre utal, amikor *nyitott műnek* tekint minden alkotást, amelynek bármely eleme valamilyen formában a befogadói kulturális emlékezet részévé vált (vö.: Bahtyin 1986, Lotman 1973, Eco 1998). A magyarországi orosz irodalomkutatás egyik jeles képviselője, Kovács Árpád e koncepció mentén körvonalazza az irodalmi jelenségek értelmezésének metodológiai lehetőségét, amikor azt hangsúlyozza, hogy „a kontaktológiai és komparatistikai filológia, az eszme- és művelődéstörténeti irányultságú stúdiumok és a poétikai értelmezéstudomány képviselik a mai kutatások fő irányait” (Kovács – Nagy 1999: 5). A Csehov-drámák műfordítás-elemzésének nyelvészeti módszere – a lexikai, szintaktikai, szemantikai, pragmatikai, stilisztikai síkok tüzetes vizsgálata – e szemléletben találkozik a poétikai szemantikát és pragmatikát egyensúlyba hozó hermeneutikai megközelítéssel (vö.: Balázs 1987).

A szemantikai mezők térdimenziós képe

Csehov fordításaiban két nagy kultúrtörténeti időzóna-pár fut végig, s e két pár egy olló két száraként egyre jobban nyílik az idő múlásával: A szereplők története és a szerző, Csehov kora szabja meg az első időpárt, az adott kor fordítója és a célnyelvi olvasó mindenkori reális idősíkjá képezi a másikat. Bár egyetlen életműhöz kapcsolódnak, ahogy távolodunk Csehov és hősei korától, ezek egyre szélesebb, az adott kort egészében átfogó, térdimenzióban elképzelhető kulturális szemantikai mezőkön ívelnek át. Ezek a mezők ugyanakkor nem izoláltan, egyetlen időpontba, Csehov korába futnak össze, hanem természetes módon állandó dinamizmusban, oda-vissza zajló információáramlásban alakulnak ki, magukba zárják valamilyen fokon az eltelt időszak egyetemes világismeretének megszűrt és a tudatba beépített, az orosz, illetve a magyar nyelvű kultúrára vonatkozó tudásának jelentéselemeit is. A fordító és az olvasó a befogadás során az orosz és a magyar nemzeti kultúra hagyatékából magába szívja mindazt, ami a kollektív emlékezetből egymásra rétegződően beépült tanulmányai, olvasmányai, szellemi élményei alapján a saját ismereteibe Csehovról és a kor magyar íróképviselőiről, vala-

mint az adott témáról, korról, élethelyzetről, s ezek mentén hoz létre és értelmez minden újabb szövegvariációt.

A következőkben először Csehov megítélését vázoljuk fel az orosz kultúrában azokon a pontokon, ahol a magyar befogadói magatartás szempontjából fontosak lehetnek, majd a magyar befogadók (fordító, olvasó) nézőpontjából jelölünk ki olyan állomásokat, amelyek meghatározhatták Csehov drámaírói életművének értelmezését. Nem kortörténeti panoráma ez, hanem inkább az orosz kulturális szemantika terminológiájával *logoepisztémának* nevezett elemek kiemelése mindkét kultúrára vonatkozóan: a kor életérzéseit, világlátását, a tárgyi-képi világ belső paramétereit megmutatva ez nem más, mint *a nyelvi formát öltött kollektív kulturális emlékezet, amely a kulturális szemantikai tartalmak nemzeti és világörökségének a nyelvet beszélők tudatába aktívan beépült, kreatívan használt része*. A szövegbeli logoepisztémák alkalmat teremtenek arra, hogy a szöveg jelentésségét adott helyzetben megsokszorozzák, különféle szinteken teljesítsék ki (Kosztomarov – Burvikova 2000: 28–29).

Csehov a századforduló szépségvágyának megszólaltatója Oroszországban. Mi az, ami iránt nosztalgiát, vágyakozást érez az orosz századvég, s hogyan találkozhat ez a Trianon utáni magyar nosztalgia s a freudi pszichologizmus hatása alatt álló magyar gondolkozással? Milyen a képe a magyar befogadónak a vidéki kúriák szereplőiről, s ez miből táplálkozik, milyen képiirodalmi emlékekre megy vissza? Hogyan alakul ugyanez a befogadói világ a század közepén, alapvetően más ideológiai háttér hatására, majd mi befolyásolja a 70-es évek értelmezését, s az ezredvég újabb változásai milyenek láttatják Csehovot Magyarországon? Az idősíkok viszonyrendszerét sematikus leginkább egy göbmettszettel érzékeltethetnénk, melynek segítségképpen itt csupán kétdimenziós sémáját a fenti ábra szerint képzelhetjük el.

Csehov helye az orosz kultúrában

A múltra támaszkodó emlékezet az irodalomban is szívesen jellemez szembeállítással, az értékek oppozíciójával. Az egyik ilyen minősítő oppozíció Vlagyiszlav Hodoszevics részéről Gyerzsavin és Csehov különbségeit, hasonlóságait veti egybe (Berdnyikov 1997: 3–10). Ez a szembeállítás a XVIII. és XIX. századvégi csomópontokon ível át, mintha a magyar Kisfaludyval Bródy Sándort állítanánk párhuzamba. A nemzeti tudat felvilágosodás kori ébredése, a preromantika, másrészt a XX. századot fogadó, politikumtól megszabadult, lélekábrázolásra fogékony szimbolizmus száz évvel későbbi időszaka ez. Az alkati ellentét, amely az orosz költő és a drámaíró között megengedi a párhuzam felállítását, a magyar irodalom két példának hozott kiemelkedő személyisége között más alapokon nyugodna, itt csupán abban segít, hogy érzékletesen időben el tudjuk helyezni, s előzményeiben, fejlődésében felmérjük a folyamatot, hogyan vált a kulturális emlékezet részévé mindkét kultúrában a cselekvés- és lélekközpontú gondolkodás az emberről. A fordítások pátosszal teli vagy lélekábrázoló elemeinek megformálásához a magyar nyelvi minták stílustörténetileg ide nyúlnak vissza:

Cárok, ti itt lehulltok egyszer,
mint fáról elszáradt levél,
földi bírák s bilincsbeverték
életén egy törvény ítélt.

Kelj fel, igaz Úr, Isten, ébredj!
Halld meg könyörgő énekem,
büntesd a gazt, a szegényt véd meg,
Te légy úr minden földeken!

(Gyerzsavin: *A hatalmasoknak és a bírának.*
Ford. Simor András)

Aki tehetségét idegen földre pazarlá,
Méltóságra mehet, nyerhet aranyat, híreket.
Ó, de múló fény az, minden balesetben eloszlik,
Mély gyökeret nem hajt, véle enyész neve is.
A haza oltárán örökön ragyog a nemes élet,
Mely szentelve magát, néki javára hevült;

(Kisfaludy Károly: *A hazafi*)

Gyerzsavin – lírikus, Csehov – prózaíró. De Gyerzsavin lírája férfias, eposzba hajló, míg Csehov eposza lírai és nőiesen cseng. Gyerzsavin – harcban, tűzben égő, aki mélyen meghajol, és egekbe szökik. Csehov – minden zajtól összeretten, az élete az irodalmaré. Hőstettekre aligha képes. Gyerzsavin –

harcos katona, Csehov – orvos. Gyerzsavin kivont karddal szinte kéri a szenvedést, Csehov – a megbékélés és a gyógyulás hírnöke. Gyerzsavin – szigorú és zord, Csehov – elnéző. Gyerzsavin konok, Csehov – lágy és nemes lelkű. Gyerzsavin korának három uralkodójával is vitába száll, Csehov korának egyik uralkodója azt se tudja, hogy egyáltalán él-e, hal-e egy Anton Pavlovics Csehov nevű orvos. Gyerzsavin – a nagy szervező, Csehov – a szemlélődő. A cselekvés, még inkább az uralkodás teljesen idegen tőle. Gyerzsavin élete a Katalin cárnő harcos „sasmadarai” között zajlik, Csehov hátat fordít minden állami hivatalnak, neki a „felesleges” ember fontosabb a hasznosnál.

A századvég Csehov korában Oroszország „megereszkedésének” időszaka, az orosz önteremtés krízise. Nem tudott ebből kiutat mutatni sem Tolsztoj patriarkális radikalizmusa, sem a 80–90-es évekre kialakult városi-polgári kultúra, amely Dosztojevszkij mellett az ezredvégen újraértékelődött Pilnyak prózájában jelenik meg. Mindinkább összeroskadt, utópiává vált az orosz etikai kivételesség tudata, mivel alapja, a klasszikus paraszti életstílus elvesztette belső egységét, érintetlenségét. 1881–1892, III. Sándor uralkodásának ideje, a történelmi tehetetlenség érzését ültette az egyénbe, körülhatároltságának tudata a társadalmi és szellemi térben a szorongásos létezés nyitánya volt.

Csehovot azért szerették a kortársak, mert ezt az életérzést is megbocsátóan tudta kifejezni. Amikor Gogol „revizor”-ral fenyegetett, ha nem jön változás, s tükröt tartott a rút, torz korrupciónak és műveletlenségnek, akkor Csehov felmentett, megnyugtatót, mondván: igen, esendő az ember, de szép, mert szép a szépre vágyakozó emberi lélek, eltelik egy kis idő, s minden jóra fordul, ne féljetek, megpihentek:

Szonya: Mit csináljunk? Élni kell! *(Szünet)* És élni fogunk, Ványa bácsi. Végigéljük a napok, az esték hosszú sorát; türelmesen elviseljük a megpróbáltatásokat, amelyekkel sújt a sors; nyugalmat nem ismerve dolgozni fogunk másokért most is, öregkorunkban is, ha pedig üt az óránk, békésen meghalunk, és ott, a síron túl, majd azt mondjuk, hogy szenvedtünk, sírtunk, sok volt a bánatunk, és az isten megsajnál bennünket, és mi ketten – te meg én, drága bácsikám – megérjük ott a gyönyörű szép, fényes életet, örülni fogunk, megatott mosollyal tekintünk vissza majd mostani boldogtalanságunkra – és megpihenünk. Én hiszek ebben, bácsikám, forrón, szenvedélyesen hiszek... *(Letérdel előtte, karjára hajtja fejét; kimerült hangon)* Megpihenünk.

(Csehov: *Ványa bácsi*. Ford. Makai Imre)

A szépségvágy Csehovnál az összhang utáni sóvárgást jelentette, maga a szépség pedig az elveszett összhang visszfényét – vallja a XIX. század orosz irodalmának méltatója, Török Endre (Török 1970: 223–225). Lev Tolsztoj Csehovot még életében Puskinhoz hasonlította, s egyben előrevetítette halhatatlanságát is, amikor így nyilatkozott: „Csehov nem más, mint Puskin

prózában” – idézi Berdnyikov monográfiája (Berdnyikov 1997: 636). Csehov Oroszországaival fokozatosan a múltba hanyatlott az olvasó is, aki elsőként fedezte fel Csehovban ezt a szépséges-központú kisugárzást. Az új kor olvasója egészen másért látszik szeretni Csehovot, s közömbösen megy el talán amellett, amiért az apák korosztálya szívébe zárta a *Három nővér* szerzőjét.

Csehov elbeszélői magatartásának, szövegkompozíciójának kutatója, A.P. Csudakov, megelőzve a mai narratológiai elemzéseket, a szövegsemantikai síkokat világítja meg, a szubjektív és objektív elbeszélő stílust, a tárgyi világot, a fabula, a meseszöveg alakulását, a metafizikus vonulatokat az életmű kompozicionális egészének szerkezetébe ágyazva mutatja be (Csudakov 1971).

Csehov nagy drámai műveinek cselekményi idősíkjait szemlélve az 1880-as évek Oroszországának tipikus figuráival találkozunk. *Ivanov* és *Szorin*, *Trepljov* (vagy az orosz eredeti kiejtés szerint *Trepljev* (vö.: Rév 1995: 98), *Arkagyina* és *Trigorin*, *Asztrov*, *Ványa bácsi* és *Jelena*, *Mása*, *Medvegyenko* és *Andrej* – megannyi önmagában és életpályája lehetőségeiben csalódott, saját énképe alapján is pusztulásra ítélt személyiség, akiben az etikai harmónia szépségvágya s a társadalmi szerepvállalásra és az önmegvalósításra való képtelenség önismereti tudása egyszerre van jelen. Csehov saját fizikai életérzését is ráruházta hőseire, hiszen maga is tehetetlenül nézett szembe a halálos tuberkulózissal fiatal korától kezdve, amely elől – orvosként ezt nagyon is jól tudta – nem volt menekvés.

Az oroszok családi emlékezetében élő, boldog békeidőként emlegetett, etikus és aktív szellemi, közéleti termékenységgel jellemezhető múlt Gyersavin korától a XIX. század harmincas éveiben a forradalmi demokraták koráig terjed, amely a magyar történelemben a felvilágosodástól a reformkorig ívelő időszakkal állítható párhuzamba. Az erkölcsi értékeket felvonultató szereplők, különösen a vidéki értelmiségi életre vágyó asszonyok, *Anna*, *Nyina*, *Irina*, *Olga*, *Mása*, *Szonya* gyökereikben ide nyúlnak vissza. Bennük a puskinsi romantikus nőideál már tettekben gondolkodó utódai kelnek életre, míg a népi figurák, a *dadusok*, *öreg szolgák*, *cselédek* a tolsztoji népi bölcsesség és tisztaság nyomait viselik. A dosztojevskiji, pilnyaki orosz városi polgár az intézők, kereskedők, ügynökök világa. E figurák – *Borkin*, *Lopahin*, *Szoljonij* alakjában – nem hordozzák az etikus szépség harmóniáját, ezért nem is kapnak Csehovtól erkölcsi felmentést észérvekkel talán indokolható, de a századvég orosz gondolkozásától és Csehov életfilozófiájától idegen tettekre, amelyekkel a reménytelen passzivitás állóvizébe legalább kavicsot próbáltak dobni.

Ezek azok az orosz társadalmi háttérviszonyokat tükröző, kulturális szemantikai tartalmak, ha tetszik *logoepisztémák*, kultúrátörténeti csomópontok, amelyek között értelmezhető a drámaíró Csehov pályája, hőseinek világa. Ha még mélyebbre hatolnánk a jelentésrétegekben, ide kívánczna a cárgyilkosságot követő önkény, a nemzeti megosztottság elmélyülése, az egyén magánya mint társadalmi háttér a Csehov korabeli Oroszország történeté-

ből. Részletezni lehetne, mit értünk a puskinsi, tolsztoji, dosztojevszkiji lélekábrázoláson, milyen filozófiai eszmerendszer húzódik mögöttük. Ezeket több tudományterület könyvtárnyi irodalma taglalja, ám nekünk, vizsgálódásunk jellegének természetéből következően, folyamatosan egy másik kultúrára is tekintenünk kell: ez a magyar nyelvű fordítók, olvasók befogadói magatartását mélyen átitató nemzeti kulturális háttérismeret.

Csehov képe a magyar kultúrában

Milyennek látta Csehovot a magyar századforduló? Csehov magyar fogadtatását meghatározta az európai történelem viharai közepette a századforduló harmóniára való vágyakozása. „A homo aestheticus félálomszerű szabadságával úszott át a századvégen, valami tárgyaltan bánattól vezetve, ami az élet hangulatokban megsejthető értékeihez vitte” – írja Török Endre (Török 1970: 239). Ezek a szemantikai tartalmak megjelennek a magyar szimbolizmus és az impresszionizmus stílusjegyeiben is. Gondoljunk a prózáiró Thúry Zoltánra, Szomory Dezsőre, az epikusnak, lírikusnak egyaránt kimagasló Babitsra, Kosztolányira, majd az esszéista prózáiró Szerb Antalra, aki szerint „Az embert gyógyíthatatlan nosztalgia gyötri a múlt szelíd és eszményi tájai felé”. Nem csoda hát, ha e kor olvasója Csehovból e lebegő lét és nemlét közötti állapot ábrázolását emeli ki mint a korabeli magyar befogadóhoz legközelebb álló vonást. Ahogy Szerb Antal *A világirodalom történetében* írja: „A századvég egyik művészi szándéka az, hogy az elbeszélésben lehetőleg ne történjék semmi. Ellenhatás ez romantikus és másodromantikus regények izgalmas, fordulatos és éppen ezért oly valószínűtlen meséjével szemben. Az élet nem izgalmas és nem fordulatos, mondja a századvég. Aki igazat akar írni, annak le kell mondania az izgalmas mesékről. Írása legyen olyan, mint az élet, – és az életben nem történik semmi nevezetes dolog. Állóvíz az életünk, amelyre szürke eső esik. A régebbi nagy oroszok *'felesleges emberről'* írtak – Csehov művében az egész világ felesleges embe reből áll, és felesleges maga a világ is” (Szerb 1962: 870).

A két világháború közötti időszak

Kosztolányit is lebilincseli a 20-as években a színpadi valóságos idő és a lélektani változások, események befogadó által is érzékelhető időtlenségének végtelensége, amelyben a jelkép, a szimbólum és a reális tapasztalás határai egybemosódva feloldódnak. „Kosztolányi felfedezte a csehovi líraiság mélységét, amely megszünteti a néző kívülállását, és érzelmileg teljesen bele vonja hőseinek sorsába, és annak részesévé teszi. Itt pedig a századforduló drámájának új vonását konstatálja” (Rév 1995: 178). Kosztolányi és Csehov lírai alkata között kétségtelen a hasonlóság. Kosztolányi és Csehov életérzése más és más forrásokból táplálkozik, de hasonló képekben ölt testet. Csehov betegségtudatából fakadó érzékenysége és halálközeli gondolatai

Kosztolányinál, majd Tóth Árpádnál ugyanúgy felfedezhetőek, mindkettő tudatában volt saját elkerülhetetlen sorsának. Ugyanakkor a magyar költőfordítóknál a korstílus pszichologizmusra való hajlama is hozzájárul az alkati hasonlósághoz, így téve „magyarossá” a csehovi világot.

Az életézésről térünk át a tárgyi világra: Mind a Kosztolányi-fordításból, mind a későbbi magyar változatokban egy századvégi dzsentroid tárgyi- és viselkedéskultúrába helyezett, ezáltal „magyarosított” orosz vidékkel találkozzunk. Ehhez a kapcsolódást kétségtelenül a magyar befogadónak a vidéki nemesség életét megörökítő alkotók, többek között *Mikszáth* adja. Ezért látjuk Tuzenbach, a gárdatiszt alakját Noszty Feriéhez hasonlatosnak, s a nőalakokat a magyar romantika légiességével átítatottaknak, mintha Bródy nőalakjainak másai lennének. A nemzeti kulturális emlékezet szerinti beazonosítási mechanizmus bizonyosságaképpen ellenpéldának hozhatjuk a finnek Csehov-értelmezését, ahol Tuzenbach kicsit pocakos, piknikus, egyáltalán nem a magyarok ízlése szerinti gárdatiszti figura, s a három nővér sem légi-es, külső-belső lényével a harmóniára vágyó, s arra szépségével méltó nőalak (vö.: Jánis 1993). A fordítások célnyelvi eszköztára minden nyelvben automatikusan követi a szereplők társadalmi-szociális státuszának a nemzeti kultúra hagyományain alapuló mentális képét (vö.: Jánis 1991).

A második világháborút követő 25 év

Csehov 1945 utáni magyar értelmezése, befogadása tudathasadásos állapotban találta a magyar közönséget. A kor ideológiai vezérfonala az aktív, a változtatni tudó, építeni akaró, mindig öntudatosan cselekvő hősöknek adott elsőbbséget, dekadens csökevénynek tekintve az érzelgős elmélkedést az élet múlt dolgai fölött. Ezért Csehovból azt akarta ez a kor kiérteni, hogy ő kritikus szemmel tükröt tart a világ elé, s kőkeményen elítéli a „minden mindegy, nincs kiút”-életézését. Pedig tudjuk jól, Csehov maga is a győzelmet csak az etikai harmóniában, a szépségvágy megvalósulásában tudta, akarta elképzelni. Nem csoda, ha Koltai Tamás színikritikus még a hetvenes évek elején is úgy gondolja, hogy Csehov sohasem aratott sikert Magyarországon. A világ-színház már régen ott tartott, hogy „hosszú ideig” olvasta darabjait, „(...) a mi reménytelen nyárspolgáraink viszont annak idején – csak annak idején? – változatlanul a színes kalandot és a regebeli miliót várták el a színháztól. Háy, Makai ez idő tájt, 1950-ben újrarendezett Csehov-darabjai csak nagy rendezői trükkökkel formálódtak olyanná, amelyet a kor szellemisége, s az ezen felnövekedett olvasó is elfogadott. Gellért Endre 1952-es csodálatos *Ványa bácsija*, Ádám Ottó 1960-as fanyar-tartalmas *Cseresznyeskertje* sem tudta a néző szívét Csehov mellé állítani” (Koltai 1980: 143–166). Pedig ez utóbbi közelében ott volt 1956, a levert szabadságharc, amit akkor *ellenforradalomnak* nevezett a hivatalosság, ennek kapcsán a kisember lelkében össze kellett volna csengjen a reménytelen harmóniavágy Csehov világával. Ám a szelíd diktatúra minimális biztonsága elfedte ezeket a ki nem mondott

érzéseket. Külföldről sem importált ekkor a magyar színjátszás Csehovnak kedvező szemléletet. Ne feledjük, a 60-as évek nagy újdonsága Magyarországon Brecht naturalizmussal átszőtt elidegenítési effektusa volt, amely mellett a passzív lírai érzelmek, borongás, melankólia végképp idegenül hatott. A kor ideológiusa, Lukács György és a színiesztéta Almási Miklós is azt vallotta, hogy a dráma lényege a küzdelem, a konfliktus, ezért adtak Csehovról olyan értelmezést, amely kétségbe vonja darabjainak drámai voltát, azokat a „drámaiatlanság drámájának” nevezve. A 70-es évek végéig alig változott ez a közhangulat, jóllehet a felszín alatt már érlelődött a régióban a tíz év múlva bekövetkező, de ekkor még hihetetlennek tűnő változás, amelynek szele már új életérzéseket, új értelmezési lehetőségeket szabadított fel a magyar olvasóban, fordítóban, rendezőben, nézőben egyaránt.

A XX. század utolsó negyede

1968-nak, majd 1980-nak kellett bekövetkeznie ahhoz, hogy Közép-Kelet Európában a befogadói közizlést is befolyásoló erővel meginduljon a szellemi erjedés. Párizs, Prága, Gdansk politikai eseményei, majd a Brezsnjev halálát követő szovjet vezetőváltások sora jelezte azt a változást, amelyet akkor még csak nyugati kremlinológusok fogalmaztak meg (vö.: Szilágyi 1999). Moszkvában az igazgató-rendező Ljubimovval és Viszockijjal – a színészként sok vonásában Latinovics Zoltánhoz fogható orosz bárddal – virágkorát élte a Taganka színház, s aki tehette, külföldről is elzarándokolt moszkvai előadásaira. Nem véletlen, hogy szinte demonstrációval felérő eseményszámba ment 1976-ban a budapesti Vigszínházbeli vendégszereplésük is (vö.: Viczai 2000). E korszak kelet-európai szabadságvágyát a maga szabad szájú „újnépi” nyelvi stílusában nem csak Viszockij énekelte meg, hanem közvetett lenyomatát Elbert Csehov újrafordításainak nyelvi szemantikai szintjein is megtaláljuk. Bécsy Tamás e korszak szellemiségét képviselve értékeli újra Csehov darabjait, felismerve és megértve a csehovi drámák világszerűségének drámaiságát, megtörténeit. A XX. század utolsó negyedének életérzéseit kivetítve hangsúlyozza Csehov aktualitását, amikor így fogalmaz: a csehovi művek drámaisága akkor határozható meg, ha „a dialógus formában megjelenő, most változó viszonyok” terminust tekintjük a dráma kulcsfogalmának, mivel az műnemi, ontológiai alap törvényszerűség (Bécsy 1987: 320).

Mit hozott az ezredvég? A 70-80-as évek változást óhajtó, kollektív egymásra találása után az ezredvég az individuum lélektani magányát, a talajvesztettség, a kapaszkodók egyéni keresésének kifejezését teremti meg a művészet számos ágában, a populáris zenében, a filmben, az építészetben, s nem kevésbé az irodalomban. Ha úgy fogalmazunk, a metaforátnyelvészetből véve, hogy a talajvesztettség grammatikáját véljük felfedezni e gyökeres kelet-európai átrendeződést hozó, s újabbakat ígérő időszak alkotásaiban, akkor az előző korszakkal összevetve, ennek a fordítási stílusokra is kiható,

nyelvi vetületét is el kell fogadnunk (vö.: Cs. Jónás 1997). A talajvesztettség után sokaknak a saját magukhoz való visszatalálás, az értékek megőrzésének, s egy nyugodtabb korba való átmentésének óhajta jelenik meg: az utolsó évtizedben a világkiállítás magyar pavilonjának bárkát formáló szimbóluma, a nemzeti értékek kapaszkodót adó, tudatos keresése is erre utal. A magyar kultúra szemantikai mezőinek finom rezdüléseit követve nem véletlenül igényelte a színházi világ, hogy e korszak értelmezésében újabb fordítók, interpretálók nyúljanak hozzá a csehovi szöveganyaghoz egy-egy színházi, vagy filmalkotás számára.

A kor életérzésével szoros kapcsolatban álló kulturális szemantikai elemekről alkotott tiszta képet majd az idő múlásával, talán újabb negyed évszázad távlatából – kellő rálátással immár az ezredfordulóra – tudjuk csak körvonalazni.

A magyar korstílusokban leképeződött életérzés

A nyelvben manifesztálódott tudat világirodalmi szövegre vonatkozó értelmezését a kreatív olvasástudomány, a hermeneutika, a megértéstudomány segítségével kíséreljük meg Csehov magyar drámafordításaira érvényesen bemutatni. Egyetértve számos elemzővel, úgy véljük, hogy megközelítésünk jellege szerint „a grammatikai leírás részének tekinti a szöveglétrehozás és megértés folyamatjellegét, a szövegkörnyezet és a beszédhelyzet jelentésképző szerepét, és általában a jelentést, ezáltal átértelmezve a nyelvtani szerkezet eddigi formális fogalmát, új belátásokat ígérve az irodalmi szöveg magyarázatában is” (Tolcsvai Nagy 1999: 12). Ennek a megközelítésnek elméleti hátterét a tartui szemiotikai iskola mestere, Lotman az olasz Ecoval párhuzamosan fejtette ki, majd magyar iskolája élén Kovács Árpád alkalmazta az orosz irodalomra (vö.: Kovács – Nagy 1999: 12–66): Nem a struktúra a meghatározó a szövegvizsgálatnál, hanem az átkódolás (*перекодировка*), az egyik struktúrából a másikba való átfordítás. Ilyen fordítást végez az értelmező-befogadó fordító is, amikor az eredeti mű szövegével találkozik, s azt a maga anyanyelvi kultúrájának háttérismeretével elhelyezi a saját világlátásának rendszerében, hogy a célnyelvi olvasóhoz immár ezt a saját olvasatán, nyelvi tudatán megszürt értelmezést közvetítse. A kreativitás fogalma lesz az, amely jellemzi azt a képességet, ahogy az egyik nyelvből átvisszük a másikba a tapasztalatot. Ez a tapasztalat a kultúra egészében gyökeresik. A szöveg kitágított fogalma segített Lotmannak is abban, hogy az irodalomról a hangsúlyt a kultúrára mint a szemiotika általános tárgyára helyezze át. „Lotman a kultúra univerzumán szövegek összességét érti, melyek dialógust folytatnak egymással” (Rácz 1999: 117).

Csehov magyar fordításainak értelmezéséhez szükségesnek látszott a fordítók kora által meghatározott befogadói csomópontok magyar stílustörténeti áttekintése. Hiszen egy-egy korstílus minden alkati hasonlóság ellenére is rányomta bélyegét a fordítás szövegének nyelvi szövetére.

A stílustörténeti tájékozódásban – ahogy sematikus idősíkvázlatunk is mutatta – a Csehov-hősök koráig, a cselekménytörténet idősíkjáig kell visszamennünk, amelyet nálunk Vajda János és Kemény Zsigmond fémjelez. Csehov korát Bródy és Mikszáth képviseli a magyar irodalomban. Ez a továbbélő romantika időszaka is, amely az 1849 előtti túlzó romantika helyett a századvégen annak egy visszafogottabb változata, s melyre többek között a lírai népiesség jellemző. Vajdánál korábban a népiesség mellett a nyugtalanság és a pátosz is megjelenik. Kemény Zsigmond meseszövéseben a kalandos cselekmény mellett a szuggesztív hatású mondat- és szövegszerkesztés vall a romantikára: a próza romantikus elemei az inverzió, a retorizáltság, szintaktikai bonyolítás, töredékesség, szaggatottság.

Ha a vidék népiességét, az élőbeszéd, különösen a nagyvárosi szókinccs és a tájnyelv megjelenését stílárius újításként keressük a fordításokban, Bródyhoz nyúlhatunk vissza magyar nyelvi mintáért. Csehov hőseinek nyelvét a korban elhelyezve a fordítónak a romantikus lírához vagy lírai prózához kellett fordulnia: ebben a tónusban szólal meg magyarul a *Sirályban* Nyina szerepszővege az égi és földi erők hatalmáról, a *Cseresznyés kertben* az öreg Gajevnek a szekrényhez intézett szónoklata. Másrészt az intézők, gazdatisztek polgárosodott, városias nyelve is e népies romantikához vezethető vissza. Idézzünk egy rövid részletet Bródy prózájából a korstílus bemutatására:

Erzsébet föltérdelt az asztalra, hogy meggyújtsa a gázlámpást. Kilencedik hónapja volt már Pesten, nem félt többé a levegőtől, amely ég. Mégis elővigyázatból előbb pukkantott a szájával, hogy meg ne ijedjen, amikor a légszesz pukkan.

Mikor a luszter égett, a szoptatós dajka izgatottan szaladt a szomszéd szobába, ahol a kis kisasszony a sötétben zongorázott.

Elzuska, Elza kisasszony, győjjön, Tivadarka elaludt, olvassa el a levelemet!

Várjon, hadd ábrándozom ki magamat! – mondá a fiatal, de már fejlett leány, aztán nyomban felugrott, nekirohant Erzsébetnek, és a sötétben megölelte:

Ó, milyen boldogtalan vagyok! – sóhajtá.

Amiért nem vitték el színházba?

Nem; tudom, a darab nem nekem való, olvastam. Más, más...

Mindketten elnevelték magukat, és leültek a sötétben beszélgetni.

A kis kisasszony szeretett volna némely részleteket megtudni az életről, főképp azokat, amelyekre a lexikonok kötetiben hiába kutatott. A dajka csak gorombaságokat tudott mondani, de semmit, ami pikáns. A gorombaságoknak is elnevelte a felét, a másik felét pedig hirtelen káromkodásra váltotta.

(Bródy Sándor: *Erzsébet elbocsájtatik*)

A *Cseresznyéskert* kereskedője, Lopahin ugyanebben a stílusban szólal meg:

Lopahin: Hát isten áldjon, galambocskám. Most már ideje, hogy menjünk. Mi csak fintorgatjuk nagyfent egymásra az orrunkat, az élet meg megy szépen a maga útján. Ha én úgy istenigazában nekifekszem a munkának, és dolgozom, akkor valahogy úgy érzem, hogy az eszem kerekei is simábban forognak, és szinte azt is tudom, hogy miért is vagyok ezen a világon. De látod, hány ember él itt Oroszországban, akiről igazán nem lehet tudni, miért is élnek hát!

(Csehov: *Cseresznyéskert*. Ford. Tóth Árpád)

A magyar századvégre jellemző hangulatköltészet, majd a *Nyugat* folyóirat 1908-as megjelenésével fémjelzett, de már a 90-es években ható stílusújítás egybeesik az elbeszélői idősikkal, Csehov az író alkotói korszakával. Ez a stílustörténeti korszak a következő változásokkal jelentett forradalmat a nyelvi ábrázolásban: megjelent a szecesszió, az impresszionizmus, a szimbolizmus egész Európát átható irányzata (1890–1912). A kor mozgalmassága a művészetekkel párhuzamosan a tudományok újításaival is jelezhető. A modern kor, a beköszöntő XX. század sokféle új életérzést váltott ki, amely legelőször megfelelő kifejezésre várt: a múlt tagadása, a jelen elvetése, kiábrándultság, befelé fordulás, menekülés a szépbe, a művészetbe, a természetbe a modern élet félelmei elől. A korábbi népies stílus ezeket az életérzéseket már nem tudta hitelesen megjeleníteni, ezért új forrásokra, eszközökre volt szükség. Ezt jelentette a kilencvenes évek szecessziója és impresszionizmusa. A zeneiség, a próza lirizálódása, a sajátos képmotívumok, a ritmust fokozó mondatformák jellemezték e korszak nyelvi ábrázolását.

Az első jelentős fordítónemzedék a stílusforradalmat hozó *Nyugat* táborába tartozott, s képviselői maguk is a korszak jelentős költői, prózairói voltak a 20–30-as években. A *Nyugat* szépségkultusza nagyfokú díszítettségben jelent meg. Ennek jegyei Kosztolányi, majd Tóth Árpád lírájában s prózájában is megfigyelhetők: a díszítő motívumok a szecesszió életérzéseinek megfelelő jelentéskörökben foglalnak helyet: (1) érzéki érzetek, (2) illúzió és álom, (3) művészet és szépség, (4) természet (vö.: Szabó 1998: 175). Ezek a témakörök a kor stílusának megfelelő nyelvi díszítettséggel mind a magyar szerzőknél, mind Csehov drámaiban is megjelennek: A *Sirály*, a *Ványa bácsi*, a *Három nővér*, a *Cseresznyéskert*, nyomokban az *Ivanov* is e témákat dolgozza fel. Kosztolányinak nem kellett kilépnie saját stílusvilágából, hogy ezt a magyar olvasó számára is hitelesen jelenítse meg:

Versinyin: (...) Tegyük fel, hogy e kétségtelenül elmaradott és durva város százezer lakója közül csak hárman vannak olyanok, mint önök. Önök az érzéketlen tömeget természetesen nem képesek meghódítani, lassanként engedniük kell majd, és elvesznek a százezres tömegben, az

élet elfojtja önöket, de azért mégsem tűnnek el egészen, mégsem maradnak minden hatás nélkül. Később önök után talán már hat olyan ember lesz, mint önök, aztán tizenkettő, és így tovább, míg végül ilyenfajta emberek alkotják majd a többséget. Két-három évszázad múltán az élet bámulatosan szép lesz a földön. Az embernek ilyen életre van szüksége, és ha ez eddig még nincs meg itten, meg kell sejttenünk, várnunk kell, álmodnunk kell róla, készülnünk kell rá.

(Csehov: *Három nővér*. Ford. Kosztolányi Dezső)

Nem véletlen tehát, hogy a *Nyugat* fordítói saját viláértelmezésükre találtak rá Csehov darabjaiban, s a magyar korstílus az olvasóban észrevétlenül immár magyar háttérrel jeleníti meg a csehovi meseszöveg elemeit. Jól beleillett e nyelvi anyagba akár Kosztolányi, akár Tóth Árpád egyéni stílusa, ugyanakkor a kölcsönösség jegyében a csehovi alaptéma visszatükröződik Kosztolányi Csehov-ihlette versein is (vö.: Rév 1995: 178–179).

Az impresszionizmusra jellemző színhatások dominanciája, a színek ismétlésének koherenciát teremtő szerepe mind Kosztolányi, mind Tóth Árpád Csehov-fordításaiban nyomon követhető: Ljubov Andrejevna fehér gyermekszobájának leírása, a cseresznyés kert megjelenítése mutat erre példát:

Ljubov Andrejevna: *(kinéz az ablakon)* Ó, a gyerekkorom, tisztaságom! Itt aludtam ebben a szobában, innen néztem a kertet. A boldogság minden reggel együtt ébredt velem, és a kert most is szakasztott olyan, mint volt, semmi változás! *(Örömtől kacagó hangon)* Olyan felségesen fehér! Drága, drága kertem!

(Csehov: *Cseresznyés kert*. Ford. Tóth Árpád)

Asztrov természetimádata, az erdő szeretete elválaszthatatlan az ember lelki szépségének vágyától, az erdő, a természet lelkeket megnemesítő kisugárzásától. Asztrov természetszeretetéről Szonya szavaiból tudunk meg lényeges vonásokat:

Szonya: Mihail Lvovics minden évben új erdőket telepít, kapott is érte bronzérmeket meg díszoklevelet. Azon fáradozik, hogy ne irtsák ki az öreg erdőket. Ha meghallgatja, teljesen egyetért vele. Azt mondja: az erdő megszépíti a földet, megtanítja az embert arra, hogy mi a szép, és magasztos hangulatot sugall. Az erdő enyhíti a zord éghajlatot. Azokban az országokban, ahol enyhébb az éghajlat, kevesebb erőt fecsérelnek a természet elleni harcra, éppen ezért szelídebb, lágyabb ott az ember; ott az emberek szépek és hajlékonyak, könnyen lelkesülnek, beszédük dallamos, mozdulatuk kecses. Náluk virágozik a tudomány és a művészet, a filozófiájuk nem olyan zord, a nőkhöz való viszonyuk csupa szépség, nemesség...

(Csehov: *Ványa bácsi*. Ford. Makai Imre)

Csehovhoz hasonlóan Kosztolányi is kedvelt témája a női lélek elemzése. A regényíró Kosztolányiban ennek kapcsán talán még fokozottabban feltalálhatók a lírikus értékek: az atmoszferikus varázs, a precíz és mégis groteszken túlzó külső leírás, mely többet mond a belső életről, mint a legtöbb lélekelemzés, a tiszta, kulturális nyelv művészet. Intimitás – talán ez a szó fejezi ki legtömörebben Kosztolányi értékét. Közelebb jön az emberhez, mint más író, sőt talán közelebb, mint az ember saját élményei, és segít megfejtetni rejtett értelmüket – véli Szerb Antal (Szerb 1972).

A Csehov-fordítók következő korosztálya az 50-es években jelentkezik, amelyet Szabó Zoltán a tárgyi-as-intellektuális stílus térhódításaként jellemez, s amely a konstruktivizmus bizonyos elemeinek későbbi felhasználásával jött létre. A századelő irányzataiban túltengő érzelmeség és szubjektivizmus természetesen módton váltotta ki ellenhatásként a tényekben való gondolkodást, amelyet később, a társadalmi-politikai világegést követően, az értelemre való hivatkozáshoz jól tudta kapcsolni a háború utáni szocialista rendszer. A tárgyiasság és a célszerűség értékét hangsúlyozva a nyelvi sztenderd leegyszerűsített változatát tekintette e kor a közérthetőség kritériumának: „aki a szocializmus korában tollat vesz a kezébe, az nem néhány kiváltságosnak, hanem ‘százazreknek és millióknak’ ír” – idézi Tolcsvai Nagy Gábor a korabeli érvelést (Tolcsvai 1999: 33). Ezért találjuk a kor Csehov-fordításában a szerzői szándék ellenében a túlzásba hajló, álnépies kommunikatív gesztusokat (Háy) vagy a nyelvi líra teljes lecsupaszítását (Makai):

Medvegyenko: Az anyagiakat a sors nálam szűkre szabta, a családot annál nagyobbra... Kinek van gusztusa olyan emberhez menni, akinek magának sincs betevő falatja?

(Csehov: *Sirály*. Ford. Hágy Gyula)

Medvegyenko: Vagyonom nincs, nagy a családom... kinek van kedve olyan emberhez, aki maga is éheznek?

(Csehov: *Sirály*. Ford. Makai Imre)

A posztmodern világa a magyar stílustörténetben a 70-es években újabb Csehov-fordításokat eredményez. Ezek közül Elbert János, majd Spiró stílusa érdemel figyelmet. A világirodalomban és az egyetemes kultúrában ez az ellenreakció kora a háborúktól terhes előző korszakra, az atomháború rémére, az emberre és társadalomra kiszámíthatatlan pusztulást hozó technikai forradalomra, a közelgő AIDS-veszélyre stb. A szorongások leküzdésének egyik módja a *menekülés valamibe*: hippimozgalom, punk, popzene, a rock új hulláma, s még újabb populáris zenei irányzatok, a nyelvi szabadszájúság stb. Fejes Endre *Rozsdatemetőjét* emelhetjük ki stílustörténetileg korszakjelző műként. Ha a fordítástörténetet mint stílustörténetet nézzük, ugyanebben az időben, s hasonló stíluszabadságú fordításban jelent meg Salinger *Zabhegyezője* mint a nonkonformizmus beszélt nyelvi stíluseszköz-

beli magyartásainak tárháza. Elbert Ivanov-fordítása is a 70-es években a tért követelő szabadságvágy nyelvi vetületének jegyait hordozza:

Lebegyev: Súroccka, kis forrófejű, elég legyen!

Szasa: Miért fecsegne össze tücsköt-bogarat? Ja, de unalmas ez, nagyon unalmas! Ivanov, Ivanov, Ivanov – más témájuk sincs. (*Elindul az ajtó felé, de visszafordul*) Csodálkozom magukon! (*A fiatalemberekhez*) Egyszerűen csodálkozom a türelmükön, uraim! Hát nem unják, hogy itt darvadozzanak? A levegő megáporodott az unalomtól. Beszélgessenek, udvaroljanak, mozogjanak egy kicsit! Ha nincs más témájuk az egy Ivanovon kívül, hát legalább nevessenek, énekeljenek, táncoljanak...

Lebegyev: (*nevet*) Jól van, jól van, kapd le őket a tíz körműkről.

(Csehov: *Ivanov*. Ford. Elbert János)

Örkény egyperceseivel a beszivárgó városi, főképp budapesti beszélt nyelv lazább, nem kizárólagosan írott változata jelenik meg a 70-es évek irodalmában, egyre gazdagodva a diáknyelvi, majd argó elemekkel, míg a nyelvi eszköztár el nem ér a Spiró-darabok korlátokat nem ismerő, beszélt nyelvi parttalanságáig (vö.: Cs. Jónás 1996). Elbert ennek a folyamatnak az első évtizedében még csak a mai társalgási stílus elemeit építi be a száz évvel korábbi orosz értelmiségi szereplők megszólalásaiba, ezzel mintegy a saját korának is tetsző *szubjektív szabadságot, a szabályszerűség elvetését* emelte ki a csehovi szövegszintek szemantikai rétegeiből. A sztenderddel szemben egy dinamikus, a szabadságvágy életérzését hirdető nyelv – kulturális szemantikai tartalma révén – azóta egy korszakot, a *nagy generációt* jelképező jelle változott. Ez a jel nyomja rá bélyegét a nálunk is ismert orosz Suksin *Vörös kányafájára*, Ljubimov Hamlet-értelmezésére, Viszockij egyéni bárdművészetének ugyanebbe az irányba mutató stílusjegyeire. Ezért érezhetjük ismét különös erővel a kulturális szemantikai elemzésünk elején gömbszeletként felvázolt kulturális párbeszéd hitelességét, mely szerint a Kelet-Európát bejáró erjedések, változást váró-provokáló folyamatok jelenléte mind a magyar, mind az orosz irodalomban élő, megtapasztalt valóság. Társadalmi, eszmerendszeri közös történetünk azonos vagy hasonló reakciókat indított be a nyelvben leképeződött eszmeáramlatok értelmezésekor, befogadásakor.

Az irodalmi mű befogadása kultúrák párbeszédén keresztül teszi az alkotást *nyitottá*, élővé, dinamikusán változóvá. Csehov stílusa beépült az orosz stílustörténet későbbi korszakaiba, de ugyanez történt magyar befogadói-nak, fordítóinak nyelvével is. Önmaguk egyéni leleménye mindig találkozott a kulturális emlékezet előzményeivel és korstílusbeli aktuális következményeivel is, amelyben egy-egy fordítás mint egyetlen esztétikai jel, ugyanakkor mint egy változási folyamat kortörténeti állomása is kifejezi a szerző, a befogadó, a célnyelvi olvasó világlátását, nyelvi formában kifejezett életérzését. Így teljesülnek a fordítás *célnyelvi megfelelés – célnyelvi elfogadhatóság* (*appropriacy – acceptability*) Toury által megfogalmazott kritériumai: A for-

dítás – mint eddigi gondolatmenetünkéből is kiviláglik – olyan rendkívül árnyalt és bonyolult nyelvi tevékenység, amelynek magától értetődően van egy sor nyelven kívüli, hermeneutikai, formalizálhatatlan és irracionális összetevője, mely rejtve marad mind az elméletírók, mind a gyakorló fordítók előtt. Általánosabban azt mondhatjuk, hogy – Bahtyin szavaival élve – az értékeket át kell kódolni, *ugyanazt egy másik nyelven* kell kifejeznünk. Ám hogy a művészi valóság mely eleme és milyen megvilágításban emelkedik az azonosnak érzett szemantikai mezők rangjára, ez a dinamikus, *nyitott mű* aktuális korhoz, kultúrához kötött működésén múlik (vö.: Toury 1980, Eco 1998).

A teljes változásban, forrongásban álló, új ezredévet köszöntő jelenben további előrejelzésekbe nemigen bocsátkozhatunk. Csak sejthetjük, ahogy a történelem és benne a kultúratörténet eddig is mutatta, a közös kultúraszemantikai háttér azonos vagy igen hasonló stílusreakciót vált ki a világ azonos sorsú népeinek irodalmában s befogadói magatartásában. Ha ezek a sorsok távolodnak egymástól, akkor is megmarad a kultúrák párbeszéde a fordítások által, csupán a stílusbeli, értelmezésbeli hangsúlyok változnak meg még erőteljesebben, attól függően, mit *tud*, s mit *akar* megérteni a kulturális szemantikai síkok, a *logoepisztémák* mentén Csehov drámáiból a célnyelvi befogadói közönség.

Irodalom

- Babarczy E. (szerk.) 1996. *A szöveg öröme*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Bahtyin, M.M. 1986. *A beszéd és a valóság*. Budapest: Gondolat.
- Balázs J. 1987. *Hermész nyomában*. Budapest: Magvető.
- Bécsy T. 1987. *A cselekvés lehetősége*. Budapest: Magvető.
- Berdnyikov, 1997. = Берднуков Г.П., 1997. А.П. Чехов. “Феникс”
- Cs. Jónás E. 1996. *Spiró György drámai stílusa*: In: Raisz R. (szerk.) 285–291.
- Cs. Jónás E. 1997. A magyar széppróza és dráma újabb szövegszerkezeti sajátosságai a fordíthatóság tükrében. In: Mihalovits Á. (szerk.) *Könyv Dezső Lászlónak*. Nyíregyháza: Bessenyei Könyvkiadó 37–47.
- Eco, U. 1998. *Nyitott mű*. Budapest: Európa.
- Jänis, M. 1991. Kirjallisuutta ja teatteriteksti. Tutkimus näytelmien kääntämisestä esimerkkiaineistona Anton Tšehovin kolmen sisaren suomennokset. Joensuu Yliopisto, Joensuu, Finland.
- Jänis, M. 1993. The variability of drama translations. In: Tirkkonen-Condit, S & Laffling, J. (eds.) 39–50.
- Koltai T. 1980. *Cselekvő színház*. Budapest: Magvető Kiadó.
- Kosztomarov, V.G. & Burvikova, N.D. 2000. Текст, дискурс, логоэпистема: Тезисы докладов и выступлений 5-ой Международной научно-методической конференции. 24–25 марта 2000. Будапешт, Российский культурный центр. 28–29.
- Kovács Á. & Nagy I. (szerk.) 1999. *A szótól a szövegig és tovább...* Budapest: Argumentum Kiadó.

- Lotman, J.M. 1973. *Szöveg, modell, típus*. Budapest: Gondolat.
- Rác I.P. 1999. Szemiotikai intertextualitás. Lotman posztstrukturalizmusának kérdéseihez. In: Kovács Á. & Nagy I. (szerk.) 115-130.
- Raisz R. (szerk.) 1996. *Anyanyelv és iskola az ezredfordulón*. Budapest: A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványa 207. sz.
- Rév M. 1995. *Csehov századfordulója*. Budapest: Universitas Kiadó.
- Szilágyi Á. 1999. *Oroszország elrablása*. Budapest: Helikon Kiadó.
- Szerb A. 1962. *A világirodalom története*. Budapest: Magvető Könyvkiadó.
- Szerb A. 1972. *Magyar irodalom története*. Budapest: Magvető Könyvkiadó.
- Tirkkonen-Condit, S. & Laffling, J. (eds.) 1993. *Recent Trends in Empirical Translation Research*. Jeonsuu: Joensuu yliopiston monistuskeskus.
- Tolcsvai Nagy G. 1999. *Nem találunk szavakat*. Pozsony: Kalligram.
- Toury, G. 1980 *In Search of a Theory of Translation*. Tel Aviv: The Porter Institute of Semiotics.
- Török E. 1970. *Orosz irodalom a XIX. században*. Budapest: Gondolat.
- Viczai P. (szerk.) 2000. *Viszockij-émlékkönyv*. Budapest-Győr: Orosz Kulturális Központ.

Modern Nyelvoktatás

Alkalmazott nyelvészeti szakfolyóirat

*Megrendelhető vagy megvásárolható
a kiadónál, illetve a kiadó könyvesboltjaiban:*

CORVINA KIADÓ, KERESKEDELMI OSZTÁLY
1051 Budapest, Vörösmarty tér 1., IX. emelet 937.

Tel.: 317-8379 • Fax: 318-4410 • Levélcím: 1364 Bp 4., Pf. 108.
E-mail: corvina@mail.matav.hu • <http://www.corvinakiado.hu>

CORVINA KÖNYVKLUB
1051 Budapest, Vörösmarty tér 1., II. emelet 201.

A CORVINA LÍCIUM KÖNYVESBOLTJA
4026 Debrecen, Kálvin tér 2/c.

A CORVINA MŰVÉSZETI KÖNYVESBOLTJA
7621 Pécs, Széchenyi tér 8.

Megjegyzések Borisz Paszternak *Nővérem az élet c.* kötetének tér- és időszerkezetéről*

Klausz Ildikó

Paszternak *Nővérem az élet* című kötetéről eddig két átfogó igényű monográfia született. Az egyik ezek közül Meyer 1987-ben publikált könyve: *Sestra moja – zizn' von Boris Pasternak. (Analyse und Interpretation)*, a másik O'Connor munkája, amely *Boris Pasternak's 'My Sister – Life' (The Illusion of Narrative)* címmel 1988-ban jelent meg. Könyvének első részében Meyer a *Nővérem az élet c.* verseskötet létrejöttének történetét tekinti át. Vizsgálja a kötet tagolódását és szerkezeti felépítését. A könyv további fejezeteiben nagy hangsúlyt kapnak a versek metrikai szerkezetére és hangzásstruktúráira vonatkozó vizsgálatok, valamint a zene témájának és motívumának értelmezése a verseskötet jelentésrendszerében (Meyer 1987).

O'Connor monográfiája (1988) mindenekelőtt a *Nővérem az élet c.* kötetben kibontakozó szerelmi történetre koncentrál. A kutató könyvében egyenként értelmezi a kötet verseit, majd a fejezetek végén összegzi az egyes ciklusok kompozíciós sajátosságait, tematikai és motivikus jellegzetességeit illetve a ciklus versei kapcsán felmerülő, Paszternak művészi rendszere szempontjából fontosnak tekinthető alkotásfilozófiai problémákat. O'Connor könyvében megkísérli feltárni, hogy a *Nővérem az élet c.* kötet verseinek sorozata hogyan teremti meg a narráció illúzióját, amely egyrészt a történések egymásutánosságát jelenti, másrészt pedig – a pillanat kitágításával – az örökkévalóságot képes megragadni. A könyvben található elemzésekben a kutató a mottók és a versszövegek által felidézett intertextuális összefüggésekre hívja fel a figyelmet, amelyek véleménye szerint a kötet tudatosan szerkesztett metaszövegét adják (O'Connor 1988).

A jelen tanulmány Paszternak *Nővérem az élet c.* verseskötetében kibontakozó művészi tér- és időmodell vizsgálatához kíván további adalékokkal szolgálni.

A kötet időszerkezete

A *Nővérem az élet c.* kötet időszerkezete az évszakok váltakozásának metaforikus kibontására épül. Ez a törvényszerűség Paszternak több verseskötetének, illetve versciklusának felépítésében is megfigyelhető, így például a *Témák és variációk* és a *Tisztuló idő c.* kötetben, valamint az *Úti jegyzetek* és a

* A tanulmány az OTKA T- 025564 sz. pályázat támogatásával készült.

Peredelkino c. ciklusban. Hasonló sajátosság érvényesül a *Zsivago versek* ciklusának szerkezeti felépítésében. A versek láncolata a naptári év szakaszait járja végig, az egyes évszakoknak, esetleg hónapoknak pedig meghatározott jelentéstartalmuk van Paszternak költői rendszerében.

Ahogy ezt a *Nővérem az élet* c. kötet alcíme is jelzi, a versekben kibontakozó lírai történések sorozata egy nyár időszakát öleli fel. Ennek a nyárnak az ihlettel telített atmoszféráját Paszternak így jellemzi naplójegyzeteiben*:

Ezen a nevezetes nyáron, a két forradalom közötti időszakban úgy tűnt, hogy az utak, a fák és a csillagok az emberekkel együtt gyüleseztek és szónokoltak. A levegőt forró, tágas ihlet járta át, mintha az is emberi lény lett volna, olyan valaki, akinek neve van, aki tisztán lát és akit mindez lelkesít” (Paszternak 1983: 491).¹

A nyár Paszternak költészetében nem egyszerűen kronológiai háttér, meteorológiai értelemben vett évszak, hanem az alkotás, a versírás termékeny időszaka, amely az újjászületés lehetőségét ígéri. A nyár Paszternak költészetében kettős vonatkozásban van jelen. Egyrészt a lírai történések háttérül, időbeni közegül szolgál, másrészt viszont magának a lírai élménynek a közvetlen tárgyát képezi. Ugyanakkor a nyár évszakának felfokozott, rapszodikus meteorológiai változásainak képi megjelenítése metaforikus nyelvezetként szolgál az alkotó állapot különböző szakaszainak és az alkotó folyamat mechanizmusainak leírásához. A lírai vers szövegének születése tulajdonképpen egy sajátos „tünete” azoknak a felfokozott belső élettani folyamatoknak, energetikai kölcsönhatásoknak, amelyek ugyanúgy jellemzőek a lírai én állapotára – az alkotó állapot metaforikus megjelölésére Paszternak a „magasztos betegség” (высокая болезнь) kifejezést használja –, mint magának a világmindenségnek a belső folyamataira. Éppen ezért a nyár minden megnyilvánulása, időjárási jelensége egyrészt egyéni érvényű, megismételhetetlen történés, másrészt kozmikus rangú esemény. A nyár időszaka tehát az élet és a természeti folyamatok kiteljesedésének szférája (Faryno 1980: 188–190). A kötetben kibontakozó művészi idő modelljében a nyár tulajdonképpen magába foglalja az összes többi évszakot, így azok eredendő jelentése a kötet motívumrendszerében új jelentésekkel egészül ki.

A nyár lírai jelentéstartalma minden modifikációjában, akár a lírai történések időbeli keretét, akár a lírai élmény közvetlen tárgyát alkotja, akár pedig a költői ihlet megjelenítésének metaforikus nyelvezetét adja, ellentétpárját képezi annak az asszociatív jelentéskörnek, amit a tél képének megjelenítése hordoz magában. A tél időszaka az élet határain túli jelenségek területe, a nemlét, a mozdulatlanság birodalma, s Paszternak költői rendszerében nem

* Azok az orosz nyelvű idézetek, amelyeknek még nem volt magyar nyelvű változata, a tanulmány szerzőjének fordításában szerepelnek.

is tartozik a tulajdonképpeni értelemben vett természeti események sorába (Faryno 1980: 190).

A *Nővérem az élet* c. kötet időszerkezetében a télhez kapcsolódó motívumok a nyár ellenpontjaként vannak jelen, s a tél képeinek megjelenése egyfajta időbeli és lírai keretbe is foglalja a nyár lírai élményét idéző verseket, mivel a verseskötetet nyitó a *Démon emlékére (Памяти демона)* c. vers és a verseskötetet záró *Vég (Конец)* c. vers motívumkészlete is a tél időszakát és képi világát eleveníti meg. A tél motívuma a kötetet záró- és nyitó versen kívül még egy versben, a narratív jellegű lírai történevsort indító *Ez mind a tél (До всего этого было зима)* címűben jelenik meg, ahol a tél a fentiekben jellemzett jegyekhez hasonlóan, a történet kezdetét megelőző, a kötet lírai, élményi időszámításán kívül eső állapotot jelzi.

A tavasz időszaka a nyárhoz hasonlóan az étellel telítettség, a dinamikus átalakulások időbeli szférája.² A tavaszt idéző képek a kötet exozicijában, majd pedig a lírai történetek láncolatát megjelenítő eseménysor elején jelennek meg, így például a: *Nővérem – az élet* kezdetű versben: „Сетра моя – жизнь и сегодня в разливе / Расшиблась весенним дождем обо всех.”

Ezután a *Babonából (Из суеверья)* c. versben: „чуб касался чудной челки, \ И губы фиалок; Наряд шебечет, как подснежник \ Апрелю: Здравствуй!”). Az *Időtöltések a kedvessel (Развлечение любимой)* c. fejezetben a *Tavaszi eső (Весенний дождь)* c. vers előhívja az exozicijában már megjelent képet: „Лужи на камне. Как полное слез / Горло – глубокие розы, в жгучих / Влажных алмазах. Мокрый нахлест / Счастья – на них, на ресницах, на тучах”.³

A kötetben az ősz időszaka mindannyiszor az emlékezés, a búcsúzás lírai attitűdjével összefüggésben jelenik meg. A kötet kompozíciójának első részében mindössze egyszer tűnik fel, a *Balaszov (Балашов)* c. versben: „И без того вошел, зашел, \ ... Большой, как солнце, Балашов \ В осенний ранний час”.⁴ Ez a vers tulajdonképpen megelőlegezi a kötetet záró versek hangulatát. A lírai, az élményi időkeretből való kilépés azonban nem túl gyakori a kötet menetében. A lírai én többnyire az adott történet pillanatának belső terét tágítja ki az élményi állapot maximálisan intenzív megélése és egyes mozzanatainak eseményszerű megjelenítése révén. Éppen ez váltja ki a valódi, külső történetek illúzióját a narráció nyelvezetének szintjén. Egyetlen állapot összetevő elemeinek a képi részletezése révén teremtődik meg az elbeszélő jelleg illúziója.

Az elmúlás és a szerelemtől való búcsú lírai élménye, továbbá az élmény keretéül, valamint az élmény megidézésének keretéül szolgáló őszt idéző képek a kötet második felében, főleg *A sztyeppe (Стень)* c. verset követően kapnak egyre nagyobb hangsúlyt. Ezek a képek lírai ellenpontját jelentik azoknak a képi minőségeknek, amelyek a léttelenség élményét hordozzák. A nyár maga is, csakúgy mint a szerelem, eleven élményből emlékké, a visszaemlékezés tárgyává minősül át olyan versekben mint a *Nyár, (Лето)* az *Így volt, (Имлось)* a *Hullasd a szavaid (Давай ронять слова)*.

Ezzel párhuzamosan egyre hangsúlyosabbá válnak az elmúlást, az örege-
dést idéző képek, s megjelennek az örök dinamikus változások megmereve-
désére, valamint az idő lelassulására utaló metaforák: „Я слышал про ста-
рость. Старшны прорицанья!” (*Veréb-hegy, Воробьевы горы*) ; „Встал он
(- год К.И. -) сонный, встал намокший... Старый старший... „(*Mein Lieb-
chen*); „Застыли мельницы в селеньи, Ах там час скользит, как каме-
шек” (*Mucskar, Мучкан*); „И тихо, тихо, ночь текла” (*Nyár*); „К закату
знать, что солнце старше” (*Szeretni menni, Любить идти*); „Но с оскоми-
ной, но с оцепенением, с комьями / В горле, но с тоской стольких слов /
Устаешь дружить!” (*Vég*).⁵ A fenti idézetek segítségével végigkísérhető folya-
mat logikája végül is a mozdulatlanra dermedés, a halál képének megjele-
nését eredményezi a kötet utolsó verseiben. Képletesen úgy is fogalmazhat-
nánk, hogy a szerelem élményének és a nyári viharok hevének kimerülése
egyben az élmény folyamatát a narráció illúziójával megjelenítő könyv végét
is jelenti.

A mozgás, az energiával való telítettség Paszternak költői rendszerében
egyben az élet áramlásának az alapfeltételét is jelenti. A dolgok mozgásban
való megragadása pedig lehetővé teszi a művész számára az élmény pillanat-
nyiságán való felülkerekedést. A mozdulatlanság állapota⁶ és az energiával
telítettség hiánya ezzel ellentétben az élettől, az életet jelentő alkotói álla-
pottól és az alkotás képességétől való kényszerű, ha nem is végleges búcsút
jelenti a lírai én számára (Faryno 1980: 242).

A kötet időszerkezete egyrészt tehát a naptári év ciklikus rendjét, más-
részt a szerelem „történetét” követi, amelynek megjelenítése egyfajta lineá-
ris előrehaladást feltételez az időben. Mindezek mellett a kötet felépítésének
művészi logikájában egy másik időszámítás is megfigyelhető, ami leginkább
a bergsoni értelemben vett belső, élményi idő kategóriájának felel meg. Ennek
a kettős időszámításnak az egymásba fonódása magyarázza tulajdonképpen
az időszerkezet linearitásából, a történések ok-okozati láncából való gyakori
kilépéseket. Ilyen kilépésekre szolgálhatnak például a *Balaszov* vagy a *Példa*
(*Образец*) c. versek.

Összességében elmondható, hogy a lírai én előnyben részesíti az élmé-
nyek és jelenségek belső kapcsolódásainak rendszerét, amelyeknek belső
élményi ideje mintegy megszakítja a lineáris történetmondás idejét, a külső,
értelemmel felfogható, időben folyamatba rendezhető jelenségekkel szem-
ben. A kétféle időszámítás szinkron jelenléte nem csupán Paszternak költői
rendszerében figyelhető meg mint a lírai élmény egyik sajátossága, hanem
V. V. Ivanov tanulmányának tanúsága szerint összefüggésben áll az idő érzé-
kelésének tudományos tapasztalatával és szélesebb értelemben a modern
tudat működésének sajátosságaival is. A XX. századi fizika tapasztalata, mi-
szerint a jelenségek érzékelése és a történések fizikai időbelisége között
aszinkronia áll fenn, nagy hatással volt a század művészeinek időértelmezé-
sére. Az idő torzulásának és széthullásának kérdését a század egyik megha-
tározó problémájaként élték át (Ivanov 1973: 100–153).

Paszternak kortársai közül mindenekelőtt Mandelstamot foglalkoztatta az idő és a tér érzékelésének törvényszerűsége és egymáshoz való viszonyuk kérdése. Mandelstam költői rendszerében is központi dilemmaként jelenik meg a lineáris idő működési elve, amelynek elsősorban romboló hatását érzékeli, valamint a belső élményi idő mechanizmusa, amely a jelenségeket egy újszerű szubjektív okság törvényszerűségei révén kapcsolja össze. *A szó természetrajzáról* című írásában így ír erről:

Bergson a jelenségeket nem az időbeli egymásutániség törvénye alapján szemléli, hanem térbeli kiterjedésük szerint. Őt kizárólag azok belső kapcsolata érdekli. Ezt a kapcsolatot megszabadítja az időtől és külön vizsgálat tárgyává teszi. Ilyen módon az egymással összefüggő jelenségek olyan legyezőt alkotnak, melynek szárnyait az időben ki lehet teríteni, de amennyi ugyanakkor alkalmas az ésszel felfogható, racionális összezárára is.

Az időben összekötött jelenségek ilyen legyezőhöz való hasonlítása csak hangsúlyozza belső összefüggéseiket, és az oksági probléma helyett – ... egy olyan kapcsolatrendszert állít előtérbe, amely a metafizika minden mellékizétől mentes, és éppen ezért termékeny a tudományos felfedezések és hipotézisek számára (Mandelstam 1992: 12. ford.: Erdődi Gábor).⁷

Az idő és az okság újszerű felfogásának következtében mind Mandelstam, mind Paszternak költői rendszerében az ok és okozat sorrendje gyakran megfordíthatóvá, felcserélhetővé válik, és összefüggésüknek nincs előre meghatározott, az adott élménytől független sorrendje. Ha Paszternak költői rendszerét vizsgáljuk, akkor megállapíthatjuk, hogy a jelenségeket elrendező ok-okozati láncnak gyakran hiányzik a kiinduló- és végpontja, illetve bármilyen semleges értékű eseményből egyaránt lehet az eseményláncolatot kiváltó ok és a láncolatot lezáró eredmény is. Ez azzal függ össze, hogy Paszternak költészetének alaptörvénye a dinamizmus, és a jelenségek alakulásának, így a térnek és az időnek mozgásában való megragadása (Szmirnov 1972: 212–247, Han-Dési 1998: 107–131).

A kötet térszerkezete

A kötetben három olyan vers található, amelyeknek lírai alaptémája az utazás motívumából bontakozik ki. Ezek közül kettő, a *Péllda* és a *Raszpad* (*Пачнад*) c. egy-egy fejezet záródarabját alkotja. E verseket a szerelmessel való találkozás lírai élményét megörökítő darab, *A sztyeppe* (*Степь*) c. követi. Az előbbi versek lírai szüzséit végigkövetve olyan művészi térmodell bontakozik ki előttünk, amelyben az utazó északról dél felé tart. (A kötetben előforduló helységnevek: Rzsaksza, Mucskap, Balasov, Raszpad, Kamisin Dél-Oroszországban, a szaratovi járásban található.) A *Visszatérés* (*Возвращение*) c. versciklusban viszont ellentétes irányú művészi térmodell kibon-

takozása figyelhető meg, a „vonatút” harmadik típusát láthatjuk. Itt a lírai én délről Moszkva felé utazik, a kedvesétől, a nyártól és a szerelemtől, a természet világától búcsút véve hazafelé tart. Az út végpontját a város képei jelentik, amelyek az *Отthon (У себя дома)* c. versben tűnnek fel.

Az északi és a déli táj szembeállítását nem Paszternak lírájának egyéni költői leleménye. Ezt a szembeállítást a romantika költői dolgozták ki mind az európai, mind pedig az orosz irodalomban. Észak képéhez általában a magány, az elhagyatottság, az egyhangúság, a hidegség motívumai kötődtek, ezzel szemben a déli vidékek a burjánzó életet, a szabadságot, a szépséget jelentették. Ha a XIX. századi orosz költészet néhány alkotásával szeretnénk illusztrálni ezt az ellentétet, akkor elsősorban Puskin és Lermontov művészetére kell gondolnunk. Lermontov versei közül az északi és déli táj ellentétének kibontása adja többek között a *Tölgylevél (Листок)* és a *Kaukázus (Кавказ)* c. verseinek egyik fő lírai alaptémáját. A szembeállítás Puskin több versében is megfigyelhető, így például *A nap tüzét (Погасло дневное светило)*, *Azt a csodálatos tájat ki látta (Кто видел край, где роскошью природы)* c. versében. Az ellentét kibontásának egy szemléletes példáját láthatjuk *Ovidiushoz (К Овидию)* c. költeményében:

Изгнание твое пленяло втайне очи,
Привыкшие к снегам угрюмой полуночию
Здесь только светится неесная лазурь,
Здесь кратко царствует жестокость зимних бурь.
На скифских берегах переселенец новый,
Сын юга, виноград блистает пурпуровный.
Уж пасмурный декабрь на русские луга
Слоями расстилал пушистые снега.
Зима дышала там – а с вешней теплою
Здесь солнце катилось надо мною.⁸

Ugyancsak a romantika művészi formanyelvéhez kötődik az utazás motívumához és a „lelki tájakhoz” kapcsolódó metaforika kidolgozása, egy újszerű érzelmi kultúra világának a közvetítése. A romantikus tájbrázolás újszerűségének főbb jellegzetességeire G. D. Friedrich képei elemzésének segítségével mutat rá könyvében Földényi (1992). A német romantika festőjének képein a táj az emberi lélek belső állapotait jeleníti meg. A *Rügeni krétasziklák* c. képen például a keleti-tengeri krétasziklák alkotta szakadékok egyikét festette meg. A képen látható alakok a szakadék szélén állnak és a tengert nézik. A festmény egyrészt háborítatlan idill hangulatát sugározza, másrészt azonban tudni lehet, hogy a megfestett helyzet nem valóságos, hiszen a könnyen leomló krétasziklák szélére életveszélyes kimerészkedni.

„A két férfi és egy nő...a mélybe néznek, de a mélységet bizonyára vonzónak találják – vonzónak, amennyiben saját sorsukra ismernek rá a

lenti forгатagban is. ... a szakadék általunk is látható mélységében saját belső, megközelíthetetlen mélységeiket ismerik fel. A benti és a kinti mélység egymásba olvad – és a három alak melankolikus tekintete jelzi nekünk nézőknek, hogy valamilyen megszakíthatatlan folyamat részesei ők: a külső és a belső, az alany és a tárgy bennük nem vált szét, és a környező természet, saját emberi természetükkel egybefonódva, mintegy átzuhog testükön, amely most valóban csak porhüvely, és ezért nem is kell félteni a zuhanástól, a pusztulástól” (Földényi 1992: 175–176).

Bizonyos értelemben Paszternak is a romantikus hagyományhoz nyúlt vissza az északi és a déli táj szembeállításának tekintetében, illetve az utazás motívumának kibontásában, amennyiben az a lélek topográfiáját jelenti. A *Példa* és a *Raszpad* c. versekben megjelenő, északról induló vonatutat a szerelmes való találkozást, a boldog együttlét élményvilágát idéző versek követik. Ezt támasztja alá A. Majmieskulow megfigyelése a *Példa* c. vers elemzése során, miszerint az „Одна из ЮЖНЫХ мазанок \ Была других ЮЖНЕЙ” sorokban⁹ a „déli” jelentésű melléknév középfokú alakjának ismétlése ennek a szónak a rokonság, az összetartozás mozzanatára utaló jelentéstartalmát aktivizálja (Majmieskulow 1991: 178).

A vonatút harmadik modellje a *Visszatérés* c. fejezet első versének lírai szűzségét alkotja. Ez a cikluskönyv legrövidebb fejezete, mindössze két versből áll, az utazás témáját megjelenítő vers viszont a kötet leghosszabb darabja. A lírai én a versbéli imaginatív utazás során délről északra tart, a vidéki táj felől, azaz a természeti világból a városba, a szerelmesétől elszakadva a magány állapota felé utazik.

A vonat és a vonatút Paszternak poétikai rendszerében központi jelentőségű motívumok. Ezeknek a motívumoknak a kulcsszerepére először a kötet expozíciójában, a *Nővérem – az élet* kezdetű versben történik utalás. Magának a versnek a lírai alaphelyzetét is egy olyan utazás alkotja, amelynek során az utazó egyre tágabb terekkel kerül kapcsolatba, és utazásának célja (a szerelmessel való találkozás) a végtelen időbe tolódik ki, mígnem a képi és gondolati transzformációk sorát követően maga a végtelen élet bizonyul a lírai én nővéreinek, kedveseinek. Nem véletlen, hogy éppen ebben a versben nyer szinte aforizmatikus megfogalmazást a lírai én kinyilatkoztatása a vasúti hálózat illetve annak térbeli és időbeli szerkezetét rögzítő menetrend szakrális szerepéről. Ezt a könyvet, amit útiolvasmányként forгат a lírai én, a Szentírásnál is magasabb rangú szakrális szöveggént (*расписание* – Святое писание) értelmezi, mivel az a véletlen térbeli összekapcsolódások, időbeli egybeesések, találkozások végtelen lehetőségét rejt magában: „Что в мае, когда поездов расписание \ Камышинской веткой читаешь в пути, \ Оно грандиозней Святого писанья, \ Хотя его сызнава все перечти”.¹⁰

Az utazás során az utazó, azaz a lírai én sohasem egyszerűen csak a földrajzi teret szeli át. A külső térben lezajló helyváltoztatással Paszternak művészi rendszerében általában együtt jár a belső tudati térben, az emlékezet

világában megtett utazás. Ez a törvényszerűség figyelhető meg a *Nővérem – az élet* c. kötet minden olyan versében, amely az utazás lírai témájának kibontására épül. Ezt láthatjuk a *Példa* c. versben is, ahol az utazás lírai élménye emlékképek sorát hívja elő, amelyeknek középpontjában a szerelmes alakja áll: „Он (год – К.И.) незабвенен тем еще \ Что пылью припухал; С тех рук впивавши ландыши, \ На те глаза дышав; Что незнакомой мальвою \ Вел, как слепца меня, \ Чтобы я тебя вымаливал \ У каждого плетня”.

Az élet csodáját a versben a lírai én nyári utazása jelenti egy déli tartományba a kedveséhez. Az utazás a szövegben az emlékezés perspektívájában jelenik meg. A lírai én visszaemlékezik „arra” az elmúlt „felejthetetlen” évre (Majmieskulow 1991:177).¹¹ A *Visszatérés* (*Возвращение*) c. vers az előzőhöz hasonlóan az imaginárius térben tett utazásnak is tekinthető. A valóság és a képzelet/emlék, az ébrenlét és félálmom keveredése a versben az utazás folyamatának és az emlékezet működésének hasonlóságát jelzi.

Az utazás és az emlékezés mechanizmusának párhuzamba állítása nemcsak Paszternak költészetére jellemző, hanem korai prózájának egyik alapvető szerkezeti eljárását alkotja. Megjelenik például a *Szeretelenség* (*Безлюбье*) c. elbeszélésében is, ahol az elbeszélés egyik szereplője, Golcev, átadja magát a szán ringatózásának, az utazás ritmusának, és félig álomba merülve emlékezik.

Az utazás folyamatának kibontása során Paszternak költészetében és prózájában a tér és az idő kategóriája elválaszthatatlanul egymásba fonódik, akár csak az emlékezés folyamatának kibomlása során, amely ugyanígy téren és időn hatol keresztül, de iránya mindig visszafelé, a múltba tart, s így a jelen és a múlt idősférája közötti kapcsolat szerves folytonosságát biztosítja. Ez azt is jelenti, hogy Paszternak költészetében a természetük szerint időbeli folyamatok a külső térbe kivetítve bomlanak ki, ami viszont egy mitopoetikus jellegű tér-időmodell egyéni költői újraértelmezésének tekinthető (Toporov 1988: 244–246, Han 1988: 103–116).

A tér és az idő egymásba olvadására számos példát találhatunk a *Nővérem az élet* c. kötet más verseiben is, amit a következő példák szemléltetnek: „(И слышно: далеко, как в августе / Полночь в полях назревает.)” (*Síró kert, Плачущий сад*), „Здесь пересеклись рельсы городских трамваев / Дальше служат сосны. Дальше им нельзя. / Дальше воскресенье”. (*Véréb-hegy*), „Тенистая полночь стоит у пути...” (*A sztyeppe*), „И таяние Андов вольет в поцелуй / И утро в степи...” (*Szerelmem, szörnyű, Любимая жуть*)¹²

A következőkben a művészi térmodell két olyan szegmensének jellegzetességeit szeretném vizsgálni, amelyek a *Nővérem – az élet* című kötet verseinek legfontosabb színtereit alkotják, ezek pedig a „kert” és a „sztyeppe”. A kötet gyakorisági szótárát tanulmányozó statisztikai kutatások szerint mindkettő a versekben leggyakrabban előforduló szavak közé tartozik. A kert tizenhatszor tűnik fel összesen kilenc vers szövegében, a sztyeppe pedig tizenötöszer hét vers szövegében (Levin 1966: 199–215).

Az eső áztatta kert képét megjelenítő versek a könyv első fejezetében

önálló, egységes ciklust is alkotnak. Ide tartoznak a *Síró kert*, a *Tükör*, (*Зеркало*) a *Kislány* (*Девочка*) és a *Szélben ringó orgonagally* (*Ты в ветре веткой пробуящем*) című versek. A sztyeppe képe a kötet *Romanovka* című ciklusában az egyik vers címadója és fő lírai témája, de a könyv különböző verseiben a lírai témát kibontó motívumok elemeként is megjelenik. Az ilyen típusú példák közt a legfontosabbnak egyrészt a *Nővérem – az élet* kezdetű verset tartom, mivel ebben lényegében közvetlen szövegközi megfeleléseket találunk a *A sztyeppe* c. vers motívumvilágával. Ebben az értelemben a *Nővérem – az élet* kezdetű vers szinte megelőlegezi a *Romanovka* ciklusba tartozó *A sztyeppe* c. vers lírai alaptémáját és motívumrendszerének bizonyos elemeit.¹³

A *sztyeppe* című vers tekinthető a kötet egyik csúcspontjának mind tematikai szempontból, mind pedig a lírai élmény intenzitásának teljessége szempontjából, hiszen a szerelmesek találkozása, a szerelem beteljesedése alkotja a vers alaptémájának egyik fő vonulatát. A kötet záródarabjának, a *Vég* című versnek egyes sorai úgy is értelmezhetők mint *A sztyeppe* képeinek vissza idézése, természetesen már egy egészen más nézőpontból, a kiábrándultság, a lemondás hangulatát árasztó lírai közegben.¹⁴ Ha összevetjük a tér e két kiemelt szegmensének a jellegzetességeit a kötet azon versei alapján, amelyeknek jelentésszerkezetében a kert és a sztyeppe motívuma fontos helyet foglal el, akkor lényeges következtetésekre juthatunk egyrészt a kötet egészének művészi térszerkezetére, másrészt Paszternak költői rendszerének és esztétikai koncepciójának sajátosságaira vonatkozóan.¹⁵

A kötet első *Itt van-e a madárdal ideje* (*Не время ли птицам петь*) c. ciklusának verseiben a kert motívuma és színhelye átmenetet képez az emberi és a természeti világ között, egyszerre jelenti az ember által teremtett mesterséges kultúrkörnyezetet és az emberi civilizáció által még érintetlen természetes környezetet. Olyan tér, ahol az idegen világ emberi világgá szelődül.¹⁶ A ciklus első versében, a *Síró kert* címűben, a kert maga is energiával telített, ez pedig párhuzamba állítható a lírai én, az alkotó szubjektum belső feszültségével. Ebben a versben – bár a kert is szubjektumként viselkedik (*вслушивается, мнет ветку в окне, берется за старое, скатывается по кровле*), – közte és a világ közt, illetve közte és a lírai én között még nem jön létre kapcsolat, nincs kommunikáció. A lírai én itt még nem ismer önmagára a kertben mint saját alteregójára.

A kert ezekben a versekben különböző idő- és térzónák kereszteződésének helyszíne lehet. A *Síró kert* című vers jelentésszerkezetét számos rejtett ellentétpár hatja át. Így például jelen van a versben az örökkévaló és pillanatnyi, valamint a külső és belső tér, a fent-lent, a nyitottság-zárttság kettősége, de mindezek kölcsönös egymásra hatása, felcserélhetősége, egybeolvadása csak a ciklus illetve a kötet további verseinek jelentésszerkezetében valósul meg.¹⁷ A *Tükör* című versben már eltűnik a határ a kert képében megtestesülő külső természeti és az ember által teremtett belső világ között, a két térzóna megkülönböztethetelenné válik. A végtelen tükröződések lán-

colata kitágítja a kert terét. Ily módon a kert a világot, illetve magát az életet jelenti, ahol e költői rendszer lírai énje otthon érezheti magát.

A sztyeppe, ellentétben a kerttel, amely a lírai énhez tartozó „viszonykategória” metaforikus jelölése, egyértelműen a természeti világ része. Ugyanakkor a *Nővérem – az élet* c. kötetben a sztyeppe és a kert képe között igen sok lényegi hasonlóságot fedezhetünk föl. Ennek bemutatására mindenképp előtt *A sztyeppe* című vers szövegére szeretnék támaszkodni. A kert az első ciklus verseiben szinte eleven életet élő, önálló szubjektumként viselkedett, így módon volt képes kapcsolatba lépni a lírai énnel. A „lírai viselkedésnek” ugyanezek a jegyei figyelhetők meg a sztyeppe esetében is: „Примолкла и взмокла безбрежная степь; Колеблет, относит, толкает.”¹⁸ Maga a sztyeppe motívuma is jellemezhető úgy, mint a különböző idő- és térzónák kereszteződésének helyszíne. Egyszerre nyitott, tág, és ugyanakkor zárt, lehatárolt tér jegyeit viseli magán: „безбрежная степь; открыт с четырех сторон; и через дорогу за тын перейти / Нельзя не топча мироздания.”¹⁹ Fontos az az egész vers jelentésszerkezetét meghatározó törvényszerűség, hogy a fent és lent, az ég és föld közti határ eltűnik, a térnek nincs vertikális tagozódása: „Стога с облаками построились в цепь; И Млечный Путь стороной ведет / на Керчь, как шлях, скотом пропылен; На шлях навалилась звездами.”²⁰

A sztyeppe című vers végén, az utolsó előtti versszakban újraismétlődik a vers kezdetének lírai alaphelyzete. A nyitó képhez való visszatérés azonban már egy más minőséget tartalmaz, egy új egyetemes dimenzióba lépteti át az egész képsort, amit az egyes szavak nagybetűs írásmódja grafikailag is jelöl (Fagyó 1989: 282). „А Когда, когда не: – В Начале / Плыл Плач Комариный, Ползли Мураши, / Волчцы по чулкам торчались” éles áthajlással elválasztott sorok a Biblia szövegére utalnak.

Az orosz szöveg a Teremtés könyvének első sorait idézi emlékeztünkbe: „Kezdetben teremté Isten az eget és a földet”, illetve János Evangéliumának szövegét: „Kezdetben vala az Ige, és az Ige vala Istennél, és Isten vala az Ige.”²¹ A sztyeppe így módon az édenkert szinonimájaként is értelmezhető. Az éden, az ártatlanság, illetve a gyönyörök kertjeként való felfogása megfér egymással a vers zárlatában.²² A kereszténység számára – főleg annak szíriai, bizánci és orosz ágában – az éden az anyagi és testi természet megszentelésének lehetőségét jelenti²³, s ez nagyban rokonítható Paszternak gondolatvilágával. E gondolatvilág jegyében a kötet jelentésszerkezetében a sztyeppe és a kert képeinek jelentése összeér. Mindkettő a létben való otthonra találás, az élet szinonimája, egy olyan „paradicsomi” állapotot jelképeznek, ahol a tér és az idő különböző szegmentumai közvetlenül érintkezhetnek egymással, ahol az alkotás feltételei adottak.

Az utolsó versszakokban megfogalmazódó visszatérés a kezdetekhez tehát már egy más minőségű állapotot jelez. Az utolsó előtti versszak soraiban megismétlődő, a kiinduló vershelyzetben rögzített lírai állapot megidézi a kozmogóniai mítoszok jelentésvilágát.²⁴ A vers zárlatában a teremtés-mí-

tosz parafrázisaként felfogható költői kép előhívja az első emberpár, Ádám és Éva alakjának képét is, mintha az ő szerelmük ismétlődne meg. Ezzel a konkrétan megélt egyszeri élmény („Как были те выходы в тишь хороши! / Безбрежная степь как марина.”²⁵) mintegy megszabadulva az idő és a tér korlátaitól átkerül az időtlenség szférájába.

Mindezek alapján azt mondhatjuk, hogy a kötetben a kert és a sztyeppe számos hasonló jelentésjeggyel rendelkeznek, sajátos költői szinonimáknak tekinthetők Paszternak költészetének egyéni mitológiájában. Olyan helyszínek, ahol a tér és idő korlátai megszűnnek, helyettük feltárul az élet teljessége, parttalanul áradó elevensége. Ezzel lehetővé válik minden létező számára egy magasabb ontológiai szintre való átlépés is, ahol a létezők egy-lényegűek, és a szubjektum egybeolvadhat a világteremtő princípiummal. A fenti megfigyelést támasztja alá a *Zsivago ciklus* utolsó versének (*Getsemi ré kertje*) részlete, amelyben a kert a létezés egyetlen megmaradt zálogát jelent. „A nemlét fészkelte meg egyszerre abban / az éjszakában, pusztá semmi lett/ körül a világmindenség, lakatlan, az élet helye már csak ez a kert” (Paszternak 1988: 616. ford.: Pór Judit).

Jegyzetek

- ¹ «В это знаменитое лето 1917 года в промежутке между двумя революционными сроками, казалось вместе с людьми митинговали и ораторствовали дороги, деревья и звезды. Воздух из конца в конец был охвачен горячим тысячеверстным входновением и казался личностью с именем, казался ясновидящим и одушевленным.» (Paszternak 1983: 491)
- ² Ld.: a *Tavaszi (Vesna)* c. verskompozíciót a *Korlátok felett* c. és a *Témák és variációk* c. kötetekben. Az előbbi programversként értelmezhető, melyben Paszternak sajátos költészetfelfogása fogalmazódik meg: „Современные течения вообразили что искусство как фонтан, тогда как оно губка. Они решили, что искусство должно бить, тогда как оно должно всасывать и насыщаться.” (Paszternak 1983: 110) („A modern irányzatok a művészetet egy szökökút képével azonosították, ahelyett, hogy egy szivacshoz hasonlították volna. Azt gondolták, hogy a művészetnek áradnia, lüktetnie kell, pedig annak fel kell töltekeznie, magába kell szívnia a külső valóságot.”)
- ³ A sorok: „Nővérem, az élet e percben is árad, / és fröccsen akár tavaszi zivatar.” (Paszternak 1979: 23. Lothár László fordítása) A *Babonából* c. vers sorai „Ibolya-ajkad bűvöl engem, / csikósörényed”; „Ó, kedveském, a régi képek / nevében csönget / mint hóvirág, cicoma-éked: / Április, köszöntlek!” (Paszternak 1979: 28. Kerék Imre fordítása. A *Tavaszi eső* c. vers sorai szó szerinti fordításban: Посолюяк аз út kövén. Ahogy a könnyek torkom / fojtogatják – kövér rózsák a nedves zománcon. Esőáztatta, boldog ecsetvonás a szempillákon, a felhőkön.
- ⁴ A sorok szó szerinti fordításban: Anélkül is feljött, bejött, / ...mint a nap, olyan nagy volt Balasov / azon a korai, őszi órán.
- ⁵ A *Véréb-hegy* c. vers sorai: „Hallottam: öregség. Iszonyú jóslat.” (Paszternak 1979: 38. Kerék Imre fordítása). A *Mein Liebchen* c. vers sorai „(az év – K.I.) ...álmosan kélt / hajnalonként ázva, fázva. // Vénen bámul ablakára / részvevőn és iszonyod-

va.” (Paszternak 1979: 39. Fodor András fordítása). A *Mucskap* c. vers sorai szó szerinti fordításban: Megdermedtek a malmok a faluban, Ó, ott úgy mászik az idő, mint egy kavics. A *Nyár* c. vers sorai szó szerinti fordításban: És lassan, lassan telt az éj. A *Szeretni menni* c. vers sorai szó szerinti fordításban: Alkonyatkor tudni már, hogy a nap öregebb lett. A *Vég* c. vers sorai szó szerinti fordításban: De sebekkel, göröcsökkel, csomókkal / a torokban, ilyen szavak bánatával / fárasztó barátkozni.

- ⁶ A mozdulatlanág állapotának Paszternak költői rendszerében létezik egy ezzel ellentétes jelentéstartalma is, amikor ennek az állapotnak a belső, energisztikus telítettsége, feszültsége („vihár előtti állapot”) egyenértékű a vihar készülődésének természeti energiáival. Ez figyelhető meg a kötetben pl.: a *Síró kert* (*Плачущий сад*) c. versben.
- ⁷ «Бергсон рассматривает явления не в порядке их подчинения закону временной последовательности, а как бы в порядке их пространственной протяженности. Его интересует исключительно внутренняя связь явлений. Эту связь он освобождает от времени и рассматривает отдельно. Таким образом связанные между собой явления образуют как бы веер, створки которого можно развернуть во времени, но в то же время они поддаются умопостигаемому свертыванию. Уподобление объединенных во времени явлений такому вееру подчеркивает только их внутреннюю связь и вместо проблемы причинности ... выдвигает проблему связи, лишенную всякого привкуса метафизики и, именно потому, более плодотворную для научных открытий и гипотез.» (Mandelstam 1987: 55).
- ⁸ „Kinjaid otthona titokban elbűvölte / Szemem, mely Északon nem lelt csak hómézőkre. / Itt kéken ég a menny, tisztán soká ragyog, / Korán halnak el a vad téli viharok. / A szkíta partokon új jövevény lakik, / Dél fia, és a rőt szőlő fénye vakít. / A borús december az orosz tájakon / Sűrű havat terít a földre vastagon. / Ott fojtott még a tél – itt tavaszi melegben / Úszik a ragyogó nap, lobogva felettem.” (Puskin 1978: 140. Orbán Ottó fordítása)
- ⁹ A sorok szó szerinti fordítása: Az egyik ház ott Délen / ismerősebb volt, mint a többi. „Южней”-‘нужней\родней’, „юж”\„уж” в словах ‘ужик’ или ‘южик’ и ‘ужика’\‘южика’ в значении ‘родня, родственник, сродник-ица’, связанный узами родства, свойства (Dal 1980:177).
- ¹⁰ A vasúti elágazások rendszerének (стрелочная система) motívuma kompozíció-szervező elvként jelenik meg a *Doktor Zsivago* c. regényben. Az élet mozgásának dinamizmusát és a benne létrejövő véletlen kapcsolódásokat modellálja a vonat és a vasúti sínek rendszere. Ezekről az összefüggésekről beszélt D. Rogers, a Kentucky Egyetem professzora, az ELTE BTK-n 1993. május 14-én tartott előadásán. A sorok „Hogy május-időn, Kamisin fele tartva, / midőn a menetrendet lapozod, / úgy érzed: e könyv nem akarva, akarva / oly nagy, hogy a Biblia sincs ma nagyobb.” (Paszternak 1979: 23. Lothár László fordítása.)
- ¹¹ A sorok szó szerinti fordítása: Felejthetetlen (az év -K.I.) azért is, mert porfelhővé dagadt; Azokból a kezekből gyöngyvirágok hulltak ki, / azok a szemek sóhajtottak; Mert, mint ismeretlen mályvát / Vezetett, akár egy vakot / Hogy érted könyörögjek / Minden kerítésnél.
- ¹² A *Síró kert* c. vers sorai: „A messzeségben / akár augusztusban a tág mező / karéja éjfél érik éppen.” (Paszternak 1979 24. Fodor András fordítása). A *Veréb-hegy* c. vers sorai: „Villamosínnak itt nincs folytatása. / Odébb fenyők vigyáznak.

Azon túl nem szabad. / Távolabb – vasárnap.” (Paszternak 1979: 38. Kerék Imre fordítása). A *Sztyeppe* c. vers sora: „Éjfél árnya terül kihalt utakra”. (Paszternak 1979: 41. Kerék Imre fordítása). A *Szerelmem, szörnyű* c. vers sorai: „S az Andok olvadását önti kénye / csókjába s sztyeppi reggelt”. (Paszternak 1990: 85. Baka István fordítása).

- ¹³ A *Nővérem ap élet* c. vers lírai témája a kedves felé megtett vonatút, a versben megjelenő, az éggel összeérő éjszakai sztyeppe képe pedig a találkozás lírai szüzséjét megjelenítő *A Sztyeppe* c. vers egy központi motívuma. „Под шторку несет обгорающей ночью, / И рушится степь со ступенек к звезде.” A sorok: „s mely csillagig ér fel a létra fokáról, / egyszer csak a sztyepp meginog, s lebukik.” (Paszternak 1979: 23. Lothár László fordítása).
- ¹⁴ A *Vég* c. vers 2. és 5. versszaka idézi vissza *A sztyeppe* c. vers képeit: „Снова – полог тюлевый, / Снова что ни ночь, – степь, стог стон”, „Он буквально ведь обливал, обваливал / Нашим шагом шлях! / Он и тын истязал тобой.”
- ¹⁵ A következőkben Pusztá Dóra 1988, Maróti Zsolt 1991, Schultz, Jean Mar. e 1983, Faryno, Jerzy 1989-ben megjelent verselemzéseinek tapasztalataira támaszkodom.
- ¹⁶ A kert a megszentelt, zárt helyeknek egyik fontos szimbóluma. Fallal vagy kerítéssel, sövényvel körülvett terület. Számos civilizációban szent hely, a kozmosz és harmónia, az élet és öröklét jelképe (Hankiss 1998: 55–67).
- ¹⁷ A cselekvés folyamatosságára utaló szavak a *Síró kert* c. versben: *влушается, назревает, берется за старое, скатывается*. Ezzel szemben pillanatnyi, megszakított történeteket fejeznek ki a *давится, шелохнется, плескания, глотков, вздохов* szavak. A tér tágasságára, végtelenségére utalnak a *свет, земля, в полях далеко* kifejezések, a lehatároltságot pedig az *окно, кровля, желоб* szavak jelzik (Pusztá D. 1988).
- Néhány példa a kötet verseinek szövegéből a kert terében lezajló *a*) *kint-bent* felcserélődésére: *Прямой дорожкой в сад, в бурелом и хаос / К качелям бежит трюмо; Огромный сад тормозится в зале / В трюмо; (a Tükör c. vers), Из сада, с качелей, с бухты-баракхты / Вбегает ветка в трюмо. (a Kislány c. vers); b) fent-lent felcserélődésére: A в саду, где из погреба, со льду, / Звезды благоуханно রাখались, (Az alkotás meghatározása c. vers); c) nyitottság-zártság kettősségére: ... прямой / Дорожкой в сад, в бурелом и хаос / К качелям бежит трюмо. Несметный мир семенит в месмеризме, / И только ветру связать / Что ломится жизнь, и ломается в призме, (a Tükör c. vers).*
- ¹⁸ A sorok szó szerinti fordításban: A végtelen sztyeppe elhallgatott, átmedvesedett; Ringat, messzire víz, lökdös.
- ¹⁹ A sorok szó szerinti fordításban: végtelen sztyeppe, nyitott a négy égtáj felé; „A sövényen túl járnod nem szabad ma: lábaddal a teremtetést tiporja.” (Paszternak 1979: 41. Kerék Imre fordítása).
- ²⁰ „Kazlak felhőkkel láncba verődve”; „S a Tejút, mint kocsiút, patáktól / porozva, elkanyarog messze.”; „csillagot szór a kocsinyomba” (Paszternak 1979: 41. Kerék Imre fordítása).
- B. Arutyunova mutat rá arra, hogy a föld és az ég közötti távolság gyakran eltűnik Paszternak korai verseiben, s ez lényegi eleme a szerelmi illetve az alkotói extázis verseinek. Ld.: pl.: *Az alkotás meghatározása (Определение творчества)* a *Mi zivatarunk (Наша гроза)*, *A sztyeppe* c. verseket. (Arutyunova 1979).
- ²¹ „Legelőször / Szűnyogsírás Úszott, Hangyák Zizegtek”. (Paszternak 1979: 41. Ke-

- rék Imre fordítása). Az utolsó sor szó szerinti fordítása: a bogáncs a harisnyához tapadt. Az orosz szöveg a Teremtés könyvének első sorait idézi: „Kezdetben teremté Isten az eget és a földet”, illetve János Evangéliumának szövegét: „Kezdetben vala az Ige, és az Ige vala Istennél, és Isten vala az Ige.”
- ²² A középkori és a kora újkori képzeletben az édenkert jelentése átalakul a szerelem, a gyönyörök kertjévé, ld. pl.: Ariosto, Spencer, Tasso műveiben (Hankiss E. 1988: 237).
- ²³ *Mitológiai Enciklopédia*. Bp. 1988: 368–369.
- ²⁴ Az utolsó előtti versszakban megjelenő aszat, bogáncs, bozót, árvalányhaj → világ transzformáció kozmogóniai mítoszok jelentéskörébe helyezése Paszternak költészetében többször is előfordul. Vö.: J. Faryno Paszternak *Úti jegyzetek* c. ciklusának elemzését (J. Faryno 1989: 179).
- Az orosz népi mitológiában és az orosz költészeti hagyományban (ld.: Gyerzavin, Mandelstam, Hlebnyikov, Cvetajeva) a szúnyog képe Volosz – Velesz, a világ urának képzetéhez, másrészt az ének a vers születéséhez kapcsolódik (Faryno 1989: 180).
- ²⁵ „Milyen jó volt a csöndbe kilépnem! / A sztyeppe zöld fütengerébe.” (Paszternak 1979: 41. Kerék Imre fordítása).

Irodalom

- Aroutunova, B. 1979. Земля и небо, Наблюдения над категориями пространства и времени в ранней лирике Пастернака. In: Aucouturier, (ed.) *Boris Pasternak. Colloque de Cerisy la Salle*. Paris: Mouton. 195–224.
- Dal, V. 1980. *Az orosz nyelv értelmező szótára*. Москва: Русский язык.
- Faryno, J. 1989. *Поэтика Пастернака (Путевые записки – Охранная грамота)*. Wiener Slawistischen Almanach, Sonderband 22.
- Faryno, J. 1980. *Введение в литературоведение*. Katowice.
- Földényi F. L. 1992. *Melankólia*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Han A. 1988. Основные предпосылки философии творчества Б. Пастернака. In: Szőke K. (szerk.) *Acta Universitatis Szegediensis, Dissertationes Slavicae, XIX. Supplementum*. 39–135.
- Han A. – Dési E. 1998. Lineáris és holisztikus okság. Egy versciklus jelentésszerkezete. In: Horváth K. – Ladányi M. (szerk.) *Elem szerkezet és linearitás*. Budapest: ELTE BTK Általános és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék. 107–131.
- Hankiss E. 1998. *Az emberi kaland*. Budapest: Helikon.
- Ivanov, V. 1973. Категория времени в искусстве и культуре 20. века. In Jan van der Eng (ed.), *Structures of Texts and Semiotics of Culture*. The Hague/Paris: Mouton.
- Levin, J. I. 1966. О некоторых чертах плана содержания в поэтических текстах. In: *Структурная типология языков*. Москва: Наука.
- Majmieskulow, A. 1991. Стихотворение Пастернака «Образец». *Studia Russica Budapestinensia*. 1. Пушкин и Пастернак.
- Mandelstam, O. 1992. *Árnyak tánca*. Budapest: Széphalom könyvműhely.

- Mandelstam, O. 1987. О природе слова. In: *Слово и Культура*. Москва: Советский писатель.
- Maróti Zs. 1991. Zerkalo как метафора познания (Анализ стихотворения Б. Пастернака «Зеркало»). *Studia Russica Budapestinensia*. 1. Пушкин и Пастернак. 186–195.
- Meyer, A. 1987. *Sestra moja – zizn' von Boris Pasternak. (Analyse und Interpretation)*, München: Otto Sagner.
- O'Connor, K. Th. 1988. *Boris Pasternak's 'My Sister – Life' (The Illusion of Narrative)* Ann Arbor: Ardis.
- Paszternak, B. 1979. *Versai*. Budapest: Európa.
- Paszternak, B. 1988. *Zsivago doktor*. Budapest: Árkádia.
- Paszternak, B. 1990. *Versék*. Budapest: Európa.
- Paszternak, B. 1983. *Воздушные пути*: Москва: Советский писатель.
- Puskin, M. 1978. *Válogatott költeményei*. Budapest: Európa.
- Pusztai D. 1988. Б. Пастернак: Плачущий сад (Анализ стихотворения). *Acta Universitatis Szegediensis, Diss. Slav. XIX*. 319–330.
- Schultz, J. M. 1983. Pasternak's „Zerkalo”. *Russian Literature* 13, 81–100.
- Szmirnov, I. P. 1972. Причинно-следственные структуры поэтических произведений. In: *Исследование по поэтике и стилистике*. Ленинград: Наука. 212–247.
- Toporov, V. 1988. Tér. In: *Mitológiai Enciklopédia*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 244–246.

Salánki Ágnes (szerk.)

A reklámról – ma – Magyarországon

A tartalomból:

Kegyessné Szekeres Erika: A farmakoreklámról

Csótainé Bárczy Klára: „Vegyem, ne vegyem?”

Besir Anna: Reklám, mert megérdemlem!

Lendvai Endre: Az ezredvég reklámhumora

Menus Borbála: Ausztriából jöttünk, mesterségünk címere az óriásplakát

Forgács Erzsébet: Nyelvi játékok a reklámban

Salánki Ágnes: Hasznos reklámfogások, avagy mi csábítja vásárlásra a fogyasztót?

Szarka Zoltán: Jel, jelentés és információ kapcsolata a sajtóreklámban

A könyv megrendelhető:

Eötvös József Könyv és Lapkiadó Bt.

1025. Budapest, Zsindely u. 7. II/7.

Tel.: (1) 325-6742

Théories du génie des romantiques français

Körömi Gabriella

Le romantisme est le dernier grand courant d'idées européen qui s'est manifesté dans tous les domaines de la culture: littérature, peinture, musique, sculpture, mode. Mais le romantisme est aussi une attitude morale, un aspect philosophique dont sont imbus non seulement les ouvrages contemporains, mais les gens également.

Le mouvement romantique apparaît dans la littérature française comme une révolution, comme une réaction ardente et violente contre le classicisme, ayant pour but la libération de la littérature des contraintes de la tradition et du goût classiques.

Le romantisme français n'a jamais été un courant homogène. Ce qui le caractérise avant tout, c'est l'absence d'un système philosophique cohérent. En dépit de cela les auteurs français se sont souvent occupés des questions théoriques, chacun à sa façon, ce qui explique la divergence des conceptions. Pourtant, malgré cette divergence, l'esthétique romantique française possède quelques principes communs, qui caractérisent les ouvrages littéraires contemporains.

L'un des principes de l'esthétique romantique est la prédominance des sentiments. L'homme romantique donne la primauté aux sentiments. Il cherche à saisir, à analyser, à décrire ce qui se passe dans les profondeurs de son âme ou dans l'inconscient. La littérature romantique est envahie par les phénomènes incompréhensibles, irrationnels ou mystérieux, d'où l'importance accrue du monde des rêves, des légendes, des contes et de l'inconscient. Dans ce sens, le romantisme désigne la révolution des sentiments et des instincts contre la tyrannie de la raison, célébrée par le classicisme. La solitude de l'âme romantique doit être expliquée par cette révolte des sentiments: en face de son âme on est seul, tout seul.

Être romantique, c'est donc nier la primauté de la raison, c'est proclamer le rôle décisif du coeur et de la fantaisie, de ces deux facultés plus conformes à la nature humaine que la raison. Mais si le coeur est aussi important que la raison, l'individu doit être aussi important que la société: sa pensée originale, sa sensibilité individuelle, son imagination, ont le droit de s'exprimer librement. Surtout dans le cas où il s'agit de cet individu considéré comme « supérieur », qu'est l'artiste. La supériorité morale qu'on attribue à l'artiste possédant un don divin, est un autre trait caractéristique de l'esthétique romantique.¹

Pour les romantiques l'oeuvre d'art exprime l'état d'âme, les sentiments

de son créateur. Souvent l'expression de cet état d'âme est plus importante que l'oeuvre elle-même. C'est pourquoi le romantisme célèbre le culte de l'artiste, le culte du génie. Seul le génie peut saisir l'essentiel du monde, il est capable de faire voir, de transmettre cette essence aux autres, au commun des mortels.

La présente étude expose les théories les plus importantes du génie des romantiques français, cherchant à dégager les ressemblances et les divergences des diverses conceptions. Cette problématique, d'ailleurs souvent étudiée, est généralement réduite à l'examen de la fonction sociale du poète. Le plus souvent les chercheurs n'étudient que les oeuvres littéraires concrètes, les textes théoriques sont négligés. Cet article par contre, se penche sur les textes théoriques. L'examen des oeuvres littéraires proprement dites, s'occupant de la question du génie, n'entre pas dans le cadre de cette analyse.

La problématique du génie est une problématique typiquement romantique: chez les antiques et les classiques elle ne s'est pas posée. Pourtant la notion existait déjà. Au XVIIe siècle, on désigne par là une certaine aptitude supérieure de l'esprit, qui élève un homme au dessus de la commune mesure et le rend capable de créations, d'inventions extraordinaires, hors du commun. C'est dans ce sens que les philosophes des Lumières, comme par exemple Voltaire ou Diderot, l'utilisent. Leurs interprétations ne mettent pas en relief la création artistique et/ou poétique. Ce qu'ils soulignent, c'est la sensibilité du génie, exceptionnelle à l'époque du règne de la raison.

Dans *L'Encyclopédie* Diderot donne la définition suivante du génie: « L'homme de génie est celui dont l'âme plus étendue, frappée par les sensations de tous les êtres, intéressée à tout ce qui est dans la nature, ne reçoit pas une idée qu'elle n'éveille un sentiment, tout l'anime et tout s'y conserve. » (Diderot 1967: 166)

Diderot interprète la génialité comme un don de la nature. Il la distingue soigneusement du goût, qui suppose la connaissance d'une multitude de règles établies. Dans son interprétation, le génie éclaire l'avenir, par conséquent, à son époque il reste nécessairement incompris.

A l'époque romantique l'écrivain pèse davantage sur son temps que durant l'ère classique. Le romantisme fait du poète le guide spirituel de la société: c'est au cours de ce demi-siècle que s'instaure le mythe du poète « mage » qui est seul capable de déchiffrer les signes d'un avenir meilleur, incompréhensibles à la foule, car il est: « ...homme des utopies /Les pieds ici, les yeux ailleurs. » (Victor Hugo: *Les Rayons et les Ombres*, 1840, *Fonction du poète*).

Dans la conception des romantiques, le génie est totalement libre, libre de toutes les contraintes sociales, morales et/ou artistiques. Considéré comme un Moi transcendantal, il est capable de communiquer avec l'au-delà: d'où découle la solitude de l'artiste incompris, thème préféré des poètes romantiques. Le poète-prophète vit obligatoirement en marge de la foule, dans un isolement tantôt voulu, tantôt involontaire, mais toujours

définitif. Cette position solitaire, cette « tour d'ivoire » est revendiquée par tous les écrivains romantiques. C'est le point commun de toutes les théories du génie des romantiques français.

L'une des représentations poétiques les plus expressives de cette solitude est *Moïse* De Vigny. Dans ce poème Vigny décrit le malheur d'un élu déçu, choisi par Dieu. Le prophète, par le fait qu'il diffère des autres, est désespérément seul, abandonné de tous, et pour toujours:

*Et j'ai dit dans mon coeur: Que vouloir à présent?
Pour dormir sur un sein mon front est trop pesant,
Ma main laisse l'effroi sur la main qu'elle touche,
L'orage est dans ma voix, l'éclair est sur ma bouche;
Aussi, loin de m'aimer, voilà qu'ils tremblent tous,
Et, quand j'ouvre les bras, on tombe à mes genoux.
O Seigneur! j'ai vécu puissant et solitaire,
Laissez-moi m'endormir du sommeil de la terre!*

(Vigny 1926,1956)

Avant d'examiner la place attribuée au génie par les écrivains-« théoriciens » français, on propose d'esquisser dans les grandes lignes la théorie du génie des philosophes et des esthètes allemands. Comme on l'a indiqué ci-dessus, l'influence du romantisme allemand est incontestable dans l'apparition et le développement du mouvement romantique en France. De cette façon il est utile de voir comment les Allemands ont envisagé cette question, comment ils ont influencé les écrivains français.

Dans la conception des philosophes allemands, quoiqu'ils ne soient pas unanimes dans ce domaine non plus, l'individu créateur, le moi créateur est un mot-clé. C'est lui qui est capable de créer l'oeuvre d'art, en ajoutant son originalité, sa sensibilité, son âme à ce qu'il emprunte à la nature. (Dans l'esthétique romantique allemande la contemplation de la nature devient l'acte créateur par excellence.) En dépit de cela le génie incarne non seulement la source absolue de la création artistique, mais la quête du nouveau, de l'inconnu, de l'absolu ne saurait pas s'effectuer sans lui; c'est ainsi que le génie apparaît comme un moi transcendantal. Ce don divin, les passions qui le dirigent, son extrême sensibilité l'opposent à son milieu, aux lois de la réalité extérieure. C'est pourquoi l'attitude révoltée se manifeste très souvent dans le génie (que ce soit une révolte sociale, sentimentale, ou morale).

Les Allemands, comme plus tard les Français, utilisent plusieurs termes pour désigner le génie. Ils l'appellent tantôt poète, car pour eux la poésie est l'état sublime de l'art, tantôt mage ou magicien, pour exprimer qu'il est initié aux secrets divins, tantôt prophète, car il se trouve à mi-chemin entre la divinité et l'humanité.

Dans sa *Critique de la faculté de juger* Kant considère la génialité comme

un don divin qui se trouve à l'abri de toutes les règles seulement valables pour la masse anonyme. Par contre c'est lui qui impose ses règles à l'art:

Le génie est le talent (don naturel) qui donne à l'art sa règle. Et puisque le talent, faculté créatrice innée en l'artiste, appartient à la nature, on pourrait aussi s'exprimer ainsi: le génie est la disposition innée de l'esprit par laquelle la nature donne à l'art sa règle. (Kant 1995: 293)

Dans la conception de Kant, le génie exclut toute imitation, par conséquent il ne peut être présent que dans les arts, plus précisément dans les beaux-arts². Les oeuvres du génie ne pourront donc pas être de simples imitations; par contre, étant exemplaires, elles servent de modèles pour les autres. L'originalité du génie est une faculté involontaire: le génie n'est capable ni d'expliquer comment il crée son oeuvre, ni d'accomplir une création conforme à volonté. (Cette même idée apparaît chez Vigny aussi, dans la *Préface de Chatterton*.) Il s'agit là d'un don naturel qui ne se transmet pas, qui n'est ni héréditaire, ni assimilable, d'où en découle qu'entre les génies, il n'y a aucun rapport, ils sont indépendants les uns des autres. (Dans la conception de Victor Hugo, comme on le verra ultérieurement, l'influence de Kant est très sensible sur ce point.)

La faculté essentielle, fondamentale du génie est l'imagination, grâce à laquelle il peut dépasser ses propres limites. (La primauté accordée à l'imagination est au centre de la théorie de Baudelaire également, qui l'appelle la reine des facultés.) Ce sont ces idées de Kant qui ont une influence directe sur l'esthétique des romantiques français.

Friedrich von Schlegel s'oppose, dans une certaine mesure, à Kant, en déclarant que le génie est avant tout un système de talents. Le génie doit donc posséder un ensemble de facultés pour pouvoir saisir, comprendre et communiquer aux autres, la totalité du monde qui se cache dans les profondeurs de son âme. Il souligne la liberté du poète qui ne supporte aucune loi au dessus de lui-même. Cette idée, revenant comme un leitmotiv chez les Français, atteindra son point culminant dans la conception de Baudelaire.

La théorie de son frère, Auguste Schlegel, soulève le voile. Pour lui le génie possède une proportion harmonieuse entre la fantaisie et la raison, de ce point de vue il contredit Kant. Par contre, il est d'accord avec ce dernier en affirmant que le génie est choisi, élu et toujours indépendant de sa volonté. Il interprète l'oeuvre d'art comme une expression achevée de l'absolu, de l'infini; son créateur comme celui qui peut illustrer d'une façon illimitée ce qui est limité. A. Schlegel fait la distinction entre l'art, présenté comme un métier qu'on peut assimiler, et la poésie, qui est une faculté innée, impossible à acquérir. Cette théorie est la plus proche de celle des Français.

Schopenhauer, qui à l'époque n'était pas aussi connu en France que les frères Schlegel ou Kant, s'approche un peu de ce dernier en déclarant que

le génie, le poète, est « le miroir de l'humanité » qui embrasse la totalité absolue:

Le poète est l'homme universel: tout ce qui a agité le coeur d'un homme, tout ce que la nature humaine, en toutes circonstances, a pu éprouver et produire, tout ce qui habite et fermente dans un être mortel –, c'est là son domaine qui s'étend à toute la nature...Nul ne saurait prescrire au poète d'être noble, élevé, moral, pieux et chrétien, d'être ou de n'être pas ceci ou cela, car il est le miroir de l'humanité et lui présente l'image claire et fidèle de ce qu'elle ressent. (Schopenhauer 1993: 56)

Pour Schopenhauer, comme pour Kant, l'imagination est la faculté indispensable du génie. Il oppose le moi empirique et le moi créateur du génie. La faculté divine qu'a ce dernier, peut avoir des conséquences sinistres dans sa vie quotidienne. Étant trop sensible, fragile, vulnérable et solitaire, le génie s'enfuit souvent dans le vice, l'alcool ou la drogue: tandis que son moi créateur s'élève, son moi empirique tombe³.

Après avoir évoqué ce que les auteurs allemands avaient proclamé à ce sujet, revenons-en aux écrivains français, à leurs idées exprimées dans leurs ouvrages théoriques, ou dans les préfaces de leurs oeuvres. On présente la conception de trois auteurs, Vigny, Hugo et Baudelaire. Les deux premiers, romantiques par excellence, illustrent bien les idées romantiques, tandis que la théorie baudelairienne unit, d'une façon harmonieuse, ces idées et celles de la modernité. Ce choix d'auteurs peut paraître arbitraire, mais parmi les romantiques ce sont ces trois hommes de lettres qui esquissent une conception détaillée, une théorie plus ou moins cohérente sur cette problématique.

La destinée du poète a obsédé, paraît-il, Alfred de Vigny. La solitude du poète, sa misère matérielle surgit comme un leitmotiv dans ses poèmes, récits ou drames. Selon la conception de Vigny, cette solitude tragique du poète est quasi l'accessoire obligatoire du génie.

Le destin tragique du poète, le malheur du génie accablé du fardeau de l'humanité se trouve au centre de son drame *Chatterton*, composé en 1834. La pièce est basée sur son propre récit, emprunté de *Stello* et présente la vie tragique d'un homme élu, d'un poète nommé Chatterton. Ne cherchons pas dans cette pièce la biographie de Chatterton, auteur anglais du XVIIIe siècle. Dans la préface de son drame, intitulée *Dernière nuit de travail*, Vigny, malgré les similitudes, refuse l'identité entre l'homme historique et son personnage fictif: « J'ai voulu montrer l'homme spiritualiste étouffé par une société matérialiste. Le poète était tout pour moi; Chatterton n'était qu'un nom d'homme » (Vigny 1965: 569).

Dans cette préface Vigny dégage les traits caractéristiques du génie, qui est pour lui le poète. Il s'approche de cette problématique de deux points de vue: du point de vue social et du point de vue transcendantal. Sous ce

double angle il distingue trois sortes d'hommes qui influencent la société par l'activité intellectuelle, par le travail de la pensée.

Le premier type, *l'homme de lettres*, est habile aux choses de tous les jours. Quoiqu'il ait l'esprit libre, il est dépourvu d'émotions réelles. Pour lui la littérature est une affaire à faire, il écrit sans aucune faculté particulière.

L'échelon suivant est représenté par le *grand écrivain*, ayant de rares qualités: mémoire infailible, jugement sain, bon sens, conviction profonde. Il expose sa philosophie en un langage juste et clair. Il est apte à s'adapter à la société, à se plier aux lois de la réalité extérieure: « Il tient un peuple dans sa main... il a ce qu'il a voulu avoir; il sera toujours combattu, mais avec des armes courtoises... vainqueur ou vaincu, son front est couronné » (Vigny 1965: 569).

La personne élue, le génie par excellence dans la conception de Vigny, est le *poète*, ayant une double nature. Il est maladroit, inhabile aux choses quotidiennes, et à cause de ses facultés divines il reste solitaire, ne rencontrant que le dégoût ou la résistance de la part de la société. (Cette théorie de la double nature du poète sera représentée par le fameux symbole de l'albatros de Baudelaire.) Quelles sont les facultés caractéristiques, distinctives du poète selon Vigny? Une nature passionnée, une extrême sensibilité, un enthousiasme excessif qui lui font souffrir le malheur des autres plus que le sien. Mais la faculté fondamentale, indispensable du génie, c'est l'imagination:

« L'imagination le possède par dessus tout... l'imagination emporte ses facultés vers le ciel... Fuite sublime vers des mondes inconnus, vous devenez l'habitude invincible de son âme! » (Vigny 1965: 569).

Vigny reprend la théorie de Kant, quand il proclame que l'imagination du génie est un don inné, involontaire: « L'émotion est née avec lui si profonde et si intime, qu'elle l'a plongé, dès l'enfance, dans des extases involontaires, dans des rêveries interminables, dans des inventions infinies » (Vigny 1965: 569).

La suite de la préface semble un réquisitoire, voire plus, un cri de désespoir adressé à l'ensemble de la société. Ce qu'il demande à l'humanité, c'est « seulement » une existence sûre et un peu de compréhension assurées au poète: du pain et du temps, pour utiliser les mots de Vigny.

La solitude du poète est beaucoup plus pesante ici que celle du prophète dans *Moïse*. Dans le poème il s'agit de l'effroi des gens de s'approcher d'un élu: dans le drame c'est l'indifférence absolue qui l'entoure, l'étouffe. Quels chemins peut trouver le génie pour pouvoir gagner sa vie? La conclusion de Vigny est juste: quelqu'activité qu'il prenne, il tue une partie de son moi, il tue sa faculté divine. Pour ce demi-suicide il faut avoir une force rare. Si le poète n'en possède pas, il se détruit entièrement, c'est-à-dire, qu'il se suicide. (Une solution à la Schopenhauer.) Le suicide pour Vigny, comme pour ceux qui respectent la religion chrétienne, est un crime, l'un des cri-

mes capitaux. Malgré sa conviction religieuse, Vigny acquitte le génie de ce crime et en accuse la société.

En composant ce drame, l'auteur avait l'intention de mettre sous les yeux du public la détresse des poètes et des écrivains souvent voués à une misère matérielle. Mais il n'avait pas d'illusions sur ses chances d'être entendu. « Les beaux vers, il faut dire le mot, sont une marchandise qui ne plaît pas au commun des hommes...la multitude écrase sous tous ses pieds les talents naissants, dont elle n'entend même pas les cris de détresse » (Vigny 1965: 570). Ainsi le ton de la préface est particulièrement amer, pessimiste, plus pessimiste encore que celui des poèmes traitant le même sujet.

Victor Hugo, l'apôtre du romantisme français s'intéresse vivement aux génies; c'est lui qui en expose la théorie la plus cohérente, la plus approfondie. Ce dont il s'occupe c'est la faculté, les dons du génie, et non pas son destin. Il expose sa théorie du génie dans le livre *William Shakespeare*, destiné d'abord à être une introduction aux oeuvres complètes de l'auteur anglais, mais qui contient finalement les idées hugoliennes sur toutes les questions qui touchent à l'art. Malgré les attaques, voire les insultes des critiques, *William Shakespeare* est un ouvrage de grande importance dans la production de Victor Hugo théoricien: c'est ici qu'il faut chercher les principes définitifs de son esthétique, esquissés dans des préfaces parues avant 1864.

C'est le livre II de la première partie qui est consacré à la présentation générale des génies. Au point de départ on trouve la définition hugolienne de l'art: comme les allemands, il propage, lui aussi, l'importance de la nature. Mais pour lui l'art et la nature sont inséparables l'un de l'autre, considérés comme les deux faces de la même essence, de la divinité. Étant sacrés tous les deux, le poète (synonyme du génie chez Hugo aussi) doit être envisagé comme prêtre. Le génie possède des facultés métaphysiques: son cerveau plonge en Dieu, c'est-à-dire, dans l'infini, dans l'absolu. Ce moi transcendantal du génie est incarné dans l'oeuvre du génie, qui est, dans son interprétation du surhumain sortant de l'homme.

Avant de donner sa célèbre liste des génies, Hugo affirme que l'art est la région des égaux, par conséquent il est impossible de choisir un seul génie qui soit le représentant exclusif de la génialité: « Homère, Job, Isaïe, Ezéchiel, Lucrèce, Juvénal, saint Jean, saint Paul, Tacite, Dante, Rabelais, Cervantes, Shakespeare. Ceci est l'avenue des immobiles géants de l'esprit humain » (Hugo 1973: 55).

L'expression « géants immobiles » doit être retenue. Hugo proclame que dans l'art il n'y a jamais de progrès, par contre y règne le définitif. Les génies se succèdent, mais ne se remplacent pas, car le beau ne peut pas chasser le beau. « *Sublimité, c'est égalité* » – déclare Hugo (Hugo 1973: 115).

En examinant la liste établie par Hugo, on constate qu'elle est extrêmement diversifiée, ce qui prouve que pour l'auteur la génialité n'est pas une expression esthétique. Le trait commun de ces génies, c'est que chacun

d'eux représente la somme de l'absolu réalisable à l'homme. Cette théorie reflète celle de Kant, selon laquelle entre les génies il n'y a aucun rapport, aucune influence mutuelle, aucune parenté. Chacun d'eux représente la même totalité, le même absolu, mais toujours à sa manière.

Hugo élève aussi au rang des oeuvres individuelles de ces génies des ouvrages collectifs, comme les Vêdas, le Râmayana, l'Edda ou les Niebelungen. Étant ouvrages collectifs, par conséquent anonymes, l'humanité leur préfère les oeuvres nommées, car le moi d'un seul homme est plus profond, plus touchant que le moi d'un peuple.

Dans l'esthétique romantique la liberté du génie est un principe primordial, indispensable. Hugo, pareillement à ses confrères allemands et français rompt des lances pour la liberté absolue du génie. Il s'approche de Mme de Staël, en opposant la liberté des élus aux règles du goût⁴. Il constate que l'ex- « bon goût » relève l'exagération comme défaut commun des génies. Selon Hugo cette exagération est issue du moi transcendantal des génies, qui ont en eux l'infini, l'absolu: d'où l'impossibilité de faire ce reproche à ceux qui ne sont pas des génies, à ceux qui ne sont « que » de grands hommes (comme Sophocle, Platon, Virgile, La Fontaine, Beaumarchais, Voltaire). Si ces grands esprits avaient cette faculté critiquée, attaquée, méprisée par les représentants de « l'ancienne critique », ils figureraient sur la liste de Victor Hugo, eux aussi.

Dans la deuxième partie de son livre, où en parlant de Shakespeare et de ses oeuvres concrètes, il analyse les dons propres à chaque génie, Hugo répète sa définition de la notion du génie, mais cette fois d'une façon élargie. Il y introduit un aspect philosophique et historique: « Qui dit poète, dit en même temps et nécessairement historien et philosophe... Les poètes ont en eux un réflecteur, l'observation, et un condensateur, l'émotion » (Hugo 1973: 166).

Cet esprit synthétisant, l'idée bien connue de l'esthétique romantique allemande, est un trait commun aux génies, dans la conception hugolienne. Pour lui Shakespeare, ce génie de l'humanité entière, incarne la synthèse des deux pôles considérés comme irréconciliables, l'olympie et le théâtre de la foire. C'est ainsi que l'idée de l'antithèse, chère à Hugo théoricien, aussi bien qu'à Hugo artiste, se présente comme l'outil indispensable du génie. La totalité saisie par le génie ne peut être captée qu'à l'aide de l'antithèse. C'est exclusivement le génie qui a la réflexion double, nommée antithèse par les rhétoriques, c'est-à-dire, la faculté de voir à la fois les deux côtés, les deux faces de la même chose. L'antithèse se retrouve dans tous les domaines de la culture humaine: dans la fable, l'histoire, la philosophie, la langue. Comme il est impossible d'ôter cette antithèse de la nature, il serait vain d'essayer de l'ôter de l'art.

Dans ce chapitre Hugo reprend et approfondit également la théorie de la liberté du poète. Le génie ayant sa propre loi à suivre, n'est limité que

par son but, puisque dans l'art la fin justifie les moyens. La seule souveraineté que Hugo reconnaisse, c'est l'idée, c'est la pensée à accomplir.

Le don primordial du génie, comme chez Hegel et Schopenhauer, chez Hugo aussi est l'imagination. Pour lui Shakespeare est avant tout une imagination, et celui qui dit imagination, dit profondeur aussi. Grâce à cette imagination, le génie arrive à accomplir son travail synthétisant.

Dans le chapitre titré *Shakespeare-son oeuvre* Hugo dénombre une nouvelle caractéristique des génies, c'est le pouvoir de produire un « exemplaire de l'homme ». Comme adieux, ils offrent à l'humanité des portraits d'elle-même, jamais flatteurs, toujours justes. Cette série de portraits laissés par les génies sera une leçon permanente pour les générations successives, un trésor où elles pourront puiser.

La création, selon Hugo, possède deux formes, qui, en fait, ne sont qu'une. La création divine est considérée comme forme primaire de la création, celle de l'homme comme forme secondaire. Selon Hugo le génie égale à Dieu, car Dieu est intérieur à l'homme, il est sa conscience, son intelligence, c'est Dieu qui lui conseille la bonne action. C'est donc Dieu qui inspire le chef-d'oeuvre. Ainsi la création humaine, celle des génies, n'est rien d'autre que la création indirecte de Dieu, inspirée, suggérée par lui, créée grâce aux facultés divines du génie, c'est-à-dire l'action divine faite par l'homme nommé génie. La seule différence entre ces deux formes créatrices, c'est que Dieu crée dans l'intuition, tandis que l'homme, dans l'inspiration compliquée d'observation.

Hugo fait allusion à la problématique du langage poétique également, en opposant d'une façon nette la sobriété et la simplicité: pour lui le premier signifie la pauvreté, le deuxième la grandeur. Le génie sait exprimer chaque idée, décrire chaque événement, présenter chaque sentiment à sa place, avec le mot juste. Cette simplicité, qui est profonde et magnifique, est la seule que l'art connaisse.

La réflexion critique fait partie intégrante de l'oeuvre de Charles Baudelaire, du poète occupant une place intermédiaire entre le romantisme et la modernité. Quoiqu'il n'ait pas établi une théorie cohérente, ses idées principales sur le génie sont éparpillées dans plusieurs de ses articles. Dans ses ouvrages théoriques, quoique sous une forme nouvelle, il reprend des pensées chères aux romantiques. Le culte du génie solitaire et incompris, la liberté de l'imagination, l'importance d'une faculté synthétisante sont bien connus de l'esthétique romantique. En dépit de ces points communs on peut découvrir des différences importantes entre la théorie romantique et celle de Baudelaire. Ce dernier rejette l'idée de la mission sociale, politique des poètes, de la conception de « l'utilité » des oeuvres d'art, de même que la primauté accordée au coeur dans les oeuvres littéraires.

Selon Baudelaire, comme selon les romantiques, l'imagination est la faculté essentielle du génie. Dans plusieurs articles, il oppose cette « reine des facultés » à la trivialité de la réalité. Pour lui il est inutile de représenter

ce qui est; à la nature il préfère les créations de sa fantaisie. Sur ce point il s'oppose au romantisme.

Dans la conception de Baudelaire, l'imagination est extrêmement complexe, mystérieuse même, ayant un rapport étroit avec les autres facultés. C'est elle qui produit la sensation du neuf; mais Baudelaire va plus loin en déclarant que c'est elle qui a créé le monde, même dans un sens religieux aussi. L'imagination est indispensable dans la science (un savant, privé de cette faculté, ne trouvera jamais les lois non encore découvertes), aussi bien que dans la morale (sans elle la vertu serait cruelle ou stérile).

Dans l'article *Notes nouvelles sur Edgar Poe* Baudelaire approfondit sa thèse sur l'imagination, en précisant l'essence de cette faculté: il la distingue de la fantaisie autant que de la sensibilité. C'est un don divin qui « perçoit les rapports intimes et secrets des choses, les correspondances et les analogies » (Baudelaire 1992: 595). Seul le génie possède cette imagination créatrice, signe de la divinité, de l'essence transcendante cachée dans le poète. Génie, Poe l'est aux yeux de Baudelaire. L'un des mérites de Poe, c'est que dans un monde matérialiste, il ait réussi à s'élancer dans les rêves. C'est pour cela qu'il a excellé dans le domaine de la nouvelle où l'imagination est capable de produire les effets les plus variés. Poe a l'autre capacité essentielle du génie qui se manifeste surtout dans ses poèmes: l'instinct du beau, l'aspiration humaine vers une beauté supérieure, transcendante.

Pareillement aux philosophes allemands, Baudelaire considère l'esprit synthétisant comme l'autre faculté indispensable du génie. Il en expose ses vues dans son article intitulé *Victor Hugo*, dans lequel Baudelaire nomme le grand maître du romantisme français « génie sans frontières ». « Que son répertoire est varié! et, quoique toujours un et compact, comme il est multiforme! » -s'écrie-t-il (Baudelaire 1992: 511). Dans son interprétation, les génies, comme par exemple Hugo, ne se limitent pas à un seul genre, ils se caractérisent avant tout par leur universalité. Cette universalité doit s'allier à l'imagination créatrice pour que le génie, et en particulier le poète, puisse parler à l'esprit de tous les hommes. La conjonction de ces deux facultés a permis à Hugo de se rajeunir, de se renouveler sans cesse, durant toute sa vie – souligne Baudelaire.

Baudelaire expose ces mêmes questions dans son article *Théophile Gautier*, mais cette fois-ci présentées à propos de l'oeuvre de ce poète, inconnu selon lui, même en France. L'article est imprégné de l'admiration profonde, voire passionnée que Baudelaire porte à son confrère. Il y mêle l'énumération des qualités personnelles de Gautier, l'appréciation de ses oeuvres et le récit de ses rencontres personnelles avec Gautier, mais parallèlement à tout cela il y expose des questions théoriques.

Baudelaire attaque la « poésie du coeur », car pour lui la sensibilité du coeur est incompatible avec la poésie. Il prétend que l'imagination seule contient la poésie. C'est pour cela qu'il considère Gautier comme écrivain par excellence, car tous ses ouvrages ressortent de l'imagination:

...si nous limitons le sens du mot écrivain aux travaux qui ressortent de l'imagination, Théophile Gautier est l'écrivain par excellence: parce qu'il est esclave de son devoir, parce qu'il obéit sans cesse aux nécessités de sa fonction, parce que le goût du Beau est pour lui un *fatum*, parce qu'il a fait de son devoir une idée fixe. (Baudelaire 1992: 500)

Gautier possède tous les dons qu'un poète doit avoir: imagination féconde, amour exclusif du beau, langue parfaite. À ces facultés Gautier unit un autre don divin, indispensable au poète, l'intelligence innée des correspondances. Grâce à elle le poète est capable de saisir l'attitude mystérieuse que les objets d'art prennent sous le regard de l'homme, ce qui est sa mission à lui.

Baudelaire, dans cet article, critique d'une façon violente la prétendue fonction sociale du poète: « Si étendu que soit le génie d'un homme, si grande que soit sa bonne volonté, la fonction officielle le diminue toujours un peu; tantôt sa liberté s'en ressent, et tantôt même sa clairvoyance » (Baudelaire 1992: 507).

En opposition avec les romantiques (avant tout avec Hugo) il prétend que la fonction du poète est extra-humaine, quasi divine, mais toujours artistique.

En conclusion on ne peut qu'insister sur l'importance de l'influence allemande sur les écrivains français, jusque dans le domaine des théories du génie. On peut constater aussi que les romantiques français, pareillement aux allemands, ne sont pas unanimes en ce qui concerne les facultés, les devoirs du génie. Ils n'ont pas formulé une doctrine homogène, commune à tous: cela aurait signifié le retour du règne du classicisme, où toute question littéraire était déterminée par les règles. Ayant un but commun, chaque écrivain, chaque poète romantique a élaboré sa propre théorie, son propre romantisme. Ces théories se contredisent dans certains domaines, notamment dans l'interprétation de la fonction du génie et de ses facultés. Les seuls points communs, dans le domaine du culte du génie, sont l'interprétation de l'art comme une sorte de don divin et la liberté qu'ils ont réclamée pour le poète. Sur d'autres plans on ne découvre que des différences plus ou moins grandes.

Notes

¹ On a l'habitude de distinguer le romantisme intérieur et le romantisme extérieur. Le premier renvoie à l'âme romantique par excellence qui s'observe, s'analyse, qui présente les minimes frémissements de son cœur. L'artiste, représentant du romantisme intérieur, se place au centre de ses oeuvres; il nous communique ses sentiments les plus intimes, les plus secrets. Les adeptes du romantisme extérieur attribuent des dons surhumains à l'artiste: ils le considèrent comme un prophète capable de prévoir l'avenir, comme un mage apte à ennoblir la société corrompue, comme un guide qui montre le chemin à suivre à son peuple. Selon cette conception l'artiste, le véritable artiste a un rôle social, politique à remplir: c'est

son devoir, sa mission sur la Terre. La première tendance est représentée par exemple par Gautier et Baudelaire, la deuxième entre autres par Hugo, Stendhal et Lamartine.

- ² Dans le domaine de la science, basée sur l'imitation de l'oeuvre des précurseurs, il n'y a pas de génies.
- ³ Cette idée pourrait être illustrée par la vie de nombreux artistes français du XIXe siècle. Outre les grands noms on pourrait citer des artistes moins connus. Ces poètes « maudits », désignés comme romantiques mineurs, comme par exemple Pétrus Borel, Aloysius Bertrand, Charles Lessailly, Auguste Brizeux, Félix Arvers, assument leur destin dans la misère ou le suicide.
- ⁴ Dans *De l'Allemagne* Mme de Staël proclame la souveraineté du génie au-dessus des règles imposées par le bon goût: « Il faut, en littérature, tout le goût qui est conciliable avec le génie...car l'important dans la littérature...c'est l'intérêt, le mouvement, l'émotion, dont le goût à lui tout seul est souvent l'ennemi » (Staël: 217). (Dans son premier ouvrage théorique *De la littérature...* elle a pris une position plus conservatrice.) En dépit de ses jugements parfois superficiels ou hâtifs, *De l'Allemagne* avait une influence directe et immédiate sur le développement du romantisme français: de Stendhal à Hugo, tous les théoriciens y font références, y empruntent des idées ou des arguments.

Références

- Baudelaire, Ch. de. 1992. Notes nouvelles sur Edgar Poe. In: Baudelaire. *Oeuvres complètes*. Paris: Ed. Robert Laffont, coll. Bouquins, (5e réimpression) 589–600.
- Baudelaire, Ch. de. Réflexions sur quelques-uns de mes contemporains: Victor Hugo. In: *Oeuvres complètes*. 508–515.
- Baudelaire, Ch. de. Théophile Gautier. In: *Oeuvres complètes*. 492–508
- Diderot, D. & D'Alembert, J. de R. 1967. *L'Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des Sciences, des Arts et des Métiers*. New York: Pergamon Press. (Volume II.)
- Hugo, V. 1973. *William Shakespeare*. Paris: Flammarion.
- Kant, I. 1995. *Critique de la faculté de juger*. Paris: Aubier. (traduction par Alain Renaut)
- Schopenhauer, A. Pensées et fragments. In: Maár J. & Ádám A. (szerk.) 1993. *Lectures choisies en philosophie et en esthétique romantiques*, Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 55–59. (traduction par J. Bourdeau)
- Staël, G. N. de. De l'Allemagne. In: *Oeuvres complètes*. Ed. Firmin-Didot et Cie, date non marquée.
- Vigny, A. de. Dernière nuit de travail, Préface de Chatterton. In: *Oeuvres complètes*. Paris: Editions du Seuil.

Hollandok és flamandok

Gúti Erika

1. A németalföldi nyelv földrajzi szétterjedése

A németalföldi nyelv ma a Holland Királyság (= Koninkrijk der Nederlanden röv. Nederland) hivatalos nyelve, lakóinak száma megközelítően 15 millió, valamint a Belga Királyság (= fr. Royaume de Belgique, ill. na. Koninkrijk België) flamand lakosságának anyanyelveként a franciával egyenrangú hivatalos nyelve is; kivéve északon a Fríz tartományt, ahol a hivatalos nyelv a fríz, valamint a kétnyelvű Brüsszelt. Franciaország északnyugati részén szintén megtalálható a németalföldi déli változata, a flamand.

A németalföldi hivatalos nyelvként használatos továbbá Surinamban, valamint a Dél-afrikai Köztársaságban, ahol 1994 – az első demokratikus választás – óta a németalföldi leánynyelve, az ún. afrikánsz és az angol nyelv mellett még kilenc fekete nyelv az állam hivatalos nyelve. Ezek az isindebele, sesotho sa leboa, sesotho, siswati, xitsonga, serswana, tshivenda, isixhosa és a zulu (de Kadt 1998). Manapság Dél-Afrikában a legégetőbb feladatok egyike, hogy az apartheidet felváltó demokratikus rendszerben az oszd meg és uralkodj politika helyett az új oktatáspolitikában valóban olyan program valósuljon meg, amelyet a faji előítélet-mentesség és pártatlanság jellemez.

A németalföldi nyelv nyomokban fellelhető Ceylon-szigetén is, amely 1656–1802 között volt az Egyesült Tartományok gyarmata, valamint Indonéziában, amely a XVII. század kezdetétől 350 évig volt holland gyarmat. Itt az ún. *sinjo's* és *nonah's* nyelvet beszélik. A *sinjó* a portugál *senor*, a *nonah* pedig feltételezhetően a portugál *dona* elferdítése. Itt a németalföldit főleg a kevert európai és indonéz leszármazottak beszélik, a nyelvtani rendszerben és a fonetikában pedig számos indonéz elem található.

Ezenkívül Michiganban az 1920-as években még kb. 30 000 ember anyanyelve volt a németalföldi, New Jerseyben pedig még 1900-ban is *lingua franca*, holott 1664-ben több más észak-amerikai holland birtokkal együtt ez a terület angol fennhatóság alá került. Puerto Rico nyugati részén, a braziliai Recife városában és Szingapúrban szintén található bizonyos németalföldi hatás (Szépe György szóbeli közlése alapján).

1.2. A nyelv belső- és nyugat-európai elnevezésének kérdései

A flamandokról és a hollandokról sokan úgy vélekednek, hogy két különböző nyelvet beszélnek, annak ellenére, hogy mindketten *nederlandsnak* is hívják magukat a *holland*, ill. a na. *vlaams* mellett. Ezt a feltevést megerősíti, hogy a Hollandiában élő hollandok és a belgiumi flamandok 1946-ig két

különböző helyesírási rendszert használtak. Valójában azonban a holland-flamand különbségnek nem nyelvi, hanem politikai – és nemzetiség tudatban gyökerező – okai vannak (Nivette 1987).

A németalföldi nyelv az isztveonok (= Rajna menti törzs) szövetségébe tartozó batáv törzsi nyelvjárásból kialakult óalsófrank nyelvjárásból származik. Erre utal a VIII. század végén megjelenő *theudisk* (töve *theod* [= törzs]) megnevezés is, amely a latin *theodiscus*ból ered (Hutterer 1986).

A középkorban a megnevezés flamand formája a *dietsch* volt, északi megfelelője pedig a *duutsch*<*duits*. A *duits* megnevezést a XIV. században először Ruusbroec használta, aki állítása szerint „in brueselschen dietsche” dialektusban írt, majd a XVI. század első felétől a köznyelvekben és magánlevelekben „*verduitschen in het Nederlands vertalen*” értelemben használták egészen a XVIII. századig (Damokos 1988). Az utóbb említett elnevezés mellett egészen a XVI. század elejéig a *nederduits*, illetve a *nederlands* kifejezés is használatban volt anélkül, hogy jelentésüket bármi módon megkülönböztették volna (Damokos 1988). Egyébként a *nederduits* kifejezés egy dalc-könyv alcímében jelent meg (1551) először, amelynek használata a nyelvészetben a felnémettel való szembeállítás során vált általánossá. A terminus II. Fülöp „*Certayns avis*” című emlékiratában is előfordult, amely alatt a burgundi hercegségből alapított királyságot érti; itt *nederduitsch* formában (Sivirsky 1973). A terminust a Németalföldi Királyság kikiáltása után (1815) az 1518-ból adatolt *nederlandsch* elnevezés szorította ki; a régi középkori elnevezést ma az angol *dutch* népnév őrzi.

Ezen kívül a reneszánsz humanisták régi forrásműveiben fellelhetjük a *belgium* és *belgica* kifejezéseket is, amelyeket a mai Hollandia jelölésére használtak. Mindez azért lehetséges, mert a reneszánsz korabeli nemzetköziség latin nyelvű volt, és a Holland Köztársaság latin neve a *Belgium Foederatum*; azonban a XVIII. század vége óta e kifejezéseket kizárólag az ún. mai királyság megnevezésére használjuk. Megjegyzem, hogy Apáczai Csere János és kortársai is belgáknak neveztek a hollandokat, és az Misztótfalusi Kis Miklós által kiadott bibliafordítás címlapján is a „*Belgiomi Akadémiákban tanuló magyaroknak forgolódásuk által*” szerepel; valamint Szepsi Csombor Márton *Europica Varietas* (Kassa, 1620) címmel megjelent munkájában is az „*akiket mostan belgáknak és batávusoknak hívnak*” kifejezés olvasható (Sivirsky 1973).

A magyarok *burgundoknak* is hívták a hollandokat, pl. a Mátyás királyról szóló mesékben. Ennek az az alapja, hogy a Burgund Birodalom bukása (1363–1482) Mátyás uralkodása alatt következett be; azt megelőzően Németalföld teljes területe a burgundiai hercegek uralma alatt állt.

A XVII. század az északi nyelvjárás, a holland előretörése jegyében telt. (A kifejezésre elsőként P.C. Hooft egy 1612-es levelében bukkantak; Damokos 1988). Ennek eredményeképpen *Németalföld*, illetve a *németalföldi* a mindennapi szóhasználatban mint *Hollandia* és *holland* kezdett el szerepelni. Hamarosan a holland dialektus lett az „általános németalföldi kultúrnyelv”, azaz *Algemeen Beschaafd Nederlands*, rövidítve ABN vagy AB. Hol-

landia politikailag Európa egyik legjelentősebb hatalmává ez időben vált. A cromwelli hajózási törvény, az ún. *Navigation Act* (1651) azonban súlyos csapást mért a holland kereskedelmi flottára: ettől kezdve Anglia fokozatosan elhódította a tenger feletti uralmat Hollandiától, és alaposan megnyirbálta gyarmatbirodalmait.

A napóleoni háborúk után a bécsi kongresszus (1814–15) az iparosodott Belgium és a kereskedő Hollandia egyesítésével létrehozta az Egyesült Királyságot (1815–30), amelynek I. Vilmos lett a királya. Az északi területeket a *Noord-Nederland* (Észak-Németalföld = Hollandia), a délieket pedig a *Zuid-Nederland* (= Belgium) elnevezéssel illették. A két terület együttes említésekor a *Noord en Zuid* kifejezést használták. A *Noord-Nederlanden* kifejezést ezen kívül az északi megyék megnevezésére is használták, a *Het Zuiden* pedig a déliek összességét jelölte. Hollandiában a két legsűrűbben lakott megye neve *Noordholland* (= Észak-Holland), illetve *Zuidholland* (= Dél-Holland).

Röviden összegezve: a Németalföld elnevezés alatt ma földrajzilag és történelmileg az 1947-ben megalakult Belgium, Hollandia és Luxemburg létrehozta Benelux szövetséget értjük, kivéve Arras környékét, amely régebben Spanyol-Németalföldhöz tartozott, több száz éve azonban már Franciaország része. Luxemburg nem része szervesen a fejlődésnek.

Nyelvföldrajzilag a németalföldi nyelv ma a Holland Királyság hivatalos nyelve, valamint a Belga Királyság flamand lakosságának anyanyelveként a franciával egyenrangú hivatalos nyelve is, kivéve az északi Fríz-tartományt és a kétnyelvű (flamand-vallon/holland-francia) Brüsszelt.

A nyelvészetben a németalföldi nyelven a holland-flamand nyelveket értjük.

A *holland* terminus alatt Hollandia két legsűrűbben lakott megyéjét, *Noord en Zuidhollandsot*, a németalföldi nyelv északi dialektusát, továbbá a németalföldi nyelv fogalmának köznapi használatát, valamint a népet értjük. Ebből a meghatározásból világosan kitűnik, hogy a holland megnevezés tulajdonképpen nyelvi paradoxon, hiszen a holland dialektus és nyelv is egyben. A németalföldi nyelv déli variánsa, a *flamand* ugyanúgy jelent dialektust, mint népvévet.

Az 'általános németalföldi kultúrnyelv', amelynek alapja a beszélt és az írott nyelvi egység, Hollandia és Belgium holland nyelvű részein az úgynevezett *Standaardtaal* vagy *Algemeen Beschaafd Nederlands* (AB vagy ABN).

1946 óta Hollandia és Belgium kulturális kapcsolatait mind a magán, mind a közszféra szorgalmazza. A legutóbbi kezdeményezés az 1980-ban létrejött Nyelvi Unió.

1.3. Nyelv és dialektus: nyelvföldrajzi kérdések tárgyalása

A beszélő nyelvi identitásának meghatározásáról földrajzi eredete és regionális dialektusjegye árulkodik. Azonban a korunkbeli Henry Higginseknek egyre nehezebb a dolguk a dialektus(ok) azonosítása terén, mivel a növekvő szociális-társadalmi mobilitás és a média befolyása egy ún. mixelt, kevert

dialektus normává válását eredményezheti. Bár ameddig az emberek többé-kevésbé egy-egy szűk közösség vagy csoport tagjai, a szociolingvisztikában alkalmazott „lektus” módszer segítségével beszéd alapján azonosítani lehet a perszonális, regionális, szociális és foglalkozásbeli stb. különbségeket.

A nyelv és a dialektus meghatározása azonban a holland nyelv esetében nem ilyen egyszerű, hiszen államnyelv és dialektus is. Ezzel kapcsolatban két probléma vetődik fel: az egyik a nyelv és dialektus viszonya az államhatáron belül, a másik a dialektológiai folyamatosság kérdése.

Lássuk először az első problémát! Tegyük fel, hogy egy groningeri és egy limburgi dialektusban szeretnének beszélni egymással: a groningeri északkeleti dialektusban beszél, a limburgi viszont délkeleti dialektusban. Az eltérés a dialektusok között olyan nagy, hogy a kommunikációs partnerek nem fogják megérteni egymást, ezért a standard nyelvet, az ABN-t kell használniuk. Ez történt a középkorban Jan van Ruusbroec-kal (1294–1381?) is, aki egy nyugatflamand kolostorból kapott levelet. Ruusbroec brüsszeli dialektusban írt, ezért latin nyelven írt vissza a kolostorba – ami ekkor az európai lingua franca szerepét töltötte be –, hiszen nem értette a levél tartalmát.

Visszatérve az első esetre: Hollandiában a standard nyelvnek és a dialektusnak eltérő funkciója van. Az ABN alapjául Amszterdam, Haarlem, Hága, Delft, valamint az elmúlt években Rotterdam városi dialektusai szolgálnak, amelyek presztízs értékűek. Az ABN használata annál jellemzőbb, minél iskolázottabb a használója, és minél magasabb beosztású. Az átlag holland az ABN-t hivatalos ügyek intézésekor használja, de dialektusban beszél a barátokkal és otthon; az írott nyelv azonban mindkét esetben ugyanaz.

A második vitatásra kerülő probléma a földrajzi dialektológiai folyamatosság kérdése. Ismertetését egy rövid esettel kezdeném. Első hallásra a laikus azt gondolja, hogy a holland-német államhatár holland, illetve német oldalán élő emberek nem értik egymást, hiszen két különböző nyelvet beszélnek. Ennek ellenére, ha két farmer összetalálkozik, kellemesen elcsevegnek (-hetnek), „kölcönösen értik” egymást (működik az ún. mutual intelligibility [= kölcsönös megértés]). Mindketten szász dialektust beszélnek, hiszen a németalföldi északkeleti provinciák dialektusa, a szász, organikusan folytatódik az államhatár német oldalán is. Ugyanakkor egy keletsvájci és egy keletbelga nem tud kommunikálni, bár ugyanahhoz a kölcsönös megértési dialektológiai lánchoz tartoznak, az ún. nyugatgermán dialektológiai kontinuumba. Az utóbbi eset azért lehetséges, mert amíg a kontinuum közeli pontján lakók könnyebben (holland-német eset), a távolabbi ponton lakók viszont nehezebben, vagy egyáltalán nem értik egymást.

A nyelv és dialektus problémájának megoldása tehát a következő: dialektusnak nevezzük egy-egy nyelv földrajzilag többé-kevésbé elkülönülő változatát – ahol egy dialektus is válhat államnyelvvé, pl. a holland esetében –, amelyben a grammatika és szókincs használata alapján azonosítható a használó regionális vagy társadalmi háttere. Kialakulásának és létezésének történelmi oka van. A politikai-gazdasági tekintetben decentralizált kor (feuda-

lizmus) inkább a nyelvi különbségek elmélyülésének kedvezett, amíg a centralizált államhatalom a különbségek kisebb-nagyobb elmosódását, az irodalmi nyelv megteremtésével az államnyelv kialakulását és általánosan elterjedt használatát irányozta elő. Tehát az államnyelv létezése és kinevezése elsősorban politikai és történelmi, nem pedig nyelvészeti kérdés, határait a politikai-történelmi államhatárok jelzik, amelyek erőviszonyokon alapulnak. A nyelv viszont egy területileg szervezett, társadalmi jellegű intézmény. Ha azonban a földrajzi dialektológiai folyamatosságot vesszük figyelembe, akkor megértjük, hogy a dialektus államok feletti, és elsősorban nyelvészeti kérdés (Crystal 1987).

2. Az irodalmi nyelv kialakulása, a németalföldi grammatikai megalapozása és a helyesírás egységesítése, államközi nyelvi egyezmények

2.1. A nyelvfejlődés szakaszai, észak és dél szétválása

A németalföldi nyelvtörténeti fejlődésének három korszakát különböztetjük meg: (1) óalsófrank: VII–XI. század; (2) középnémetalföldi. XII–XV. század; (3) újnémetalföldi: a XVII. századtól.

A középnémetalföldi periódusban nem volt általánosan elfogadott nyelvtani rendszer, és ingadozás volt tapasztalható a fonetikában is. A másolók saját betűrendszert használtak, ezért könnyen meggyökeresedhettek a dialektikai különbségek. A korszak irodalmát és nyelvhasználatát ebben az időben a brabanti és limburgi dialektusok uralták. Az oktatás latinul folyt, de már a XIII. század végén megnyitotta kapuit – elsőként Zwollében – az első világi iskola, amelynek felállítása a feudális herceg(ek) privilégiumai közé tartozott.

Kezdetben a déli provinciák variánsaitól várták, hogy szupraregionális standard nyelvvé válnak. Azonban a nyelvi-kulturális fejlődés a történelmi események hatására megtorpant, és a XVI. századdal kezdődően határozott fordulat következett be. Az addigi déli tartományok szabad kulturális fejlődésének gátat vetett a spanyol uralom. 1566-ban forradalom tört ki Németalföldön a spanyol uralom ellen. A protestáns észak elsősorban az inkvizíció, a katolikus dél pedig a magas adók és az 1563-tól tartó és ellátási nehézségeket okozó északi háború miatt fogott fegyvert. 1577-ben a spanyolok kénytelenek voltak feladni Gentet, utolsó jelentős támaszpontjukat. A győzelem ekkor megteremthette volna az egységes Németalföldi Királyságot, azonban a felkelőket megosztotta a vallási különbség. A kálvinista tartományok nem tartották be az 1576-os Genti Pacifikációban ígért vallásszabadságot, és véres eszközökkel üldözték a katolikusokat. Válaszként erre a déli tartományok létrehozták az Arrasi Uniót (1579), amely megtiltotta a kálvinista vallás gyakorlását, és kiegyeztek a spanyolokkal. Az erős katolicizmus később is jelentős politikai erő maradt Belgiumban, és ez az egyik oka annak,

hogy a flamandok és a hollandok között nem jött létre erős kulturális és politikai szövetség még a nyelvi harc legkiélezettebb pillanataiban sem (Kossmann-Putto & Kossmann 1998).

Flandria lakói (1585–1814) mind politikailag, mind vallásukat tekintve elszigetelődtek, és kívülrekedtek az északi kulturális fejlődésen. A francia nyelv fölénye megzavarta a természetes/honi szupraregionális tendenciák továbbfejlődését, és meggátolta az elkülönült déli standard nyelv megszületését is. A felsőosztály francia nyelven beszélt, amíg az átlagemberek továbbra is a dialektusokat használták a mindennapi érintkezésben, vagyis a nyelvi túlélés csak a dialektusok szintjén történt meg. Ezzel szemben északon nem várt mértékben a holland dialektus megerősödésével kifejlődött egy szupraregionális nyelv.

2.2. Egyesült Provinciák

A XVII. században az északi államok összefoglaló neve volt. Történetük 1579-re nyúlik vissza, amikor Hollandia és további hat északi tartomány (Zeeland, Utrecht, Gelderland, Overijsel, Groningen, Friesland és Schelde) létrehozta az Utrechti Uniót, majd két évvel később (1581) kikiáltotta a függetlenséget, és detronizálta II. Fülöp spanyol királyt. Szuverenitásukat a spanyolok hivatalosan 1648-ban ismerték el: a déli rész azonban továbbra is spanyol fennhatóság alá tartozott.

A XVII. század az északi (holland) nyelvjárás előretörésének jegyében telt. Az úgynevezett Rederijker, vagyis a retorikai egyletek az irodalmi felvirágzás melegágyai voltak, tagjai grammatikákat is írtak. A protestánsok szorgalmazására megindult a biblia fordítása is. A munka elvégzésére egy bizottság alakult, amelyben a déli és az északi régiók is képviselve voltak. A régiók reprezentánsai közösen elkészítették a *Statenbijbelt* (= a tartományok Bibliája), amely irodalmi és vallási szempontból is remekműnek számított, hiszen finoman kombinálta az északi és a déli nyelvi jegyeket. A biblia vázát és alapját az északi írott nyelv képezte, beszélt változata viszont erősen közelített a déli nyelvjárásokhoz (Istendael 1994: 89). Tudatos nyelvművelés azonban csak a Németalföldi Művészi Társaság, az ún. *Nil Volentibus Arduum* kezdeményezésére indult.

2.3. A Holland Nyelv Szótára (= *Woordenboek der Nederlandse Taal*)

Már a XVIII. század kezdetén megfogalmazódott az igény a holland nyelv teljes szótárának elkészítésére, de csak 100 évvel később kezdődött az igazi munka. A törekvést az ún. Nyelvi és Irodalmi Kongresszus támogatta. A munka 1851-ben indult. A holland nyelv szótárának elkészítése a második legnagyobb olyan projektum volt, amely a holland nyelvi közösség tagjainak közeledését és kulturális integrációját szolgálta.

A XVIII. században gazdag filológiai kutatások is folytak. A történelmi alapon fejlesztett filológiai kutatás Lambert ten Kate (1674–1731) nevéhez fűződik, aki különböző nyelvek hangtanának tanulmányozása során vette észre, hogy a németalföldi, a frank, az óangol, a felnémet és az óízlandi ugyanarra a terminológiára épül. 1723-ban, Amszterdamban kiadta az „*Aanleiding tot de kennis van het verhevene deel der Nederduitsche Sprake*” című tanulmányát (Damokos 1988). Egyébként a dialektológiai kutatás csúcsa a *De Nederlandse TaalAtlas van Noord en Zuidnederland* (Grootaers, L. & Kloeke, G.G. (ed.) 1959), vagyis az *Észak- és Dél-Németalföld Németalföldi Nyelvatlaszának* elkészítése volt. Arról, hogy a németalföldi nyelvjáráskutatók módszertanilag is milyen kiválóak, az *Európai Nyelvatlasz* munkálatainak megszervezése és irányítása tanúskodik.

2. 4. A helyesírás egységesítése

A XIX. század elején mindkét kormány jelezte az adminisztráció egységesítése végett a helyesírás reformjának szükségességét. Ez időben vezette be Van der Palm közoktatási miniszter (1799–1806) M. Siegenbeck és P. Weiand helyesírási szabálygyűjteményét az iskolákban. Nem sokkal később M. de Vries és L.A. te Winkel korszerűsítette az előző szabályrendszert, nem a dialektus szerinti kiejtésre, hanem a szavak morfológiájára helyezték a hangsúlyt. Helyesírási gyűjteményük 1873-ban látott napvilágot. Majd hetven évvel később, 1946-ban új gyűjtemény jelent meg, és folytatódott a nyelv egyneműsítése. Bár az 1873-as helyesírási szabályrendszerhez képest nem történt nagy változás, áttekinthetőbbé vált a magánhangzók hosszúságának jelölése, és egyszerűsödött a ki nem ejtett mássalhangzó-csoportok írása is. 1969-ben P.C. Paardekoper kezdeményezésére életbe lépett a „*vereniging voor wetenschappelijke spelling*”, vagyis az egységes helyesírás. Ezt hamarosan követte az 1970–71-es oktatásügyi akcióprogram, amely előmozdította a holland-belga államközi egyezmények további fejlődését (Damokos 1988; lásd még Hutterer 1986).

2.5. Ambivalencia és integráció

A biblia és a szótár elkészítése, valamint a helyesírás egységesítésére való törekvés mindkét fél kooperációra és integrációra való hajlamát példázza. Azonban hiba lenne azt gondolni, hogy a hollandok és flamandok közötti együttműködés mindig harmonikus és problémamentes (volt).

A hollandok a nyelvi egységesülés iránt valójában közömbösen viselkedtek/nek, és elutasítják a „fűszerebb holland” nyelvet. Sőt! Legtöbbször meglehetősen visszautasítóan lépnek fel a flamandokkal szemben, hasonlóan a francia nyelvű belgákhoz. Szerintük a „dialektusok halma” alkalmatlan a szellemi és kulturális élet magasabb fokú gyakorlására: emiatt a flamandok nem rajonganak különösebben a hollandokért. A hollandok tartózkodó

magatartásának másik oka a kulturális háttér különbözőségében keresendő, ugyanis a flamandok egy két-, illetve háromnyelvű államban a latin kultúra bölcsőjében nevelkedtek, amíg a hollandokra az angolszász kultúra és szokás hatott.

Ugyanakkor a flamandoknak nem volt sok választásuk, hiszen a vallonokkal szemben csak úgy vehették fel a kesztyűt, hogy alkalmazkodtak a holland modellhez, és a nyelvkidolgozás is az alapján történt. Így tulajdonképpen az integrációra való hajlandóság a flamand oldalon mindig erősebb volt, mint a holland fél részéről.

2.6. A Flamand Mozgalom

A politika porondján a leglátványosabb esemény Belgium és Németalföld rövid egyesülése volt Németalföldi Egyesült Királyság (1814–30) néven. Ez a rövid periódus rendkívül fontos volt a flamandok életében, hiszen a hivatalos nyelv 1794 után, a Batáv Köztársaság idején a francia lett, így a délnémetalföldi értelmiség is egyre inkább franciául kezdett el beszélni és írni, az irodalmi nyelvi szókincs sorvadása ennek a közvetlen következménye volt.

A flamand irodalom csak 1830 után, amikor a belga tartomány kivált a Németalföldi Egyesült Királyságból született újjá az ún. Flamand Mozgalom (= Vlaams(ch)e Beweging) hatására, amelynek fő célkitűzése az irodalmi nyelv érvényesítése volt. A Flamand Mozgalom sikerét az alapozta meg, hogy a flamandok újra elkezdték használni a nyelvet. A mozgalom vezetője, Jan Frans Willems *Belgisch Museum* (1837) címmel kulturális folyóiratot indított, amely köré a flamand írók legjobbjai tömörültek. Munkájuk eredményeként 1841-ben megrendezték a genti nyelvi kongresszust, majd 1844-ben, Brüsszelben flamand kulturális kongresszust tartottak, amely harcot hirdetett a francia nyelv ellen. Résztvevői támadták a nagy francia forradalom eszméit és Flandria franciabarát burzsoáziáját. Az egyik felszólaló nagy tapsot kapott, amikor kijelentette: „Inkább majom legyek, mint francia” (Karsai 1986: 68). A mozgalom terjedését azonban rendkívül megnehezítette, hogy ez időben hatféle nyelvváltozat létezett (Karsai 1986).

A mozgalom tagjait a franciák elleni elkeseredett küzdelem vezérelte, hiszen 1831. szeptember 19-én – bár az alkotmány garantálta a királyságon belüli szabad nyelvhasználatot – törvény született arról, hogy a belga törvényhozás csak francia nyelven hivatalos. Ezzel az új állam lakosságának kb. 50%-nak vált másodrendűvé a nyelve. A flamand egynyelvűek ekkor Flandria kb. 97%-át alkották (Beheydt 1994: 149).

A mozgalom kezdetben csak kulturális célokért és jogokért harcolt, de az 1850-es évektől kedve egyre inkább átpolitizálódott, és egysége megtört. Két nagyobb irányzatot képviselő egyesület alakult meg: a vilhelmsfondsi, amely a liberálisokat, és a dávidsfondsi, amely a katolikusokat tömörítette magába. A vilhelmsfondsi elsősorban kulturális és nyelvi követelésekkel ostromolta a kormányt, amely maga is liberális elveket vallott, ezért más

politikai ellentét nem volt közöttük. A dávidsfonduci azonban mint katolikus párt a politika más területén is szemben állt a kormánnyal, annak anti-klerikalitása miatt.

1870-re a két párt már nemcsak nyelvi, hanem pszichológiai elnyomással is vádolta a kormányt, ugyanis rá kellett jönniük arra, hogy a taalstrijd, vagyis a nyelvi program/harc ellenére sem tudnak a flamandok egységes nyelven. A pszichológiai elnyomás megfoghatatlan, mindenre ráilleszhető, ezért elrejtette a Flamand Mozgalom hiányosságait és a valóságos gazdasági problémát, amely elválasztotta a fejletlen északot a fejlett déltől.

A mozgalom nyomására 1873-ban, 1878-ban majd 1883-ban a kormány jóváhagyta az észak-németalföldi, vagyis a holland helyesírás elterjesztését, és a francia mellett a holland nyelvet is hivatalos nyelvi rangra emelte. A mozgalom mégsem szűnt meg, mert mint azt Doens abbé mondta 1893-ban: a „flamand nem nyelvi kérdés volt, hanem a szegények problémája, akik első-sorban a flamand térség gazdasági elmaradottsága miatt álltak a nyelvi mozgalom mögé.”

1872-ben jogerőre emelkedett, hogy a bírósági perekben a vádlott nyelvet kell használni, majd 1878-ban, Flandriában kötelezték az államhivatalnokokat, hogy a hozzájuk flamandul fordulóknak ugyanazon a nyelven válaszoljanak. 1883-ban a holland nyelv is a középfokú oktatási rendszerben használt oktatási nyelvvé vált, majd 1889-ben a vallon és flamand törvényhozás egyenlőséget kapott.

Mindemellett nagy előrelépést jelentett, hogy 1898-ban életbe lépett az ún. egyenlőségi törvény, amely a jelenlegi belga állam két alapelveinek egyike, a perszonális alapelve épül (Hooghe 1993:49): ez azt jelenti, hogy bármely állampolgár szabadon használhatja mind az oktatásban, mind az igazságszolgáltatásban az anyanyelvét. Később a mozgalom vezetői a területi alapelveket is elfogadták, és Flandria régiójának egynyelvűségéért küzdöttek, ami nem meglepő, hiszen egy terület önálló ellenőrzésének elnyerése azon kevés lehetőségek egyike, amelyekkel a kisebbségi nyelvet beszélők védik magukat (Nelde 1994). Érthető, hogy a domináns frankofon csoport kezdetben hevesen tiltakozott a területi alapelv ellen, ám amikor Liège és Charleroi ipari központjait a tömeges bevándorlás kezdte fenyegetni, 1928 és 1932 között olyan nyelvtörvényeket hoztak, amelyekkel jogerőre emelték azt. 1963-ban a régiók nyelvi integritása legális védelmet kapott, és a nyelvhatárokat is kijelölték; az állam hivatalosan egynyelvű holland Flandriára, egynyelvű francia Vallóniára és hivatalosan német nyelvterületre oszlott. Ezt követően Brüsszel helyzetét is rögzítették, ami a hivatalosan egynyelvű Flandriában egy kétnyelvű sziget, adminisztratív és törvényhozási régió; közigazgatásilag a Flamand Tanácshoz tartozik. A terület 19 közösségből áll, beleértve a várost is. Lakosainak száma kb. 950 ezer, többségük frankofon. A régióban jelenleg a legtöbb problémát a bevándorlók számának erőteljes növekedése okozza.

1969-ben a nyelvre vonatkozó konkrét kérdés kikerült a népszámlálás-

ból, mivel a flamandok szerint egy évszázadig a nyelvi kérdéseket a vallonok a flamand területek bekebelezésére és a flamandok elfranciásítására használták.

Bár a hatvanas években hozott nyelvtörvények kétségtelenül rendezték a nyelvkérdést, a problémák mégsem oldódtak meg: a flamandok hamarosan kulturális autonómiáért, a vallonok gazdasági autonómiáért folyamodtak. A nyelvi küzdelem átpolitizálódása miatt ezért gyökeres reformokra volt szükség. Az alkotmányt négy hullámban revizionálták, amelynek eredményeként Belgium föderális állammá alakult. Az 1970-es, első államreformot követően 3 kulturális közösség alakult (holland, francia és német), valamint 3 régió (Flandria, Vallónia és Brüsszel). 1980-ban vallon nyomásra megkezdődött a regionalizáció, amelynek során a közösségek önrendelkezést nyertek (Hooghe 1993).

Összegezve: az 1970-es és 80-as reformok hatására Belgiumban megvalósult a teljes autonómia. Az állam újramodellezése utat nyitott a flamandok politikai-, gazdasági- és kulturális függetlenségének, és végre sikerült Flandriának felvennie, majd megszilárdítani kapcsolatát Hollandiával.

2.7. Holland Nyelvi Unió

A Holland Nyelvi Unió megkötésére 1980. szeptember 9-én került sor (Beheydt 1994: 148). Az unió azzal a céllal jött létre, hogy figyelemmel kísérje Belgiumban és Hollandiában a németalföldi nyelv fejlődését, minimalizálja a különbségeket, és növelje a holland nyelv presztízsét mind belföldön, mind külföldön. A közös munka a nyelvtörvények és a hivatalos ügyek együttes intézésére irányul, holland nyelvkurzusok szervezésére, valamint az irodalom bel- és külszági terjesztésére. A közös célok között szerepel a törvényhozás- és a hivatalos kiadványok terminológiájának egységesítése is. Bár meg kell jegyezni, ritkán adódik, hogy a két állam hajlik a törvényhozás terminológiájának egységesítésére, tudniillik a változtatás a már fennálló intézményrendszer reformját is magával hozhatja. A két fél ennek ellenére támogatja az akciót, mert az indukálja az adatbank- és glosszáriumalapítást, ösztönzi a tudományos kutatásokat, valamint a holland nyelv- és irodalom oktatásának terjesztését főleg a külszágokban. A megállapodás nyomán számos közös intézmény felállításának szorgalmazására is sor került: politikai szinten a minisztertanács és a parlamenti bizottság; adminisztratív szinten a főtitkár; tudományos szinten pedig a Holland Nyelv- és Irodalom Tanácsának intézményeire.

A Holland Nyelvi Unió a nemzetközi kapcsolatok terén figyelemre méltó, ugyanakkor meglehetősen szokatlan. Bár a két állam közötti kapcsolat intézményesítése hatással van a nyelv fejlődésére, és valószínűleg erősíti a holland nyelvi mozgalmat és az integrációt, valamint hatékony a szóbeli és írásbeli különbségek minimalizálásában is, pszichológiai hatása azonban kiforratlan és bizonytalan kimenetelű.

3. A holland nyelv jelenlegi státusza és jövője európai kontextusban

A holland nyelv a kevésbé tanult és tanított nyelvek közé tartozik, kb. 20 millióan beszélik. A nyelvek kiterjedésének és beszélőinek számaránya szerint valahol félúton helyezkedik el a „kis” nyelvek között, mint pl. a svéd vagy dán és a „nagy” nyelvek között, mint pl. az angol. Kb. 100 európai egyetem tanmenetének része a németalföldi (holland) nyelv, amelyek közül 25 Németországban, 13 Angliában, 10 Olaszországban és 6 Lengyelországban található, továbbá majdnem minden európai államban működik Holland Nyelvi Tanszék. Magyarországon az ELTE-n és a Károli Gáspár Református Egyetemen szakként, Pécsen lektorátusi óra keretében folyik oktatása. Az európai egyetemeken kívül még kb. 100 országban van képviselője (Nivette 1987: 69).

Belgium és Hollandia is az EU tagjai. Az „európai többnyelvűség” az EU-n belül 15 állam 12 domináns nyelvének alapját képezi (dán, németalföldi (holland), angol, finn, francia, német, görög, olasz, portugál, spanyol és svéd; az ír és a luxemburgi csak saját országukon belül számítanak hivatalos nyelvnek), amelyek egyenjogú és egyenrangú hivatalos és munkanyelvek. Azonban a nyelvek virtuális egyenlősége ellenére néhány nyelv aktuális előnyre tett/tehető szert, így történt az, hogy néhányan javaslatot terjesztettek az Európai Parlament elé, amely az angol nyelv egyedüli ’lingua franca’-ként való bevezetéséről szólt. A felterjesztést a Parlament elvetette; egyrészt az alapelvek miatt (egyenlőség, demokrácia és részvétel a döntéshozatalban), másrészt a tagállamok politikai és gazdasági nyomása miatt, majd 1995 májusában megerősítette, hogy „az Európai Parlament ellenszegül minden nyelvi diszkriminációra tett kísérletnek” (Phillipson – Skutnabb Kangas 1995: 11; lásd még Szabari 1998: 48).

A belgiumi Jos Nivette professzor, aki a holland nyelv, illetve a kevésbé tanult és tanított nyelvek védelmezője és az ügy egyik éllovasa, a fentiekkel kapcsolatban úgy nyilatkozott, hogy Európában olyan egészséges európai és nemzeti nyelvpolitikára van szükség, amelyen belül a legfőbb szerepet az oktatáspolitikára kapja. Szerinte az angol nyelv központi szerepe és az irányában tapasztalható egyre inkább növekvő elfogultság előítéleteket szít az európai egységgel szemben, hiszen az angol nyelv terjedésének következtében a fiatalok döntő többsége csak az angolszász kultúrát tanulmányozza, és ahhoz hasonlítja saját nemzetét. Így a fiatalok tömegei korlátozott információk alapján, helytelenül értelmezik az európai sokarcúságot, és az sem meglepő, hogy a domináns nyelvet beszélők elvárják, hogy az országukba látogató idegen ajkú polgárok beszéljék a nyelvüket. Egyidejűleg a holland kutató azt is kijelentette, hogy a többnyelvűség az ún. LWTL (= Less Widely Taught Languages = kevésbé széles körben tanított nyelvek) csoportok sajátossága, ezért központi probléma az idegen nyelvek tanításának megfelelő módon való kezelése – beleértve az LWTL-t is –, amely egyik útja a nyelvi diszkri-

mináció ellensúlyozásának. Az európai egységes arculat létrehozása, ugyanakkor a kulturális és nyelvi különbözőség megtartása érdekében az alábbi nyelvpolitikai alapelveket javasolta:

- a) Language for Educational Purposes (=LEP), az oktatásban az anyanyelvet kell használni;
- b) Language for Communicative Purposes (=LCP), a nemzetközi kommunikációban használt nyelv legyen a német, az angol vagy a francia stb., de lehet az eszperantó is;
- c) Language for Mutual Understanding (=LMU), a kölcsönös megértésre használt bármely nyelv esetében az a cél, hogy általa bepillantást nyerjünk az európai kultúra változatosságába, elősegítve a más nyelvet beszélők egymás iránti lojalitását.

A koncepció érdemi része, hogy ezáltal az LWTL csoportok tagjai is részeivé válhatnak az interkulturális horizontbővítésnek, és növekedhet nyelvük presztízse is. Ezt a koncepciót tudomásom szerint az angol egyetemek nyelvszakjain már alkalmazzák, ahol kötelezően előírják egy LWTL nyelv megtanulását kontrasztív nyelvtanulás céljából.

Irodalom

- Beheydt, L. 1994. The linguistic situation in the new Belgium. *Current Issues in Language and Society*. vol. 1. no. 2. 147–163.
- Crystal, D. 1987. Geographical identity. In: Crystal, D. (ed.) *The Cambridge Encyclopedia of Language*. Cambridge: Cambridge University Press. 24–33.
- Damokos K. 1988. *Inleiding tot de nederlandistiek*. Pécs: Bölcsészdoktori értekezés, kézirat.
- Hooghe, L. 1993. Belgium. From Regionalism to Federalism. *Regional Politics*. 1. 44–69.
- Hutterer M. 1986. *Bevezetés a germanisztikába*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Van Istendael, G. 1994. *A belga labirintus avagy a formátlanság bája*. Budapest: Gondolat.
- de Kadt, E. 1998. McWorld versus local cultures: English in South Africa at the turn of the millennium. In: Forman, M. & Smith, L. (eds.) *Literary Studies: East and West*. Univ. of Hawaii Press. vol. 14. (kézirat).
- Karsai L. 1986. *Flamandok és vallonok*. Budapest: Kossuth.
- Kossmann-Putto, J.A. & Kossmann, E.H. 1998. *Németalföld*. Groningen: „Stichting Ons Erfdeel vzw”. (Fordította: Gera Judit).
- Nelde, H. P. 1994. Languages in Contact and Conflict. The Belgian experience and the European Union. *Current Issues in Language and Society*. vol. 1. no. 2. 165–182.
- Nivette, J. 1987. Dutch, the language of 20,000,000. In: Mac Mathina, L. & French, N. et al. (eds.) *The less widely taught languages of Europe*. Proceedings of

the UNESCO/ AILA/ IRAAL Symposium held at St. Patrick's College, Dublin: 65–75.

Sivirsky A. 1973. *Magyarország a 19. századi holland irodalom tükrében*. Hága.

Skutnabb-Kangas, T. & Phillipson, R. 1995. Papers in European Language Policy. *ROLIG-papir*. 53. 9–19.

Szabari K. 1998. Az Európai Unió és a nyelvek. In: G. Molnár B. (szerk.) *Nyelvpolitika*. Veszprém: Veszprémi Egyetemi Kiadó. 43–58.

EGYETEMI KÖNYVTÁR

A Corvina sorozata elsősorban egyetemi és főiskolai tankönyv-igényeket hivatott kielégíteni. Szerzőik javarészt egyetemi oktatók, akik a modern tudományosság követelményeit szem előtt tartva, olyan formában írták meg könyveiket, hogy azok tanároknak, diákoknak és valamennyi érdeklődőnek kézikönyvvül szolgálhassanak.

Az alábbiakban a sorozat irodalomtörténeti és művészettörténeti köteteit ajánljuk figyelmükbe:

IRODALOMTÖRTÉNET

Győrffy Miklós: A német irodalom rövid története

Géher István: Shakespeare

Richard Ruland–Malcolm Bradbury: Az amerikai irodalom története

Reményi József Tamás–Tarján Tamás:

A magyar irodalom története, 1945–1995

MŰVÉSZETTÖRTÉNET

Castiglione László: Hellénisztikus művészet

George Duby: A katedrálisok kora

Marosi Ernő: A középkor művészete I–II.

Vayer Lajos: Az itáliai reneszánsz művészete

Kelényi György: A manierizmus

Erwin Panofsky: Idea. Adalékok a régebbi művészet elméletéhez

Oskar Bätschmann: Bevezetés a művészettörténeti hermeneutikába

Marosi Ernő (szerk.): A magyar művészettörténet-írás

két évszázadának programjai

Pataki Gábor (szerk.): A magyar művészet története a 20. században

Svetlana Alpers: A leíró művészet: Hollandia a XVII. században

Kelényi György: A barokk

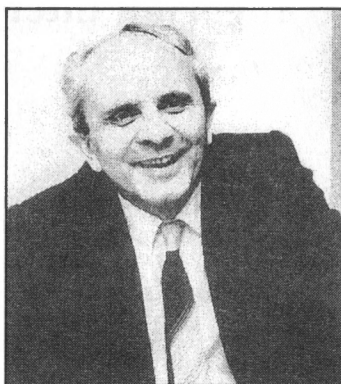
E l ő k é s z ű l e t b e n :

Kádár Zoltán: Bizánci művészet

Marosi Ernő: Magyar művészet a kezdetektől 1800-ig

Beke László (szerk.): A magyar művészet 1800-tól napjainkig

Krónika

Papp Ferenc (1930–2001)

2001. április 5-én, 71 éves korában eltávozott közülünk Papp Ferenc akadémikus, a magyarországi és nemzetközi ruszisztika kimagasló alakja, a magyar számítógépes nyelvészeti kutatások megindítója.

Harminc évet töltött a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Orosz Nyelvészeti Tanszéke élén, amely neki köszönhetően nemcsak a hazai, hanem a nemzetközi ruszisztikának is központjává vált. 1972-ben lett a nyelvtudományok doktora, 1976-ban az MTA levelező tagja, majd 1985-ben a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagjává választották. 1982-től idejét megosztva Debrecen és Budapest között a Budapesti Közgazdasági Egyetem Nyelvi Intézetét vezette, 1985-től 1988-ig pedig az ELTE BTK Általános és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékének vezetője volt. 1985-ben végleg Budapestre költözött, és az MTA Nyelvtudomány intézetének főmunkatársaként megbízást kapott az ún. Akadémiai Nagyszótárral kapcsolatos számítógépes munkálatok elindítására.

Fő művei: *Kursz szovremennovo russzkovo jazika* (1968, 1970, 1975, 1977, 1990), *A magyar nyelv szóvégmutato szótára* (1969, 1994), *A magyar főnév paradigmatisztikus rendszere* (1970, 1975), *Ady Endre költői műveinek fonémastatisztikája* (1974), *Könyv az orosz nyelvről* (1979), *Contrastive Studies Hungarian-Russian* (1984), *Alkalmazott nyelvtudomány* (1989), *A moszkvai szemantikai iskola* (2000).

1975-ben szervezte meg Debrecenben az első országos ruszisztikai konferenciát, és ezzel a magyar tudomány történetében páratlanul hosszú életű konferencia-sorozatot indított el, amely 25 év elteltével ma is tart. Iskolateremtő egyénisége ezeken a konferenciákon bontakozott ki igazán, itt nevelte fel a fiatal ruszistáknak és alkalmazott nyelvészeknek azt a nemzedékét, akik ma is Papp Ferenc-tanítványnak vallják magukat. E folyóiratomban a pályatársak közül Hell György és Fenyvesi István, a tanítványok közül É. Kiss Katalin, Cs. Jónás Erzsébet, Klaudy Kinga, Lendvai Endre, Prószéky Gábor, Székely Gábor és T. Molnár István búcsúzik Papp Ferencről. Emléke örökké szívünkben él.

Some Aspects of Linguistic Communication in Two Recent Hungarian Literary Works*

Papp Ferenc

Az alábbiakban azt kívánom megmutatni, hogyan lehet alkalmazni a speech-act elméletet két magyar író egy-egy művének elemzése során. A vizsgálat tárgya Déry Tibor *G.A. úr X-ben* című regénye (első megjelenés: 1964) és Örkény István *Egyperces novellái* (első megjelenés: 1968). Mindkét szerző igen érzékeny a kommunikációs folyamatra, a nyelvi anyagra. Déryt „utópisztikusnak”, Örkényt „groteszknak” szokták definiálni. Mindkettejüket bizonyos abszurdítás jellemzi; az ebből következő kommunikációs zavarok jól rávilágítanak egyes szemantikai törvényszerűségek erejére, a konverzációs maximák kötelező voltára egy nem-abszurd világban.

A kommunikációs zavarok nem tisztán jelentkeznek, mint Carroll *Alice Csodaországban* című műve esetében (ennek ragyogó elemzését ld. Paducseva 1982), hanem az ábrázolt világ abszurdításából következnek. Ezért a hősök nem tesznek megjegyzéseket magára a kommunikációs folyamatra, mint Alice, akit „minduntalan kijavítanak”, „állandóan ellentmondanak neki”; Déry evilági hőse szenved, mert az X-beliek a maguk világa szabta törvények szerint reagálnak szavaira; Örkény hősei pedig végül hallgatólagosan elfogadják a másik, groteszk világ törvényeit. Így Örkény elárusítónője három nyelven beszél, Kierkegaardról értekezik, magyarul is érti a *gumimatrac* szót, van is ilyen tárgy a boltjában, de képtelen cselekvésre átváltani verbális értését, vagyis megszegi a kooperativitásnak azt az alapvető princípiumát, amely szerint azért/úgy beszélünk, hogy annak megfelelően cselekedjünk is. A mininovella így végződik: „[Vevő] ...Adjon nekem két gumimatracot. [Eladó] – Itt valami tévedés van. Nálam csak nyugszéket, vizisit és

* Az írógéppel írt kézirat címe angol, a szövege magyar. Az előadás majdnem húsz évvel ezelőtt, 1982 tavaszán az MTA Nyelvtudományi Intézetének Szentháromság-téri épületében hangzott el egy egynapos nemzetközi konferencián. Mivel a délutáni ülésen nem voltam jelen, nem tudom, hogy az előadás végül is magyarul vagy angolul hangzott el, de a sok magyar irodalmi példa miatt valószínűbb, hogy magyarul. Mentegetőzésemre, hogy nem lehettem ott az előadáson, P.F. elküldte a szöveget, és a következőket írta a kézirat bal felső sarkába: „Na látod, hát ezért kár lett volna ott maradnod, meg tudtam így is küldeni. (P.F.)” A kéziratot 1999 őszén találtam, meg, és engedélyt kértem közléséhez. P.F. hozzájárult, csak azt kérte, hogy valami olyan rovatba kerüljön, hogy „elfelejtett kéziratok” vagy „kéziratok az asztalfiókból”, és legyen világos, hogy egy húsz évvel ezelőtti munkáról van szó. Köszönetünket fejezzük ki Papp Ferenc lányának, Papp Máriának a kézirat géprevitelért. (K.K.)

gumimatracot lehet bérelni. [Vevő] – Bocsásson meg, kisasszony. [Eladó] – Kérem, nem történt semmi. [Vevő] – Vizontlátásra. [Eladó] – Minden jól” (Örkény 212).

A vevő tehát a szokásos beszédformulákkal úgy reagál, mintha az eladó kooperált volna vele a valóságban is; szavakban a további kooperálás lehetőségét készíti elő. Ez a beszédaktus-centrikusság (a beszédaktus maga helyettesítheti a tényleges akciót) egyébként is jellemző Örkényre. Így az atompusztulás utáni Budapesten egyszerre csak egy cédula jelenik meg, rajta egy üzenettel: „Hozott szalonnával egérintést vállal doktor Varsányiné” (Örkény 336). Déry ezzel szemben rendkívül képszerű: X-ben például a virágok lefelé, a földbe nőnek: a virágot nem kell látni, elég, ha tudjuk, hogy van (Déry 240); másutt a szaglás, a tapintás, az ízetlen íz kellemetlenségével is jellemzi utópisztikus világát.

1. Az elemzés elején rá kell mutatnom arra, hogy mind Déry, mind Örkény számos beszédaktust, kommunikációs elemet egészben vagy részben szabályosan használ. Az egyik hős így mentegetődik: ” – ...Elnézését kérem, hogy olyan kérdésekkel háborgatom, amelyekre előre tudom a választ [eddig minden rendben van – az olyan kérdés, amire előre tudjuk a választ, nem igazi kérdés, vizsgakérdés, stb. ezért az elnézéstkérel], mert megválaszolatlanok [ez már eltér a normától: kérdés esetén feltételezzük, hogy (a) a kérdés megválaszolható és (b) a kérdező ismeri a választ; ha, mint itt, előre tudjuk, hogy pl. az (a) feltétel nem teljesül, akkor nem kérdezőnk]” (Déry 404).

Teljesen a mi szabályaink szerint épül fel a következő dialógus: ” [Erzsébet] – Soha semmit nem óhajtottam még annyira, mint most magával menni, kedves G.A. ...[G.A.] – S jössz? – kérdezte G.A. [Erzsébet] – Szerettem... – mondta a lány. [G.A.] – Jössz? – kérdezte újra G.A. [Erzsébet] – Igen – mondta alig hallhatóan” (Déry 522). Erzsébet hosszadalmas bevezető mondata éppen úgy, mint kitérő válasza egyértelműen azt implikálja, hogy nem fog elmenni G.A.-val; a végül explicite „alig hallhatóan” kimondott „igen” nem változtathat ezen, sőt. A mögöttes információ, amit nem lehet megjárni, mindig erősebb a felszínen közölnél a mi „rendes” világunkban is.

Jakobson igen plasztikusan ír a tulajdonnév helyéről a nyelvi kódban (1971: 131–147). Mintha csak ezt az absztrakt igazságot akarná illusztrálni Örkény, amikor kijelenti: „...nincs két egyforma Vorazlicki Klára Nóra Annamária Olga a világon” (Örkény 187) (vö. Jakobsonnál: „...Fido means nothing more than a dog whose name is Fido”). Az író leleménye annyi, hogy a hosszú, rendkívül ritka vezetéknev s a keresztnév válogatott sora egyet sejtet, holott itt az egyik V.K.N.A.O. hosszú hajú, sudár, fiatal lány, a másik V.K.N.A.O. meg egy félszemű öregember – a tulajdonnév mint tulajdonnév definíció szerint ezt lehetővé teszi, még ha szokásosabb is, hogy a felsorolt keresztnévvel nőt, s nem férfit jelölünk. Más oldalról világítja meg ugyanezt a kérdést Örkény, amikor egy telefonbeszélgetés során kiderül: valaki

(egy magyar hölgy) a vejét becézi így: „Moloko” (Örkény 194). Így járul hozzá a groteszk író nyelvészeti fogalmaink tisztázásához, szokásos szabályainkat következetesen alkalmazva extrém esetekben is.

Immár megszegi a mi kommunikációs világunk szabályait Déry, amikor egyik hőse „letette” „a régi, kissé már viseltes Leone Ottó nevet, s a Bielőbaba Máriusz névvel” tisztelte meg magát (Déry 511), emiatt később nem is tudnak kézbesíteni neki egy bírósági idézést: látják, hogy ő az, de ha nem úgy hívják, mint a címzettet ... A mi használati szabályaink szerint ugyan lehet V.K.N.A.O. vagy L.O. vagy B.M., de ezt a nevet nem lehet megváltoztatni, „letenni”, „felvenni”. (Vagy ha mégis, akkor azon a ponton az egész világ megváltozik: férjhez megy a leány, vagy vő. a Falkland-szigetek vs. Malvin-szigetek tulajdonnévi kettősséggel: e sorok írásakor még nem tudom, hogyan is kell nevezni e néhány négyzetméterföldnyi területet.)

A kommunikációs szabályok megsértésének első csoportját az illokúciós erő megsértésének/félreértésének nevezem. Erre a legpregnansabb példa alkalmasint Örkény azon novellája, amelyben egy bámulatosan jó különleges tudakozó hivatal, mely munkatársai között tudja magát a jó istent is, csődbe jut, amikor ezt a kérdést teszik fel neki: „Hogy ityeg a fityeg?”. Ez a népies-tréfás formális kérdés ugyanis illokúciós erejét tekintve nem kérdés, tehát valóban lehetetlenség rá válaszolni: olyan mint az angolban a *How do you do?*-féle köszönés. *

Más oldalról közelíti meg egyes mondatok fokozatos kiürülését Örkény, amikor a szokványos álkérdésekre a partner álválaszokat ad, egészségét illetően: „Nincs okom panaszra”, s kiderül, hogy a beleit húzza maga után (Örkény 249). Betű szerint veszi a kérdést Örkény egy másik dialógusa is: „Hát mit lehet erre mondani?” olyan általános záróformula, amire nem szokás visszakérdezni (a beszélő e mondatlal jelzi, hogy befejezte mondanóját, kb. 'erre persze semmit se lehet mondani, kész, vége' pragmatikus értelemmel). Itt a másik beszélő mégis visszakérdez: „Ön mit mondott?”, megkapja a választ: „Semmit, mert a gyomorszonda kilógott a számból” (Örkény 242). Déry dialógusában a partner betű szerint veszi a *tudtommal*

* Elterjedt az a nézet, hogy a hasonló funkcióváltások magától értetődőek, a címzett részéről mintegy kiszámíthatóak: a *May we come in?* elemzésére vö. Fillmore 1973, a *Can you pass the salt?* kérdés értelmezésére vö. Searle 1975. Valójában valószínűleg ezek az átszámító algoritmusok sem összemberiek, hanem kultúrához, nyelvhez kötöttek, tehát ezeket is meg kell tanulni, egyéb nyelvi tényekkel együtt. Két példa erre: (i) Egy magyar anyanyelvű az Egyesült Államokban nem értette meg amerikai kollégája *Why don't you have dinner with me?* formális kérdésében a meghívást ebédre, s inadekvát módon válaszolt erre az álkérdésre; (ii) Egy moszkvai elárusító megértődött a külföldi vevő „*A nye mozsze porezaty kolbaszu?*” 'Nem tudja felválni a felvágottat?' kérdésére: ez ugyanis ebben a formájában valódi kérdés – így is reagált rá, kb. e szavakkal: *Hát már miért ne tudnám?!*; az oroszban ilyenkor be kell iktatni a *li* kérdőszót és egy speciális intonációt a „formális kérdés→kéres” transzpozíció végrehajtása céljából.

kifejezést: „– Tudtommal nem adtam önnek ilyen megbízást – mondta G.A. – Az, hogy nem tud róla, mit sem bizonyít, uram...” (Déry 456).

2. Deskriptív nehézségek. Örkény egyik hőse eszpresszóban nyilván kávévat akar rendelni, de „...amit rendelni szeretnék, annak hirtelenében nem jut eszembe a neve” (Örkény 207). S ezért leírja: „Ha jól emlékszem, üveg-pohárban hozták. És úgy emlékszem, egészen forró volt. Tehát nem szeszes ital.” A pincérnő nem ismeri fel a leírás alapján a tárgyat: „Én azt a szóban forgó folyadékot sem ismerem. – Üsse kő – legyintett a férfi. – Akkor én is kérek egy duplát” (Örkény 209). Vagyis, akár a gumimatrac-példában, a férfi kommentár nélkül elfogadja a másik álláspontját; csakhogy itt ő szegte meg a kooperálás szabályát: deskriptívot adott megnevezés helyett.

3. Grice konverzációs maximáit (Grice 1975) különféle módon megsértik a két szerző szereplői.

(i) Az informativitás megsértése: az első magyar úrhajós a Holdról visszazárva azt állítja, két holdat látott szorosan egymás mellett, majd a kétkezdésre, hogy ezt még senki sem látta, visszavonja: „– Nem? Akkor, úgy látszik, tévedtem” (Örkény 244). (Megjegyzendő, efféle szerkezetek, egyes más népek meséihez hasonlóan, nem idegenek a magyar népmeséktől sem. Így a „Once upon a time, there was...” funkciójában fellép egy szó szerint 'Hol volt, hol nem volt, volt egyszer egy.' jelentésű mesekezdet. A magyar mese tradicionális vége pedig így szól: „És még máig is élnek, ha meg nem haltak”, egy másik konverzációs maximát sértve meg ezzel.) Az X-iek világának egy sarkalatos igazsága ez: „...ha az ember valamit gondol, akkor egyidejűleg valami mást is gondol, néha az ellenkezőjét is, vagy ami még veszélyesebb, valami hasonlót, ami majdnem az, de mégse az” (Déry 476).

(ii) Ám X világának alapvető tétele kissé más maxima megsértése, nevezetesen a „Mondj igazat!”-é. Az X-beliek ugyanis semmit sem tudnak bizonyosan (Déry 32), ezért G.A. egész ott-tartózkodásom alatt „egyetlen kérdésre sem kapott egyenes választ” (Déry 95). Ezért az X-i világban szabályosak az olyan hasonlatok, amikor valami ismerttet egy ismeretlenhez (itt például: egy oroszlánhoz – Déry 151, 379) hasonlítanak. Súlyos fegyelmisértés még az is, ha egy „még” – „már” szópárral meghatározott dolgot feltételez valaki (Déry 79). Ott-tartózkodása vége felé már G.A. úr is kezd alkalmazkodni ehhez: „...természetesen bűnösnek érzem magam, de ... nem tudom, mit követtem el” (Déry 382).

(iii) A relevánság követelménye, a párbeszéd összefüggő volta is gyakran megsérül. Így a fentebb említett vevő és eladó párbeszéde is igen elkalandozik a gumimatractól a vallásszabadságon át Kierkegaardig: ám nyilván csak hogy az eladó általános értési képességét illusztrálja. Teljesen összefüggéstelen viszont a párbeszéd az X-beli szállodaalkalmazottal: nadrag- és harsnya helyett gyertyatartót kínál (gyertya viszont nincs), G.A. úr erre kerékpárcsengőt kér, végül egy babaszobát vesz meg (Déry 163-4). A dialógus tehát mintha nélkülözné a közvetlen memóriát, egyetlen fonál marad csak meg benne: valamit el kell adni/vásárolni kell. Ebbe a gondolati világba jól

beleillenek olyan kijelentések, mint a boltosé: ez az óra van olyan jó, mint akármelyik nadrág (ezért javasolja megvételre az órát a nadrág helyett) (Déry 137) – bár lehet, hogy az efféle megnyilatkozásokat az (i) alatt említett szerkezetek közé kellene sorolni.

(iv) Kivált az (ii) következtében az X-beliek kijelentései számunkra homályosaknak, rendezetlennek tűnnek: „– [G.A.] ...Igyekeztek egyértelmű válaszokat adni! – [Komornyik] Ön lehetetlent kíván tőlem ...Egyértelmű válaszokat? Engedelmet kérek, uram, én még nem jártam külhonban ...Véleményem csak önmagamról van ...Az is naponta változik” (Déry 478).

4. Rendkívül gyakori, hogy egyes szavak lexikális jelentése sérül meg, esetleg a velük kapcsolatos előfeltevések, melyeket épp az írók hoznak felszínre megsértésük által. Így a már említett „földbe növény virág” rendkívül világosan utal a *virág* szó egy olyan jelentésmozzanatára, hogy díszül szolgál: ti. ha a földbe nő, ez a díszfunkciója nem tud teljesülni. (A *flower* magyar ekvivalensének erre a jelentésmozzanatára a kiváló Ország 1959–1962 nem mutat rá.) A *visszhang* jelentésének szerves része, hogy ugyanazt kiabálja vissza, amit belemondtak: Örkeny visszhangja más struktúrájú, mindig egy és ugyanazt a mondatot adja vissza (Örkeny 334).

Az *elcserél* jelentésének leírásában benne kell lennie annak a mozzanatnak, hogy az elcserélés tárgyául szolgáló tárgy₁ és tárgy₂ szükségképpen különbözik egymástól: Örkeny hőse ugyanazt a lakást ugyanarra a lakásra akarja elcserélni (Örkeny 203), a 100 Ft-ot pedig 100 Ft-ra (Örkeny 195). Az első esetben részben eltérő/burkolt deskripcióval; az utóbbiban még a deskripció is ugyanaz. *Választás* esetében is legalább két, egymástól eltérő tárgynak kell lennie: Örkenynél csak egy kalap közül lehet választani. A provokált partner, a vásárló, itt is belemegy ebbe a világba, utolsó replikája a hosszas válogatás után: „De most már kitartok a legelső kalap mellett”.. (Örkeny 188–189). Örkeny másik egypercesében két egyforma gép közül választ valaki (Örkeny 32).

Olykor aktivizálódik egy-egy szó szó szerinti jelentése: „Eszméletembe most még a külföld is belefér, egész szélességében és magasságában” (Déry 392), mert a *külföld* összetett szó második eleme a *föld* megengedi a 'szélesség' 'magasság' attribúciót. A köd, a sötét nem lehet olyan nagy, hogy magunkat is elveszítsük benne, hogy elrejtőzzünk benne, s ne találjuk meg magunkat, mint Erzsébet (Déry 424), aki végül segítségért kiált: „...miért nem keres meg? Nem tudom, hol vagyok. Nem tudom, ki vagyok. Jaj, jaj, sötét van” (Déry 425). Ez a „ha a környezet nem látható – én is elvesztem” kép talán csak bizonyos gyermeki életkorra jellemző, ugyanúgy, mint önmagunk pusztán szavakkal való eltüntetése: „– [Erzsébet] Menjen el! ...Nem vagyok itt! Hányszor mondjam még? ...Most úgysem lát, mert nem vagyok itt, hiába beszél hozzám” (Déry 321).

Egy-egy hosszabb mondat teljes szerkezetéből derül ki, hogy valamely szónak részben vagy egészben rendellenes a jelentése, mások az előfeltevései. „Azon kívül, hogy magyarok, mivel foglalkoznak?” (előfeltétel: 'magyar-

nak lenni foglalkozás’) (Örkény 243); „A szobában olyan csend lett, hogy G.A. meghallotta gyermekkorának egy messzi légyzümögését” (Déry 203 – az efféle mondatok költeményekben, úgy tűnik, egész természetesen hatnának). Vagy: „G.A. időnként meg volt győződve arról, hogy [Erzsébet] nem csalja meg” (Déry 244) – időnként *úgy tűnhet, azt képzelheti az ember* stb., de a *meggyőződése* valami állandót jelent. Alice világához hasonlóan itt is megfordul olykor az idő: „–...Mikorra kívánja a tisztelt vádlott a szakértői vizsgálatot? Most vagy ítélelhozatal után? – Természetesen ítélelhozatal után – mondta Leone [a vádlott]” (Déry 341).

Az valószínűleg szükségszerű, hogy ha valamely szerző a nonsense-groteszk világ felé fordul, akkor ezzel egyidejűleg az azt tükröző nyelvi formák sajátosságai, a kommunikáció általános sajátosságai felé is forduljon. Mint a fenti példákban láttuk, ez e két magyar szerző esetében is igen hasznos volt egyes fogalmaink és szavaink tisztázása, többoldalú vizsgálata szempontjából.

Irodalom

- Fillmore, Ch.J. 1973. May we come in? *Semiotica* IX. 97–116.
- Grice, H.P. 1975. Logic and conversation. In: Cole P. & Morgan, J. (eds.) *Syntax and semantics 3. Speech acts*. New York: Academic Press.
- Jakobson, R. 1971. Shifters, verbal categories and the Russian verb. In: *Selected Writings II*. Mouton: The Hague-Paris 130–147.
- Országh L. 1959–1962 *A magyar nyelv értelmező szótára*. I–VII. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Paduceva, E.V. 1982. Tema jazikovej komunikacii v szkazkah Ljuisza Kerrolla. *Szemiotika i informatika*. 18. 76–119.
- Searle, J.R. 1975. Indirect speech acts. In: Cole P. & Morgan, J. (eds.) *Syntax and semantics 3. Speech acts*. New York: Academic Press.

Források

- Déry T. 1971. *G.A. úr X-ben*. Regény. Budapest: Szépirodalmi Kiadó.
- Örkény I. 1977. *Egyperces novellák*. Budapest: Magvető.

Papp Ferenc (szerk.)

A moszkvai szemantikai iskola

(Budapest: Corvina 2001. 200 pp.)

Lendvai Endre

Egy recenzióknak per definitionem a kiválasztott művet kell bemutatnia. *A moszkvai szemantikai iskola* című tanulmánygyűjteményről szólva azonban mást és többet is szeretnénk mondani, hiszen nemrég távozott közülünk tanárunk és atyai jó barátunk, Papp Ferenc akadémikus, aki élete utolsó műveként kötetbe rendezte a moszkvai szemantikai iskola (MSZI) tagjainak válogatott tanulmányait. Annak a szellemi műhelynek kívánt emléket állítani, amelyben az általa tisztelt orosz tudóstársak dolgoztak, azonban a kötet üzenetét nekünk, tanítványoknak címezte. De mi is a MSZI? „Néhány fiatal moszkvai nyelvész az ötvenes évek végétől a moszkvai Maurice Thorez Idegen Nyelvek Főiskolájának Gépi Fordítási Laboratóriumában találkozott több-kevesebb rendszerességgel. A csoport feladata a gépi fordítás nyelvi előkészítése volt.” – írja Kiefer Ferenc a kötet utószavában, amely a *Modern Filológiai Közlemények* 2001/1 számában önálló tanulmányként is megjelent. „...A nyelvi elemzésben formális módszereket alkalmaztak, s ez volt talán az a közös vonás, amely az akkori szovjet nyelvtudományban különleges helyet biztosított számukra. A formális elemzés ideológiailag nem lett volna elfogadható, ha nem a gépi fordítás megvalósítása érdekében történt volna” (Kiefer 2001: 5). Az elkészült tanulmányok egy részét 1957 és 1975 között a *Masinnij perevod i prikladnaja lingvisztika* c. sorozatban jelentették meg. Munkáik az idő haladtával egyre inkább elméleti jellegűvé váltak, bennük egy szó-, illetve mondatsemantikai koncepció bontakozott ki. Nézeteik szerint „a szótárnak az összes olyan jelentéstani információt tartalmaznia kell, amely az adott kontextusban a helyes szó vagy kifejezés kiválasztását lehetővé teszi. Ebből a szótárból azonban a 70-es évek derekáig csak mintegy 250 próbacikk készült el” (Kiefer 2001:6). A 70-es évek politikai légköre kedvezőtlenül hatott a csoport munkájára. Többen emigráltak, akik pedig maradtak, hallgatásra kényszerültek. Az érdemi munka csupán a 80-as évek végén folytatódott, a diaszpórában élő tudósok azonban ekkor már nem tartottak fenn egymással szerves kapcsolatot.

Aligha tévedünk, ha úgy véljük, hogy Papp Ferenc és Kiefer Ferenc az elsők között ismerték fel Igor Melcsuk, Alekszander Zsolkovszkij, Jurij Apreszjan és társaik munkásságának jelentőségét. Szovjetunióbeli tanulmányútját követően Papp Ferenc 1964-ben *Matematikai nyelvészet és gépi fordítás a Szovjetunióban* (Budapest: Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ) címmel könyvet írt, Kiefer Ferenc pedig az általa 1969-ben, 1973-

ban és 1974-ben szerkesztett *Studies in Syntax and Semantics, Trends in Soviet Theoretical Linguistics* (mindkettő – Dordrecht: Reidel), valamint *Machine Translation and Applied Linguistics. Soviet Papers in Linguistics* (Stockholm: Skriptor) tanulmánykötetekben publikálja a MSZI prominenseinek tanulmányait. Mindez szakmai menedékjoggal ér fel, hisz ez idő tájt fogy el hazánkban Melcsukék körül a levegő. Ugyancsak e mostoha időszakra datálódik, amikor „szerzőink (...) közül tán egy se volt, aki a debreceni egyetem vendégeként, esetleg többször is, ne járt volna hazánkban, itt előadás(oka)t ne tartott volna stb.: máshová úgyse igen engedték őket”, mondja Papp Ferenc az ismertetett mű 11. lapján.

A tanulmánykötetet a tőlünk immár emberöltőnyi távolságban nyitott szakmai-baráti gesztus természetes folytatásának tekintjük. Szimbólumértékűnek látjuk továbbá, hogy a kötetbe válogatott hét tanulmányt Papp Ferenc előszava (*A moszkvai szemantikai iskoláról: az értelem-szöveg modell*) és Kiefer Ferenc utószava (*A moszkvai szemantikai iskola utóéletéhez*) fogja közre.

A MSZI kezdeteire jellemző, hogy a történeti, majd strukturalista nyelvészet „hangyabolyába ugrott bele a moszkvai szemantikai iskola”, írja előszavában Papp Ferenc (7. lap). Konceptiójukat **értelem-szöveg modellnek** (ÉSzM) nevezték el, az ÉSzM ugyanis értelemből szöveget, szövegből értelmet volt/van hivatva generálni. Magvát a **lexikai függvény** fogalma képezi, mely azt modellálja, hogy minden nyelvben (nyelvenként esetleg eltérő módon) valamely szó mellett viszonylag kevés, tehát jól áttekinthető mennyiségű másik szót/értelmet szokás kifejezni. Melcsukék felfedezik, hogy a beszéd végtelen folyama a lexikai függvények segítségével tipizálható, azaz véges számú modellekbe zsugorítható, ami megteremtheti a természetes nyelvek gépi feldolgozásának elvi fundamentumát. A lexikai függvények olyan latin rövidítéseket tartalmaznak, mint **Caus** (causatio – okozás, műveltetés), **Magn** (magnus – nagy), **Liqu** (liquidatio – megsemmisítés, megszüntetés), **Bon** (bonus – jó) stb.; ezek jól áttekinthető, típusokba rendezett, s ezért a gépi nyelvfeldolgozás számára már hozzáférhető ekvivalencia-viszonyok létrehozását teszik lehetővé: **Caus** (дом/ház) = (по)строить/felépít, **Caus** (конфликт/konfliktus) = вызывать/előidéz, **Caus** (пища/étel) = готовить/elkészít stb.

A MSZI értelem-szöveg modelljét – csakúgy, mint a Chomsky-féle generatív nyelvészeti irányzatot – elméleti és alkalmazott nyelvészeti célok megoldására fejlesztették ki. Utóbbiak közül kiemelendő a gépi fordítás, valamint a mesterséges intelligencia. A (ma még csak elképzelt, illetve nem eléggé tökéletes) gép mindkét esetben a szemantikai nyelven rögzített értelemből indul ki, s a természetes nyelv algoritmizált szabályain végighaladva állítja elő az ennek megfelelő szöveget (beszédprodukción, szintézis), illetve megfordítja: a szövegből indul ki, s a fenti algoritmuson visszafelé haladva kiszűri a szöveg értelmét (beszédértés, analízis). A gépi fordítás modellje ennek megfelelően: forrásnyelvi szöveg → szemantikai interpretáció → célnyelvi szöveg.

A kötet első szemelvényében (*A szemantikai szintézis egy lehetséges mód-*

szere és eszközei, 1965) a Zsolkovszkij-Melcsuk szerzőpár útnak indítja az ÉSzM-t, hangsúlyozván, hogy a nyelvészeti hagyománnyal ellentétben nem a szöveganálízisre, hanem a szövegszintézisre koncentrálnak, még hozzá olyan szintézisre, amely kellően gördülékeny és idiomatizált szöveget képes generálni. Nézetünk szerint ezzel oly magasra helyezik a mércét, hogy az ma is csak a gépi szövegelőállítás jövőképében szerepel.

Fordításelméleti ihletésről tanúskodik, hogy a szerzők olyan **plurális algoritmust** képzelnek el, amely a fordítóhoz hasonlóan a lehető összes fordítás variánst (mondat-szinonimát) felsorolja, melyek közül egy további műveletben kirostálódna a nyelvi normának ellentmondó helytelen képződmények. A jelentés leírása egyfajta, a jelentéseket szemantikai metanyelven leíró **basic nyelven** realizálódik. A plurális szintézis szakaszai: szó- és mondatsemantikai, szintaktikai és morfológiai. Maga a szemantikai szintézis a zérus fokú (Basic) orosz nyelvtől több fokozatban jut el az idiomatikus orosz nyelvi szövegig. Mindehhez három kellék szükségeltetik: a szemantikai (Basic) orosz szótár, a (normál) orosz szótár, valamint az első kettőt összekapcsoló átalakítási szabályok.

Valamely szó egyenértékű cseréinek eszközei a fentebb említett függvények segítségével írhatók le, pl. **Mod** (szintaktikai módosítás), **Syn** (szinonima), **Conv** (konverzívum), konkrét példa: **Mod** считать / вошедшего дерзким = считать, что вошедший дерзок (tekinti / a belépőt vakmerőnek = úgy tekinti, hogy / a belépő vakmerő). A fentebb ismertetetteken kívül a tipikus szemantikai kategóriák értelmi lejegyzésére az alábbi lexikai függvények használatosak még: **Oper** (művelet valamivel), **Func** (az adott dolog fő tevékenysége), **Labor** (valaminek a megmunkálása), **Loc** (lokalizáció), **Vict** (győzedelmeskedik, sikeres), **AntiVict** (vereséget szenved, kudarcot vall), konkrét példák: **Labor** (бутылка) = наливать в бутылку, **Oper** (скобки) = ставит скобки, **Loc** (театр) = в театре. Az egyes szintaktikai szerkezetek egymásba történő átalakítása az ún. szemantikai szabályok szerint történik. Az átalakítási folyamatokat, valamint a nyelvi normának megfelelő szerkezetek kiválogatását végső soron a **lehetőségeket** és **tilalmakat** tartalmazó algoritmusok szabályozzák.

A tanulmánykötet második szemelvényének (Jurij Apreszjan-Konsztantyin Babickij: *A Gépi Fordítói Laboratórium munkái a szemantika területén*, 1966) tanúsága szerint a MSZI munkatársai betöltötték az önkontroll szerepét is. Kritikai-elemző tanulmánya elején a szerzőpár arról beszél, milyen nyelvtudományi kontextusban született és fejlődött ki az ÉSzM. Hangsúlyozzák, hogy az emberi beszédtevékenység modellálásában egészen a legutóbbi időkig a szintaktikai és morfológiai algoritmusok működtek. Azonban „a gépi fordítással kapcsolatos munkálatok meggyőzték a kutatókat arról, hogy nem lehet a nyelvet hatékonyan leírni szemantikai rendszerének részletes kidolgozása nélkül” (33. lap). A szemantikai modell a szavak jelentését sikeresen kódoló/dekódoló embert kívánja imitálni. E képesség a beszélő oldaláról a gondolatok különbözőképpen történő megfogalmazásában, a hallgató oldaláról pedig az eltérő felszíni szerkezetű beszédtermékek azonosságának

megállapításában manifesztálódik. Ami a természetes nyelvek szemantikai invariánsát illeti, az arra épül, hogy a szójelentés elemi jelentésekre osztható, emezek segítségével pedig minden szöveg egységesen reprezentálható.

A szemantikai szótár, valamint a fordítási (transzformációs) szabályok mellett Apreszjan és Babickij kitér a „valóság törvényeinek” listájára is, mely a rendszer szintjén az adott nyelv **naiv világgképét** ábrázolja. A naiv és valószínű (tudományos) világgkép különbségéből kitűnik, hogy az ÉSzM szótári részének a szavak jelentését elegendő leírnia a naiv világgképet leképező típus-helyzetekben, hiszen a természetes nyelv is így működik. A szavak értelmezése a rájuk jellemző tipikus kijelentések (propozíciók) bemutatásával történik. A tanulmányban ismertetésre kerül a szótár és az addig elkészült szócikkek (a z erőt, akaratot, céltudatos cselekvést kifejező szókészlet) szerkezeti leírása is.

A tanulmányban kritikai megjegyzések is elhangzanak: mely szavak leírása sikerült kevésbé, hol bonyolítja túl, illetve hol írja le felületesen az adott szerző az adott szókészletet, hol kerül ellentmondásba a szemantikai leírás, mely problémák (pl. a homonim és polisziémikus szerkezetek) várnak további kidolgozásra.

Jurij Apreszjan *Rendszeres polisziémia című tanulmányában* (1971) a gépi nyelvfeldolgozás egyik próbakövét, a polisziémiát írja le részletesen (a másik próbakő a homonímia). Bevezeti a szerkezeti és lexikális többértelműség fogalmát, feltárja a metonimikus és metaforikus módon motivált polisziémia eseteit, a jelenségek vizsgálatában alkalmazza a szemantikai asszociációk, valamint a jelentés-oszcilláció kategóriáját. Mindezek révén törvényszerűen jut el a polisziémia és homonímia határvonalai képlékenységének (vannak többé és vannak kevésbé homonim szavak, egyes homonimák a többjelentésűség, egyes többjelentésű szavak pedig a homonim szavak jellegzetességeit mutatják), s a határesetek elemezhetőségének gondolatához. A szerző kellő figyelemben részesíti a szándékolt ambivalencia, pl. a szójáték és a költői metafora jelenségét, ahol is a beszélő egyszerre két, egymástól jól elkülöníthető jelentést aktualizál. Ezek mindmáig az automatikus fordítás/szövegfeldolgozás legkeményebb próbakövei. Megjegyezzük, ezek elhárításában hatékony segítséget nyújt(hat) a verbális humor pragmalingvisztikai kutatása.

A rendszeres (szabályszerű) polisziémia metonimikus vagy metaforikus transzfer révén jelenik meg azon szavaknál (elsősorban főnév, melléknév, ige), ahol jelentéstani analógia állapítható meg. Példák a **rendszeres polisziémiára**: cselekvés – cselekvés végrehajtója (Фильм произвел настоящую сенсацию. – Фильм был настоящей сенсацией.), állapot – állapot oka (развлечение гостей – массовые развлечения), cselekvés – cselekvés tárgya (быть в выигрыше – крупный выигрыш), cselekvés – cselekvés eredménye (вывих голени – вправить вывих), cselekvés – cselekvés helye (внезапная остановка – трамвайная остановка). A rendszeres polisziémia szabályszerűségeinek formalizálása ugyancsak közelebb visz bennünket a gépi feldolgozhatósághoz.

1984-ben Bécsben (!) végre megjelent *A mai orosz nyelv értelmező-kombinatorikus szótára*. A válogatásban részletet olvashatunk Igor Melcsuk és

Alekszander Zsolkovszkij szótári bevezetőjéből. A szerzők itt a nyelvi megnyilatkozások négy reprezentációs szintjét mutatják be: szemantikai, szintaktikai, morfológiai, valamint fonetikai-helyesírási. A szemantikai kivételével mindegyik szint felszíni és mélyszerkezeti struktúrával rendelkezik. Az ÉSZM működése ennek megfelelően többszintű fordítási folyamatként képzelhető el.

A MSZI által vállalt feladat gigantikus méreteire jellemző, hogy „az Orosz értelmező-kombinatorikus szótár eddig [1984] elkészült részlete több, mint kétszázötven VOKÁBULUMOT [szemantikai kapcsolatban álló, azonos tövű lexémák, illetve ezek szócikkeinek csoportja] tartalmaz, és körülbelül tíz év alatt készült el (...). A munkában közvetlenül mintegy 20 fő vett részt” (78. lap). Nem túlzás, hogy egy ilyen típusú szótárban minden fontosabb szónak kisebb nyelvészeti monográfiát kell szentelni.

A szótár alapvető újdonsága **aktív**, azaz szöveg-generálásra szakosodott jellegében, valamint egységes elvek alapján véghezvitt **formalizáltságában** található. Benne a következő információt találhatjuk: szinonimák, konverziók, antonimák, vonzat, valencia stb. Tisztán teoretikus szótár, mely maximális explicitásra és rendszerességre törekszik, kizárja a tautológiát, a hagyományos lexikográfiai leírást pedig kibővíti az enciklopédikus információ elemeivel. A szótár képviseli a lexikai állomány (szófajok) valamennyi rétegét, beleértve a frazeologizmusokat is, bemutatja a lehető legtöbb szemantikai típust, a poliszémikus szavak lehetőség szerint valamennyi jelentését. A szótár a szavak közti kapcsolatok szemantikai (paradigmatikus), szintaktikai (szintagmatikus), valamint lexikai típusait különíti el. A szótári feldolgozás alapegysége a szócikk. A szemantikai rokonságban álló lexémák szócikkei közös tömböt, vokábulumot alkotnak, amelyen belül a szavak szemantikai közelség szerint csoportosulnak.

Szerkezetét illetően minden **szócikk** tíz zónára oszlik: morfológiai, stilisztikai, értelmező, vonzati, a vonzatmodell korlátozásai, példák, lexikai függvények, illusztrációk, enciklopédikus információ, idiómák. A szerzők szerint a szótár az informatikában, természetes nyelvfeldolgozásban s a nyelvelméletben használható fel.

A megjelenés évszámából láthatóan Ligyija Iordanzkaja: *Performatív igék és retorikus kötőszók* (1992) című tanulmánya a MSZI holdudvarába tartozik, mely Jurij Apreszjan nyomdokain haladva a performatív (tehát nem deszkriptív) igék és bizonyos, velük korreláló kötőszók használatát írja le. Olyan szabályokat fogalmaz meg, amelyek hozzájárulhatnak a performatív igék formalizált reprezentációjához: a performatív igét nem lehet tagadni, nem lehet rákérdezni, hozzá nem lehet szabadon modifikátorokat kapcsolni. E megkülönböztető tulajdonságok bizonyos kötőszavakra is érvényesek, vagyis ez utóbbiak is lehetnek deszkriptív és performatív jellegűek. Feltételezhető, hogy a performatív igék és a performatív kötőszók szerves szemantikai kapcsolatban állanak. A performatív kötőszók a beszélő retorikai tevékenységének jelölői. A tanulmány végén néhány retorikus kötőszó (хотя, так что, раз, если) értelmezését olvashatjuk.

Jelena Paducseva: *Az igeidő és az igeszemlélet grammatikai kategóriái* (1966) című tanulmánya kimondja: az igeidő és az igeszemlélet különbsége abban áll, hogy az igeidő az **elsődleges deixis** (1. beszéd időpontja, beszélő), az igeszemlélet pedig a **másodlagos deixis** (1. megfigyelő) területéhez tartozik. Az idő és szemlélet szemantikájának leírása a referenciapont vagy referencia-idő segítségével történik, mely három releváns momentumot tart nyilván: beszédidő, eseményidő, referenciaidő. Az időjelentések között alapvető a jelen, míg a múltat és a jövőt csupán ehhez viszonyítjuk. E vonatkozásban **beszélő módot** és **narratív módot** különböztetünk meg. Előbbiben a kijelentés elidegenedik a beszélőtől, utóbbiban az ige aspektuális-temporális alakja a szövegidő folyó idejéhez képest értelmezhető. Beszélő módban a beszélő jelenétől számított grammatikai idő az időtengelyhez viszonyul, amelyen rajta van a beszédpillanat meghatározta jelen pontja. A megfigyelő-elbeszélő idejét lefejező narratív idő az idő objektív számításán alapul, tehát alkalmasabb az események egymásutániségének leírására. E fogalmak segítségével a szerző leírja az egyes beszédműfajokat, pl. elbeszélés, regény. Narratív módban a befejezett ige múlt ideje már egyidejűséget ír le. A jelen idő narratív alkalmazása realizálódik például a praesens historicumban. Az időformáknak deiktikus, narratív és szintaktikai értelmezési módja van. Az igeidő-igeszemlélet egzakt értelmezése hozzájárul a formalizáció lehetőségeinek megteremtéséhez.

Igor Melcsuk *Egy értelem-szöveg nyelvészet felé* című székfoglaló előadásában (Párizs, 1997) összegzi és továbbfejleszti az ÉSzM koncepcióját. Melcsuk példákat hoz a szemantikai, szintaktikai, morfológiai és fonológiai aspektusok továbbfejlesztésére. Kifejti, az ÉSzM három posztulátumra épül: a nyelv véges szabályok rendszere, az ÉSzM a nyelvek leírásának eszköze, a mondat és a szó a nyelvészeti leírás alapegységei. Az ÉSzM-nek három fontos sajátossága van: tisztán megfeleltető vagy fordító jellegű (nem generatív, nem transzformációs) modell. „Az ÉSzM igyekszik úgy viselkedni, mint egy beszélő, aki nem pazarolja idejét arra, hogy grammatikailag helyes mondatokat hozzon létre, vagy hogy különbséget tegyen a grammatikailag helyes és helytelen mondatok között (...)” (146. lap). A továbbiakban Melcsuk kifejti a mély és felszíni alszintekre, az ÉSzM összetevőire (felszíni és mélyszintaxis), a lexikai választásokra (pragmatikai, szintagmatikai) és kookekenciára, az ÉSzM univerzalitására és általában az értelem-szöveg nyelvészetre vonatkozó nézeteit.

Elismeréssel kell adóznunk a kötet fordítóinak, Soproni Andrásnak, Gyuris Beátának, Balogh Péternek és magának Papp Ferencnek, akik az orosz-angol és francia nyelvű eredeti szövegeket – manufakturális (nem gépi!) eszközökkel, – de teljes sikerrel ültették át magyarra, missziót teljesítve ezzel a magyar nyelvészeti terminológia kialakítása terén is.

Irodalom

Kiefer F. 2001. A moszkvai szemantikai iskoláról. *Modern Filológiai Közlemények* 3. évf. 1. sz. 5–17.

Tanulmánykötet Papp Ferenc akadémikus

70. születésnapjára

T. Molnár István

Amikor az 1999. év őszén a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Orosz Nyelvészeti Tanszéke arra kérte Papp Ferenc akadémikus egykori tanítványait, tudós pályatársait, barátait és tisztelőit, hogy a nagy nyelvtudóst közelgő 70. születésnapja alkalmából neki szánt írásokkal, visszaemlékezésekkel, tanulmányokkal köszöntsék, talán még senki nem gondolta, hogy a felhívásnak milyen sokan tesznek majd eleget. Pedig így történt! Közel hatvanan érezték úgy, hogy Papp Ferenctől, a tudóstól, a tanártól, a jó baráttól, a volt kollégától, az átlagon felüli embertől kaptak valami olyan értéket, amit ilyen alkalommal akár születésnap ajándékként is nagyon illendő megköszönni. A tudós ajándékozott 58 írást egybegyűjtve egy tisztelgő jubileumi könyv tartalmazza, amelyet Klaudy Kinga és e sorok szerzője szerkesztett, s amely a múlt évben a debreceni Kossuth Egyetemi Kiadónál *Papp Ferenc akadémikus 70. születésnapjára. Barátok, pályatársak, tanítványok tanulmányai, visszaemlékezései* címmel jelent meg 360 oldal terjedelemben.

A sok szerző által írt és a tudós ajándékozott kötet igazi értéke azonban nem annyira az írások mennyiségében, hanem sokkal inkább azok sokféleségében rejlik. S ez a sokszínűség, megítélésünk szerint, nem valami véletlenül így alakult tarkaság, hanem éppen annak a rendkívüli tudományos sokoldalúságnak a szükségszerű kifejeződése, tükörképe, amely Papp Ferencre, az ő egész tudományos munkásságára, fáradságot nem ismerő életvitelére jellemző volt.

Papp Ferenc akadémikust a magyar és az egyetemes tudomány mindennek-előtt nyelvtudósként tartja nyilván. Fő tudományos érdeklődési és kutatási területeinek a ruszisztikát és a számítógépes nyelvészetet szokás megadni. Ezekben a tudományágakban kétségtelenül maradandó értékeket alkotott, azonban megbocsáthatatlan igazságtalanság lenne a közülünk immár eltávozott nagy tudós életművét csupán ebben látni. Papp Ferenc nagyon is sokoldalú nyelvész volt, akinek a számára semmi nem volt távol eső vagy idegen, ami a nyelvészettel valamilyen módon szorosabb vagy lazább kapcsolatban állt. Ez az önkorlátozás nélküli, szélesre nyitott tudományos látókör képezi egyúttal azt a kohéziót is, amely a köszöntő könyv szerzőinek és az általuk választott témáknak a sokféleségét képes egységbe fogni. Tekintsük most át egy kicsit részletesebben, hogy miben áll a köszöntő könyvnek ez az egységet alkotó sokfélesége!

Az első, amin az olvasónak minden bizonnyal rögtön megakad a szeme, hogy a cikkek alkotói között szép számmal vannak irodalmárok, akik ennek megfelelően tanulmányukban egy-egy irodalmi, irodalomtudományi kérdést elemeznek. A sokféleséget csak növeli, hogy az orosz nyelvű irodalomhoz kapcsolódó írásokon kívül találunk a kötetben olyan cikkeket is, amelyek a német, illetve az angol nyelvterület szépirodalmának egy-egy problémakörét vizsgálják. Kérdés, mi hozhatta közel az irodalmárokat Papp Ferenchez, miért érezhették úgy, hogy a tiszteletadásból nekik is illik kivenni a részüket? A magyarázatot abban látjuk, hogy Papp Ferenc, aki közismerten széles körű irodalmi tájékozottsággal, gazdag olvasottsággal rendelkezett, nyelvészeti kutatásai során többször fordult irodalmi művekhez olyan céllal, hogy azok feldolgozása útján mind a nyelvészet, mind pedig az irodalomtudomány számára új tényeket tárjon fel. Példaként talán elég, ha bizonyos költői művek általa készített fonémastatisztikáit, illetve szépirodalmi alkotások ún. konkordanciáit említjük.

A nyelveknek és a kultúráknak azt a sokféleségét, amelyre az irodalmi témájú cikkeknel már utaltunk, a köszöntő könyvben további két említést érdemlő síkon is tetten érhetjük. Az egyik a cikkeknek a nyelve. A kötet szerzői a magyaron kívül orosz, angol és német nyelven írták le gondolataikat, de tudjuk, írhatták volna franciául, esetleg még más európai nyelven is. A nyelvi sokféleséget a cikkek szerzői nyilván azért engedhették meg maguknak, mert tudták, hogy Papp Ferenc magas szinten ismert számos idegen nyelvet. Az orosz például annyira választékosan használta, hogy rendszert még az anyanyelvű kollégák elismerését is kiváltotta. Ami pedig a kultúrák sokféleségét illeti, még felsorolni sem egyszerű, hogy a szerzők az írásaikban nyelvi, irodalmi vagy bármilyen más vonatkozásban milyen népek, nemzetek, országok kultúráiról tesznek említést, illetve vizsgálják és elemzik azokat. A klasszikus görögre és a latinra történő hivatkozásokon felül találunk itt az angol, a német, a francia, az ukrán, a ruszin, a szerb, a bolgár, a litván, sőt a japán nyelv, illetve nyelvterület bizonyos nyelvi, irodalmi vagy egyéb társadalmi jelenségeinek a bemutatásával, elemzésével. A japánt talán azért is érdemes külön hangsúlyoznunk, mert Papp Ferenc 1971-ben egy fél évet töltött Japánban, ahol a Szapporói Egyetemen vendégprofesszori minőségben előadásokat tartott.

Mint már említettük, Papp Ferencet a tudományos közvélemény egyik leggyakoribb minősítésként russzista nyelvésznek tekinti. Ennek a minősítésnek kétségtelen oka, hogy Papp Ferenc jelentőset és maradandót alkotott a hazai és a nemzetközi russzisztika terén. Azonban rögtön hozzá kell tennünk, hogy ő legalább annyira magyar nyelvész is volt, ha fontosnak tartjuk, hogy az ő tudományos tevékenységi területét az általa kutatott nyelvvel is megnevezzük. De ennél jóval többet tudunk mondani róla annak a sokoldalúságnak a bemutatásával, amellyel Papp Ferenc az egyes nyelvi tényeket megközelítette, vizsgálta és leírta. Történeti nyelvészkedése során többek között kutatta Lomonoszovot, akiről kiderítette, hogy bizonyos mértékig

ismerős volt számára a magyar nyelv, s a nagy orosz tudós már a maga körében megsejtette a magyar nyelv jellegét és eredetét. Modern eszközökkel, pontosabban számítógéppel végzett történeti nyelvkutatásnak nevezhetjük azt a munkát, amelynek során Papp Ferenc elkészítette tőszókincsünk etimológiai rétegeinek hangstatisztikáját, és annak adataiból a magyar nyelv történeti hangsorépítkezési szabályaira nézve fontos megállapításokat tett.

S azzal, hogy a számítógépet említettük, Papp Ferenc sokoldalú tudományos tevékenységének a bemutatása közben egy olyan területre léptünk, amely a tudományos köztudatban minden egyébnél szorosabban függ össze az ő nevével. Utalhatunk itt ilyen jellegű munkái közül a magyar nyelv első olyan szótárára (*A magyar nyelv szövegmutató szótára*, 1969), amely már számítógéppel készült, vagy megemlíthetjük az irodalmi művek számítógépes feldolgozásának eredményeként született különböző statisztikákat, konkordanciákat, a hazai első idegen nyelvi számítógépes oktatóprogramokat, de ő volt az, aki az orosz igék felszólító módjának gépi előállítás útján hazánkban elsőként próbálkozott morfológiai szintézissel. Papp Ferenc értelmezésében a számítógépes nyelvészet nem a nyelvészetnek egy különleges ága, nem is egyes nyelvészek privilégiuma volt, hanem egy eszköznek, történetesen a számítógépnek a nyelvészeti kutatások szinte bármelyik területén megvalósítható értelmes és célszerű felhasználása, különösen olyan esetekben, amikor nagy mennyiségű adathalmazzal (szöveggel) van dolgunk, illetve amikor aprólékos, fáradságos emberi munkát válthatunk ki vele.

De Papp Ferenc sokoldalúsága még ebben sem merült ki. Írásaiból, előadásaiból, személyes beszélgetésekből tudjuk, hogy a nyelvészetnek szinte egyetlen területe sem volt, amelyet Papp Ferenc ne ismert volna, s azokban a legnagyobb biztonsággal meg ne látta volna az újat, az előremutató, a figyelmet érdemlő eredményeket. Így aztán nem véletlen, hogy éppen ő irányította sokak figyelmét a nyelvészet új áramlataira, a strukturális nyelvészetre, a generatív grammatikára, sőt a lingvisztika olyan társtudományaira is, mint amilyenek a szemiotika vagy a neurolingvisztika. Kiváló ismerője volt a pszicholingvisztikának, de éppúgy a nyelvészetben alkalmazható kísérleti és mérési módszereknek is. Nagy szakértelemmel figyelte a fordítás-tudomány elméleti és gyakorlati eredményeit, és nagyon fontosnak tartotta a stilisztikai, illetve a pragmatikai kutatásokat. Az ún. matematikai nyelvészetről is sokan tőle hallottak először. Kutatómunkájában pedig gyakorta alkalmazta a korpusznyelvészet módszereit, szövegfeldolgozási eljárásait. Papp Ferenc a nyelvészet legelvontabb elméleti kérdéseiben éppen olyan otthonos volt, mint a köznapi feladatokat megoldó alkalmazott nyelvészetben. Ezért aztán éppúgy tekinthetjük őt általános nyelvésznek, mint az alkalmazott nyelvtudomány magas szintű művelőjének.

Papp Ferencnek mint nyelvtudósna ez a sokoldalúsága a köszöntő könyvben is rendre visszatükröződik. Megvalósul ez először is azért, hogy a tematikus sokféleség mellett a kötetben legnagyobb számban mégiscsak kimondottan nyelvészeti témájú cikkek fordulnak elő. Az ide tartozó írások között

azonban egyaránt találunk olyat, amely a nyelvészet legáltalánosabb elméleti kérdéseinek valamelyikét, adott esetben a kognitív nyelvészet diszciplináris határait vizsgálja, valamint olyanokat, amelyek a lingvisztika egyik vagy másik területéhez sorolható kérdéskört elemeznek. Helyt kaptak itt a fordítás elméletével, gyakorlati megvalósulásával, a fordítók képzésének problémáival foglalkozó tanulmányok. Olvashatunk a kötetben az intonáció szemantikai kérdéseiről és annak eszközfonetikai kutatásáról, továbbá pszicholingvisztikai ihletésű, a mentális lexikon kialakulására, illetve az ún. konnotatív jelentés feltárására irányuló nyelvi kísérletekről, valamint kétnyelvű gyermekek beszédproduktív vizsgálatáról. Papp Ferenc tevékenységéhez szorosan kapcsolódnak, közvetlenül őrá hivatkoznak azok a cikkek, amik elyék az élő nyelvek számítógépes feldolgozásával, annak nyelvtechnológiai problémáival, illetve a kétnyelvű szótárak készítésének gyakorlati megvalósulásával foglalkoznak. Találkozunk a kötetben a számítógép nyelvészeti, lexicográfiai célú programozásának a kérdéseivel, bizonyos szóalakok, szócsoportok morfológiai leírásával, az aspektus kérdéskörének vizsgálatával, de generatív grammatikai megközelítésű szintaktikai elemzéssel is. Olvashatunk itt egy készülő történeti helynévszótárról, a nyelvekben megfigyelhető lexikai fokozásról, a magyar–szláv kontaktusok egy talányáról. Több szerző pedig, nyilván nem véletlenül, orosz vonatkozású, illetve kimondottan orosz nyelvi témát választott tisztelgő tanulmánya számára. E cikkekből tájékozódhatunk az orosz *Dubna* helynév etimológiájáról, egy orosz szó (*книга*) konceptuális szemantikai vizsgálatáról, az orosz attributív szó szerkezetekről, az óhajást kifejező orosz infinitívuszi mondatokról, az orosz frazeológiai elméletekről, valamint a Budenz kezdeményezésére alakult pesti Russzkij kruzsok-ról, s nem utolsósorban az oroszok huszadik századbeli franciaországi bevándorlásának négy fázisáról. Több nyelv egybevető, összehasonlító jellegű vizsgálata is szerepel témaként néhány szerzőnél. Találunk cikket, amely a német és az orosz passzív szerkezetek párhuzamos vizsgálatával foglalkozik, egy másik tanulmány a litván nyelv birtokos szerkezeteivel ismertet meg bennünket, összevetve azokat a magyar nyelvi megfelelőikkel, és olvashatunk egy esetgrammatikai kérdésről is angol–magyar egybevetésben. De szerepel itt a kötetben egy internetes ihletésű általános nyelvészeti eszmefuttatás is.

Nem hiányoznak a Papp Ferencet köszöntő könyvből a stíluskutatók írásai sem. Az egyik ilyen cikk az orosz újságszövegeket vizsgálja, egy másikban az orosz hivatalos stílusról olvashatunk, egy harmadik pedig az orosz szleng részletes bemutatását nyújtja az olvasónak. A ruszin nyelvvel és kultúrával két tanulmány is foglalkozik, melyekben a ruszin irodalmi nyelvről, illetve egy kárpátaljai ruszin folyóirat sorsáról kapunk tájékoztatást.

Papp Ferencet, mint tudjuk, legtöbbször tanár úrnak, Papp tanár úrnak szólították. S ez nem volt véletlen. Igazi tanáregyéniség volt. A tudását nagyon magas szinten, mégis vonzóan és mindenki által érthetően tudta továbbadni. Pedagógus egyénisége tankönyvírói tevékenységében is megnyilvánult. Köztudott róla, hogy a nyelvoktatás kérdései is élénken foglal-

koztatták. Odafigyelt az idegen nyelvi tankönyvek színvonalára, s mi több, jelentős szakmai támogatással felkarolta az óvodai idegennyelv-oktatást is. Nem véletlen hát, hogy a kötetben szereplő tanulmányok között az oktatás általános kérdéseivel, az idegen nyelvek oktatásával kapcsolatos írásokat is találunk. Olvashatunk ezekben arról, hogyan nézett ki egy ideológiával átítatott tankönyv a hazai orosznyelv-oktatás kezdetén, s erre szinte válaszként arról is, hogy mennyit változtak, fejlődtek az orosz nyelvi tankönyvek országismereti anyagai. A Japánban folyó oktatási reformról szóló cikk pedig kedves ajándékként Papp tanár urat minden bizonnyal a Szapporói Egyetemen végzett vendégtanári tevékenységére is emlékeztette.

Papp Ferenc mint tudós, mint tanár, mint barát, mint segítőkész kolléga személyesen is szinte állandóan jelen van a köszöntő könyv írásaiban. Több tisztelője magának a cikknek a szövegén belül érezte szükségesnek, hogy néhány mondatot a nagy tudósna szenteljen, megemlítve mindazt, amit neki köszönhet, amivel Papp tanár úr őt a tudományos pályáján elindította, segítette. Mások kellő tisztelettel lábjegyzetben tették meg ugyanezt. Néhány szerző viszont kimondottan a személyes emberi kapcsolatok részletesebb felidézésével kívánta tiszteletét kifejezni a nagy tudós előtt. Ezek egyikében Papp Ferenc tudós pályatársának a tollából olvashatunk a nyelvtudományak a hatvanas évek során folytatott útkereséseiről, egy másiknak a szerzője pedig azt próbálja meg számba venni, hogy mit tanult Papp Ferencről. Ugyanilyen szubjektív hangvételű írásban olvashatunk Papp Ferencnek Debrecenben a KLTE-n kiteljesedett tudós tanári egyéniségéről. Egy orosz anyanyelvű szerző pedig a személyes emlékeit is felidézve fejezi ki elismerését, hogy Papp Ferenc az orosz nyelvről is, amely nem anyanyelve, tudott tudományosan újat mondani.

Sokat lehetne írni még arról, hogy Papp Ferenc mint ember milyen nagyszerű egyéniség, értékekben mennyire gazdag személyiség volt, és hogy mindez miként tükröződik vissza a köszöntő könyvben. Nem tesszük, mert biztosak vagyunk abban, hogy az olvasó a kötetben mindezt fel fogja fedezni, meg fogja érezni. De annyit talán mégsem felesleges megemlíteni, hogy mindennél többet mond Papp Ferenc nagyszerű emberi mivoltáról az a mindössze pár szó, amelyet kötetünk egyik szerzője idéz tőle az alábbiak szerint:

„Однажды, по поводу своего не слишком удачного выступления, автор этой работы написал письмо Ференцу Паппу, чтобы извиниться перед ним. Обратной почтой пришел ответ: «Ничего. Keep smiling. Papp F.» (Lendvai E.)

A kötet szerzői, cikkei

Dezső László: A magyar alkalmazott és általános nyelvészetről és két szlavistáról a hatvanas években. **É. Kiss Katalin:** Mit tanultam Papp Ferencről? **Lengyel Zsolt:** Debrecen – KLTE – Papp Ferenc. **Fedosov Viktor Alekszandrovics:** Может ли лингвист, исследуя неродной для него язык, сказать новое слово в науке? **Péter**

Mihály: Egy puskinsi jelzőről. **Hajnády Zoltán:** Fjodorov kozmikus univerzalizmusa. **Virágos Zsolt:** Perspectives on Myth: Dilemmas of Definition. **Lepahin Valerij:** Три смысла в названии романа «Идиот» Достоевского. **Jagusztin László:** Új Bábelt építünk? **Kornyané Szoboszlay Ágnes:** Három műben három nővér. **Szerencsi Katalin:** Can a not unhappy person be called a sad one? or Issues in judgments of grammaticality. **Németh Lenke:** Reality Repossessed: An Epistemological Game in Steven Millhauser's Snowmen. **Pacsai Imre:** A szláv folklór nyelvi sajátosságaiban és morfológiai rendszerében tükröződő areális hatásokról. **Zsigmond Anikó:** Der Realismus in Österreich. **Klaudy Kinga:** A fordítás oktatásának elvi kérdései – 25 év után. **Lendvai Endre:** Детский юмор и перевод. **Cs. Jónás Erzsébet:** Genetikus szövegkritika a fordításkutatásban. **Barota Mária:** Zur Problematik des Rosenmotivs in Rilkes Cornet-Dichtung im Spiegel der ungarischen Übersetzung von György Rónay. **Kertész András:** A kognitív fordulat és a nyelvészeti diszciplináris határai. **Gósy Mária:** A kérdő, a felkiáltó és a felszólító mondat dallamának azonossága és különbözősége. **Hunyadi László:** Sentential stress and the acoustics of focusing in Hungarian and Russian. **Tóth László:** Jel – jelentés – intonáció. **Navracsics Judit:** A mentális lexikon rendezettségének és a nyelvtanulás módjának összefüggései. **T. Molnár István:** Egy konnotáció-kutatás eredményadataiból. **Prószéky Gábor:** A nyelvtechnológiai alap kutatások hiányáról és szükségességéről. **Uzonyi Pál:** Magyar szóalakok szintézise kétnyelvű szótárakban. **Hollósy Béla:** Some Educational Aspects of Programming in FoxPro for Linguistic and Lexicographic Purposes. **Menyhárt Krisztina:** Magyar–bolgár kétnyelvű gyermekek beszédproduktions fejlettségének vizsgálata. **Szépe György:** A magyar személyes névmások alaktanáról. **Laczik Mária:** Szinonimák a denominális melléknévek képzésében. **Hell György:** NP + VP. **Bársony Olga:** Hedges as markers of speaker choice. **Jászay László:** Причины трудности определения и описания категории вида в русском языке. **Krékits József:** Оптативные инфинитивные высказывания. **Pete István:** Vorgangspassiv и Zustandspassiv в русском языке. **Korponay Béla:** Ablative-locative transfers, negation, and some related matters. **Drahos József:** The translation of the English tenses expressing present time into Russian. **Tóth József:** Arbeitsmethode für eine kontrastive lexikalisch-semantische Analyse und Auswahl der zu analysierenden deutschen bzw. ungarischen Verben. **Lévai Béla:** Dubna. **Hoffmann István:** Egy történeti helynévszótár tervéről. **Tatár Béla:** Az attributív szószókezet mint a grammatikai attributum kifejezésének sajátos formája a mai orosz nyelvben. **P. Csige Katalin:** Elméletek az orosz frazeológiában. **Székely Gábor:** Lexikai fokozás, nyelv, társadalom. **Bibok Károly:** Исследование полисемии слов. **Jánoska Sándor:** Притяжательная конструкция в литовском языке. **Kugler Katalin:** Изменение стилистической характеристики перифрастических конструкций в газетных текстах. **Fenyvesi István:** Русский сленг как языковая игра. **Végvári Valentyina:** Деловое общение в социальной коммуникации. **Kontra Miklós:** Strukturális és/vagy társadalomtörténeti magyarázat? A magyar–szláv kontaktusok egy talánya. **Udvari István:** Sztripszky Hiador a ruszin irodalmi nyelvről. **Káprály Mihály:** Русинская периодика Подкарпатской территории Венгрии (1941– 1944). **Mihalovics Árpád:** Oroszok a huszadik századi Párizsban. **Miklódy Éva:** Concepts of Race and Blackness in the African–American Discourse. **Hidasi Judit:** Oktatási reformok az ezredfordulón Japánban. **A. Molnár Ferenc:** Orosz vonatkozású filológiai adalékok Budenz Józseffel és Géresi Kálmánnal kapcsolatban. **Bakonyi István:** Новый век культурного разнообразия. Фрагменты уз научно-методической литературы о лингвострановедении. **Répási Györgyné:** Saussure-től az internetes szörfözésig. **Pogány Béla:** «Русский язык – язык Ленина и Сталина?»

Papp Ferenc, a magyar nyelvész

É. Kiss Katalin

Papp Ferencet e folyóirat olvasói bizonyára elsősorban mint kiemelkedő, nemzetközi rangú szlavistát tartják számon. Emlékező írásomban én arról szeretnék szólni, hogy milyen kiemelkedő jelentőségű a magyar nyelvészeti munkája.

Papp Ferenc munkássága a 60–70-es években fordulatot hozott a magyar leíró nyelvészetbe – elsősorban a morfológiába, a morfofonológiába és a lexikográfiába – mind szemléletmódját, mind módszereit, mind eredményeit, de tudományos hozzáállását illetően is.

Ami Papp Ferenc tudományos hozzáállását illeti, már a hatvanas években természetes volt számára, hogy a magyar nyelvészet több évtizedes izolációjával szakítva olvassa a vezető nemzetközi folyóiratokat, akár angolul, akár oroszul, akár franciául legyenek írva, hogy magáévá tegye a nemzetközi nyelvtudomány kurrens módszereit, céljait, eredményeit, és ezekkel felvértezve lásson hozzá a magyar nyelv vizsgálatához. Sőt, a *Magyar Tudomány* hasábjain ezt a magyar nyelvészekkel szembeni általános követelményként fogalmazta meg – akkor, amikor az egyetemeken csak az orosz nyelv oktatását tartották általánosan szükségesnek, és amikor az Amerikából jövő tudományos elméletek nyilvánosan, a Tudományos Akadémia bizonyos fórumain is károsnak deklaráltattak.

Papp Ferenc magyar leíró nyelvészeti munkássága már a hatvanas években mind elméleti alapjait, mind módszertanát tekintve a korszak élvonalbeli nemzetközi nyelvészetével egyenértékű. Nálunk az ő munkássága testesíti meg azt a fordulatot, melynek során a nyelvtudomány taxonikus, a jelenségeket összegyűjtő, osztályozó társadalomtudományból modellépítő, deduktív természettudománnyá vált; melynek során a testes nyelvi elemek helyett az elemek közötti viszonyok, struktúrák kerültek a figyelem középpontjába. Papp Ferenc nemcsak megvalósította műveiben ezt a fordulatot, hanem tudatosítani is akarta a nyelvészeti közvéleményben – például a *Magyar Nyelvőrnek A nyelvtudomány műhelyéből* című rovatában rendszeresen megjelenő pedagógiai célzatú írásaiban.

Papp Ferenc legfontosabb hozzájárulása a magyar leíró nyelvészethez az a generatív modell, mellyel a magyar főnevek mind a 714 lehetséges toldalékos alakja szintetizálható. A generatív nyelvészeket azzal szokták vádolni, hogy valódi példák helyett néhány saját maguk által, íróasztal mellett konstruált alakot elemezgetnek. Papp Ferencet nem érhetette ez a vád; ő sokkal nagyobb empirikus anyagot elemzett, mint amekkorát bármely hagyomá-

nyos nyelvész valaha is elemezni tudna: az *Értelmező Szótár* teljes főnévanyagának, több mint 31 000 főnévnek a számítógépes feldolgozása alapján fogalmazta meg általánosításait. Az ezek alapján felismert összefüggéseket végül is egy néhány lapos algoritmusba sikerült összefoglalnia. Algoritmusává valódi formális modell: nemcsak a feldolgozott 31 000 főnévnek, hanem a nyelv valamennyi főnévének, az ezután keletkezőknek is minden toldalékos alakját képes szintetizálni, tehát pontosan megmondja, hogy egy bizonyos morféma-kombináció esetén mely tőváltozathoz a morféma-kombináció melyik alomorfja járul, milyen sorrendben, milyen fonológiai változásokat előidézve. Papp Ferenc azzal a meggyőződéssel írta le a magyar morfológiai jelek ségét, hogy azok természettudományos jellegű törvényeknek engedelmessé kellene válnak; a kivételek látszólagosak; arra mutatnak, hogy még nem ismertük fel a rendszert tökéletesen. Tehát például az egyes toldalékoknak a tőtől fűző változatait egyetlen főszabállyal állítja elő, s a főszabálytól való eltéréseit majdnem kivétel nélkül magyarázni tudja – például helyesírási konvenciók vagy bizonyos hangtani szabályok interferenciájával.

Valószínűnek tartom, hogy Papp Ferenc e morfofonológiai modellje nemzetközileg is első volt a maga nemében – legalábbis ami a morfológiaiailag összetett, agglutináló nyelveket illeti. Vállalkozásának jelentősége különösen akkor szembetűnő, ha figyelembe vesszük azt a tudományos közeget, melyben keletkezett. Papp Ferenc modelljét először 1964-ben vázolta fel nyomtatásban, majd 1966-ban publikálta, mindössze két, illetve négy évvel a MMNyR megjelenése után. A MMNyR még így definiálja a főnevet: „A főnév élőlényt, élettelen tárgyat, gondolati és elvont dolgot, illetőleg ezek fogalmát jelentő szó”. A főnév legfőbb alak- és mondattani sajátosságai c. fejezet 13 sorból áll, és ezt a két mondatot tartalmazza: „a főnév a mondatban minden mondattani viszonyt kifejezhet. Ennek megfelelően ragozása-jelzése is igen változatos.” Majd példák következnek, melyek e változatosságot illusztrálják. Papp Ferenc művét a MMNyR főnévleírásától nem néhány év, hanem egy évszázad választja el.

Papp Ferencnek a hatvanas években született munkája ma is élő, sokat forgatott munka. A mai morfofonológiai kutatások is mind a Papp Ferenc által felállított szabályokat módosítják, pontosítják, hogy még kevesebb legyen a fennmaradó kivételek száma. Eredményei a *Strukturális magyar nyelvtan* nemrégiben megjelent 3. *Morfológia* kötetébe is beépültek, s magvát képezték a nyolcvanas, kilencvenes évek nemzetközi visszhangot kiváltott magyar morfofonológiai kutatásainak is, például Kornai András munkájának. Áttételeken keresztül tehát Papp Ferenc magyar leíró nyelvészeti eredményei az emberi nyelv morfofonológiájáról való univerzális hipotézisrendszerbe is beépültek.

Papp Ferenc módszertani újításai is hallatlanul jelentősek. Amikor a Nyelvtudományi Intézetben még a nyolcvanas években is folyt kézi szótározás is, ő már a hatvanas években lyukkártyákra kódolta az *Értelmező Szótár* adatait, majd Ural 2 és Odra típusú összámtógépeken rögzítette, rendszerezte őket.

Ezt az anyagot azóta egyre újabb és újabb fajta adathordozókra konvertálják, és ma is használják mind a morfofonológiai vizsgálatokban, mind a számítógépes szótárkészítésben – még a Széchenyi-díjas Morphologic Kft-nél is. Papp Ferenc tehát mintegy leíró nyelvészeti munkásságának folyományaként a lexikográfiát is forradalmasította Magyarországon. A „mellékterméként” elkészült *Szónévmutató szótár* azóta is újabb és újabb kiadásokban jelenik meg; a műfordítóktól a reklámszakemberekig egyre többen forgatják.

Papp Ferenc Baráti Kör

A közelmúltban elhunyt Papp Ferenc akadémikus tanítványai, barátai, tisztelői 2001 május 18-án megalakították a **Papp Ferenc Baráti Kört**. A PFBK célja Papp Ferenc szellemi örökségének ápolása, műveinek gondozása, újrakiadása, memoárkötet készítése, fiatal tehetségek felfedezése, az alkalmazott nyelvtudomány különböző részterületeivel foglalkozó interdiszciplináris előadások, konferenciák szervezése.

A PFBK első találkozóját 2001. december 11-én tartotta az ELTE BTK Fordító- és Tolmásképző Központjának Könyvtárban. A találkozón az alábbi előadások hangzottak el:

Szépe György: *Papp Ferenc a tudomány menedzsere*

É Kiss Katalin: *Hogyan tanultam Papp Ferencről tudományozológiát?*

Prószéky Gábor: *Papp Ferenc három mondata*

Hell György: *A mondatcsíra és a generatív grammatika minimalista programja*

Az előadásokat követő beszélgetésben a PFBK működésével kapcsolatban az alábbi tervek rajzolódtak ki:

1. *Papp Ferenc olvasókönyv* (Papp Ferenc legfontosabb tanulmányainak gyűjteménye) Szerkeszti: Klaudy Kinga - kklaudy@ludens.elte.hu)
2. *Papp Ferenc emlékkönyv* (Papp Ferencnek szentelt tanulmányok, visszaemlékezések, levelezés) Szerkeszti: T. Molnár István – tmolnari@broadband.hu)
3. Második PFBK találkozó Nyíregyházán 2002 májusában (Cs. Jónás Erzsébet - jonase@zeus.nyf.hu)
4. Harmadik PFBK találkozó az ELTE BTK FTK Könyvtárban 2002 őszén. (kklaudy@ludens.elte.hu)
5. Papp Ferenc asztaltársaság szervezése az Akadémiai Klub Étteremben
6. A PFBK-ról szóló információk elhelyezése a Nyelvtudományi Intézet honlapján (Váradi Tamás – varadi@nytud.hu)
7. P.F. CD továbbfejlesztése (Tóth Etelka – oktagm@matavnet.hu)

A PFBK tagjai (a 2001. december 11-ig beérkezett visszajelzések alapján): *Ábrahám Károlyné, Andor József, Bakonyi István, Bolla Kálmán, Csige Katalin, Cs. Jónás Erzsébet, É. Kiss Katalin, Éva Erzsébet, Fenyvesi István, Ferenczy Gyula, Fónagy Iván, Gósy Mária, Hajdú Péter, Hell György, Hidas Judit, Hunyadi László, Jászay László, Kámán Erzsébet, Kárpáti György, Kiefer Ferenc, Kiss Kálmán, Klaudy Kinga, Krékits József, Laczik Mária, Lendvai Endre, Lengyel Zsolt, N. Lőrincz Julianna, Máté Éva, Navracsics Judit, Martsa Sándor, Mihalovics Árpád, Pajzs Júlia, Papp Ferencné, Pete István, Pléh Csaba, Prószéky Gábor, Répási Györgyné, Székely Gábor, Szépe György, Simigné Fenyő Sarolta, Soproni András, Szöllősy-Sebestyén András, T. Molnár István, Tóth Etelka, Uzonyi Pál, H. Varga Gyula. Váradi Tamás, Zöldhelyi Zsuzsa. (további jelentkezések valamint a PFBK működésével, terveivel kapcsolatos információk: kklaudy@ludens.elte.hu)*

Az „újrafelhasznált” szóvégmutato szótár

Prószéky Gábor

1983 tavaszán az Egyetemi Számítóközpont egyik vezetője, Könyves Tóth Kálmán – tudván, hogy közel áll hozzám a számítógépes nyelvészet – megkérdezte tőlem: tudom-e, hogy a Papp Ferenc-féle szóvégmutato szótár (Papp 1969), sőt részben az ennek alapját képező Debreceni Tezaurusz eredeti lyukkártyái a Közgazdasági Egyetem valamelyik folyosójának egyik szekrényében található? Természetesen nem tudtam erről, de még aznap oda mentem. A megadott folyosón tárva-nyitva álló szekrények sorakoztak, melyeknek alsó polcain – egyfajta büfé-kiegészítésként – hallgatók üldögéltek és fogyasztották közelben vásárolt szendvicseiket. El nem tudtam képzelni, mióta állhatott ott a harmincvalahány lyukkártyás doboz, de számomra a csodával ért fel, hogy szinte érintetlennek látszottak. Ezt az érzést tovább erősítette a dobozokat borító porréteg vastagsága és a közgazdász-hallgatóknak a fejük feletti dobozok iránt mutatott teljes közönye. Mivel ennek ellenére tartani lehetett tőle, hogy az anyag előbb-utóbb elvész vagy megsemmisül, kirohantam a Vámház körútra – ami akkoriban Tolbuhin körút névre hallgatott –, vettem egy lakatot, és lezártam a szekrényt. Még aznap felhívtam Kornai Andrást, aki ez idő tájt az MTA SZTAKI-ban dolgozott, ahol kiváló technikai körülmények voltak a nyolcvanas évek elején már egyáltalán nem támogatott számítógépes nyelvészeti kutatásokhoz.

A SZTAKI fő gépe, az IBM 3031 a KGST legnagyobb számítógépe volt, és nemzetközi mércével is jó közép gépnek számított. Tudtuk mi korábban is, hogy a számítógépes adatbázisokat a hagyományos kézi, cédulás nyilvántartásoknál előnyösebbé teszi nagyobb gyorsaságuk és hibamentes működésük. Sajnos ezek az előnyök néhány ezer adat esetén még nem kárpótolják a felhasználót az adatbevitel nehézségeiért. Az egyik legnagyobb problémát ugyanis az adatok megfelelő formában történő hibátlan rögzítése jelentette. Ezért aztán nem csoda, hogy Magyarországon akkoriban nem volt komoly nyelvészeti adatbázis. Mindenki tudta, hogy Papp Ferencék ugyan még a hatvanas évek derekán számítógépre vittek több mindent Debrecenben, de hát az akkor volt, ma meg, 1983-ban már nincs ilyesmire mód... A dobozok előtt állva azonnal világossá vált számunkra, hogy a 15–20 éve lappangó Papp Ferenc-féle anyag lyukkártyáinak megjelenése ebből a dilemmából mutat kiutat. Reményeink szerint az *Értelmező Kéziszótárban* szereplő kis híján hatvanezer címszó morfológiai kódjait rövid időn belül lényegében komolyabb befektetés nélkül újra számítógépes környezetben lehet majd tanulmányozni.

Éppen ezért 1983. május 17-én egy taxival az egész 35 doboznyi – tehát körülbelül hetvenezer lyukkártyából álló – anyagot átszállítottam a SZTAKI-ba, és Kornai segítségével egy targoncán betoltuk a gépterembe. Néhány napot vártunk, hogy a kiszáradt kártyák a levegő nedvességét magukba szívják, majd megkezdtuk a beolvasást. Az első tíz-tizenöt doboz minden baj nélkül lement, ám később egyre több kártyát kellett különvennünk: ezekről kézzel másolatot kellett készíteni, mert – szemmel nem látható módon, de az elmúlt tizenöt évben valahogy mégis – megrongálódtak. Egy ponton a beolvasott kártyákat tartalmazó fájl túllépte a megengedett maximális méretet, ami akkoriban azt jelentette, hogy az egész olvasást újra kellett kezdeni. Az óriási méret még hosszú időn át ezt követően is sok bajt okozott, de végül sok-sok – a számunkra elérhető gépidő-lehetőségek szűk volta miatt szinte kizárólag éjszakai – megfeszített munka után végre az egész anyag együtt volt néhány fájlban. Belenézünk, és döbbenet láttuk, hogy munkánk eredménye betűk, számok és speciális karakterek áttekinthetetlenül zavaros halmaza. Hamarosan kiderítettük, hogy a hatvanas évek közepén használatos Hollerith-szortergépes rendezés érdekében Papp Ferencék egy sajátos kódot vezettek be. Szerencsére a karakterkódok megfejtését megtaláltuk egyik addig értelmezhetetlennek tűnő lyukkártyán. Így egy erre a célra írt program segítségével viszonylag egyszerűen meg tudtuk oldani az ismeretlen kódok átírását egy a Nyelvtudományi Intézetben épp bevezetés előtt álló számjelzéses kódba, melyet tetszőleges diakritikus jelek egységes kezelésére készítettem (Prószéky 1985, Kornai 1986). E kód fő előnye mind a mai napig az, hogy belül marad azon a szűk karakterkészleten, ami minden számítógépen szabványos, viszont ennek ellenére korlátlanul bővíthető. Az immár jól olvasható anyagról kiderült, hogy a szóvégmutato szótár anyagán kívül mást is tartalmaz: az Etimológiai szótár anyagát A-tól Gy-ig, továbbá számos orosz ige egyfajta kódolását, és még néhány dolgot, amiről azóta sem tudtuk kideríteni, hogy micsoda.

A következő munkafázis az anyag rendezése volt: ezt nagyban megkönnyítette, hogy a kártyákon a kódok között sorszám is szerepelt. Mintegy másfélezer rekordot kellett kézzel kijavítani: az így nyert fájl lényegében megegyezett a szóvégmutato szótár nyomtatott változatával (az utóbbi egyes nyilvánvaló sajtóhibái is javításra kerültek). A címszavak mellett feltüntetett kódok részletes értelmezését megtalálhatjuk a szóvégmutato szótár nyomtatott változatában. Az eredeti anyag ezen túlmenően a szavak hosszára, stílusértékére és eredetére vonatkozó információt is tartalmaz. Az anyag tehát néhány hét alatt előállt, de már az eredeti lyukkártyás változathoz képest elegánsabb, mágnesszalagos formában. Amikor pedig az első személyi számítógépek elérhetővé váltak, az adatbázist floppyra másolt változatban elvittem az addigra már budapesti tanszékvezetőként tevékenykedő Papp Ferencnek. Elmeséltük neki a fenti történetet, melyet ő maga is meglepve hallgatott, aztán pedig némi meghatódottsággal vette át tőlünk saját – tizenöt éve sorsára hagyott – lyukkártya-anyagának újfajta elektronikus ruhába öltöztetett alteregóját.

Irodalom

- Kornai A. 1986. Szótári adatbázis az akadémiai nagyszámítógépen. *Tanulmányok a nyelvtudomány és társtudományai köréből*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. 65–79.
- Papp F. 1969. *A Magyar Nyelv Szóvégmutato Szótára*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Prószéky G. 1985. *Automatizált morfológiai elemzés a nagyszótári munkálatokban*. Kézirat, Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet.

PAPP FERENC AKADÉMIKUS 70. SZÜLETÉSNAPJÁRA

Barátok, pályatársak, tanítványok tanulmányai, visszaemlékezései

Készült a Debreceni Egyetem BTK Orosz Nyelvészeti Tanszékén

Szerkesztette:

T. Molnár István és Klaudy Kinga

Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2000

Terjedelem: 360 lap

A kötet szerzői:

A. Molnár Ferenc, Bakonyi István, Barota Mária, Bársony Olga, Bibok Károly,
Cs. Jónás Erzsébet, Dezső László, Drahos József, É. Kiss Katalin,
Fedoszov Viktor Alekszandrovics, Fenyvesi István, Gósy Mária, Hajnád Zoltán,
Hell György, Hidas Judit, Hoffmann István, Hollósy Béla, Hunyadi László,
Jagusztin László, Jánoska Sándor, Jászay László, Káprály Mihály, Kertész András,
Klaudy Kinga, Kontra Miklós, Kornyané Szoboszlai Ágnes, Korponay Béla,
Krékits József, Kugler Katalin, Laczik Mária, Lendvai Endre, Lengyel Zsolt,
Lepahin Valerij, Lévai Béla, Menyhárt Krisztina, Mihalovics Árpád,
Miklódy Éva, Navracics Judit, Németh Lenke, P. Csige Katalin, Pacsai Imre,
Pete István, Péter Mihály, Pogány Béla, Prószéky Gábor, Répási Györgyné,
Szerencsi Katalin, Székely Gábor, Szépe György, T. Molnár István, Tatár Béla,
Tóth József, Tóth László, Udvari István, Uzonyi Pál, Végvári Valentyina,
Virágos Zsolt, Zsigmond Anikó.

Megrendelhető az alábbi címen, telefonon vagy e-mail-en:

Sziget Egyetemi Könyvesbolt
H-4032 Debrecen, Egyetem tér 1.
Telefon: (52) 316-428
E-mail: sziget@tigris.klte.hu

A kötet ára: 1120 Ft

A generátorember – Papp Ferenc halálára

Fenyvesi István

Какой светильник разума погасло!

Какое сердце биться перестало!

Ha valami idegen volt egyéniségétől, s ami ellen e sorokat olvasva lázadozna, az éppen ez a XIX. században a legnagyobbak elvesztése fölötti fájdalom kifejezésére szolgáló fennköltség. És mégis csak ez fejezheti ki a régen sejtett, ám bekövetkeztében döbbenetet kiváltó, mert immár visszafordíthatatlan veszteségünket.

I. Az 1930. szeptember 19-én elindult élet gazdag műve 2001. április 5-én lezárult. A Jeszenyin írta Большое видится на расстоянии itt nem érvényes, akik ismertük, mind láttuk – Feri reneszánsz ember volt a maga maradéktalanul valóra váltott teljességigényével. És – most már komolyan kimondhatjuk – zsenije nem csupán a saját teljesítmény maximumára irányult, másoknak is bőkezűen szórta, ébresztgette a gondolatokat. Szinte minden sora válasz-szikrát gerjesztett. Nincs olyan magyar russzista, aki – az egyívásúaktól a (kedvenc kifejezésével szólva) „pedagógiai unokáig” – ne került volna szuggesztív s egyben derűs alkatának büvőkörébe.

Egyszavas definíciókból is tucatnyi kell, hogy a kimagasló russzistát, a sokoldalú és iskolateremtő nyelvtudóst, a tudományos társaságok elnökét, a tanszékvezető tanárt, a debreceni egyetem díszdoktorává fogadott akademikust, a tankönyvíró, az igényes szerkesztőt, a kivételes embert körülírjuk.

Sokan hallhattuk személyesen is, milyen lebilincselően (és milyen választékos oroszúggal) beszélt az orosz nyelvről. De bizvást fordulhatott hozzá bármilyen nyelvészakos kollégája vagy hallgatója, ő szívesen adott nekik tanácsot. Roman Jakobson az ő hívására jött Debrecenbe, s a számítógépes nyelvészek 5. világkonferenciája is miatta választotta helyszínül 1971-ben a cívisvárost. Publikus a Zaliznyak-szótár „gépesítésének” története. Néhány hónapja megismerhettük a *Debreceni Thésauruszt*, benne – első kézből – a matematikai és számítógépes nyelvészet megindulásának történetét hazánkban. („*Cikknek tűnt fel. Aztán kiderült, hogy memoár. P. F.*”) Hogy új irányokat indított el a magyar és a nemzetközi russzisztikában, arra egy példa is elegendő: a *Kursz* alig 8 lapnyi kis paralingvisztikai függelékének „köpenyéből” bújt elő Formanovszkaják egész nyelvi etikett-irodalma. Szóvégmutato szótára rövid idő alatt a konkordanszok egész sorát (*Anyegin, Cseresznyés-kert*) hívta életre.

Magam csak a russzistáról szólhatok. Ez a startterülete (ahogy egyszer mondta: eredeti kenyérkereső szakmája) az 1990-ig közölt bibliográfiája adatainak csak kb. egynegyedét öleli fel, s mégis általa lépett ki a magyar russzisztika a nemzetközi porondra, nyert a föld bármely pontján szívesen látott, elfogadott, kompetens partnert.

Két alaptény. (i) A végbúcsúztatásán a budapesti nyelvész akadémikus elismerte: Debrecen Papp Ferenc harminc ottani éve alatt a magyar russzisztika fővárosa lett. (ii) Nélküle a magyar russzisztika ma sokkal kevesebb lenne.

Legnagyobb hatású russzisztikai műve kétségtelenül a Bolla Kálmánnal és Páll Ernával együtt írt s általa szerkesztett *Курс русского языка*, a világon az első (1968) transzformációs generatív alapon elkészült (és orosz nyelve miatt a bárhol is élő szakmabéliek által értett) egyetemi orosz nyelvtan. Féltucat hazai kiadása, a rangos recenzensek elismerése joggal váltotta ki a nyomában külföldről jött meghívásokat.

Másik fő művének a rá jellemző cikornyátlan egyszerűséggel a *Könyv az orosz nyelvről* címet adta (1979). [Erre tudatosan rímel majd a 60. születésnapjára kiadott első emlékkönyv a *Könyv Papp Ferencnek*, azért első, mert életében két, a tiszteletére szerkesztett könyvet is kiérdemelt]. Rendhagyó nyelvkönyv ez megszólított közönségének sokrétűsége okán csakúgy, mint tartalmának egyetemessége folytán, hiszen itt valóban AZ orosz nyelvről, annak egészéről ad áttekintést: a nyelvek világában elfoglalt helyétől a történetén s mai szerkezetén át az oroszul író legnagyobbak stílusmesterségéig, emberközelből bemutatva az oroszul beszélő embert is – a gesztusain és a nyelvi illetnan legérdekesebb mozzanatain át.

Szokatlan e könyv stílusában is. Már bevezető soraiban a debreceni és nyíregyházi hallgatóit emeli ki a meghálálандók közül: „érdeklődésükkel, unatkozásukkal, jó és rossz vizsgájukkal az egyes részek bírálói, ösztönzői és átalakítói voltak”. Ez a személyes hangvétel egyébként szinte minden előadásának, sőt írásának is sajátja. Az 1971-es los angeles-i konferencia után írta: „*Ezért a konferencia valamennyi résztvevője nem eltompulva és eszelőgin (talán a тупне и ошалелые-t valamennyire visszaadja e két szó – F.I.) tért haza, ahogyan ez a nagyobb kongresszusok után szokott lenni, hanem feldobva, tele új gondolatokkal s a jövőre vonatkozó tervekkel.*” Másutt egy konkrét alaktani megfigyelés kapcsán kéri: „*Ne háborodjanak fel az indoeurópai olvasók azon, amit ők a magyarok fajejűségének vélnek.*” Ezt összevető megfigyelés szülte: „*Az oroszok hajlamosak úgy nézni magyar beszédp partnereikre, mint akik amolyan keletiesen virágos, konkrét módon gondolkodnak.*” Még a *Kurszban* is tucatjával lelünk ilyen „elszólásokat”: „*Túl szép (vagy éppen túl unalmas) lenne, ha mindez ilyen egyszerű volna.*”

Lehetetlen itt még utalni is mindazokra a sajátosságokra, ami a KONY (így, tömörítve becézte, mert amit csak lehetett, mindig rövidített) négy és félszáz lapján a kor legmagasabb tudományos színvonalán és maximálisan hozzáférhető módon, élvezetes stílusban megtalálható. E legutóbbit olyan félmondataival lehetne érzékeltetni, amilyenek korábban, PF ELŐTT elképzelhetetlenek voltak bármelyikünk (sőt, talán az egész „szocláger”) tudományos értekezéseiben Papp Ferenc viszont a maga sajátos módján megteremtette a nyelvészeti tartalom és a kifejtési forma egységét. Pl. „a cérnavékony hangú kislány – és Saljapin falat rengető éneke”, „minden elvi kön-

törfalazás nélkül”, (a személyes névmás) „ritkábban nyűgként hat”, „nem szoktunk ilyen hebrencs választ kapni” stb. És szintén a Nihil humanum... elvének megnyilvánulása, ahogyan – az egyszer meg is említett Galkina-Fedorukhoz hasonlóan, aki a zömmel lányokból álló egyetemi hallgatóságával *Мы все филологи!* jelszóval vitatta meg az orosz népnyelv azon a helyen tilalmas, nyers szókinszét is – a Gogol vagy Solohov hőseinek nyelvében fellelhető drasztikus elemeket sem kerüli meg.

A sok-sok személyes emlék, ami az egyes magyarázatok részleteibe beépült, mind a kifejtés emberi hangnemét színesíti, s végső fokon a tudós részletektől elbágyadó figyelmet kelti újra és újra föl. Az pl., hogy ő az *Anye-ginen* tanult meg oroszul, hogy első szovjet útjára tsz-parasztok tanulmányútján, tolmácsként került sor (s ekkorról datálódik a *пельмени* ismerete, meg az ottani nyelvi trouvaille az új szóra, a *meztelen barátfüle*), vizsgaemlékei a katedra mindkét oldaláról, egy (másoknál nehezen elképzelhető) beismerése a saját spontán beszédének véletlen hibájáról annak mélylélektani rugójával együtt, bizonyára a geológus édesapjától (az ő emlékének ajánlotta a KONY-t) hallott alaptétel („Recsken minden ritka ásvány előfordul”) tréfás alkalmazása Lomonoszovra, a gulyásféle étel a tokiói reptéri resti étlapján, Sztravinszkij mint a Jakobson-találkozó egyik témája, Tolsztoj öreg Remington-írógépe emlékképe, a kicsinyítő képzők egy metroutazás kapcsán, vagy éppenséggel a könyv zárószövegében az oroszos búcsúzás a hármascsókkal stb. stb. S érezhető: a tömör, de szinte kimerítő nyelvi etikett-szokásfejezet is jószerével személyes megfigyelésekből van leszűrve (pl. az ivással kapcsolatos két egzotikus mozzanat, a giga-fricska és a kabátujj-szokolás). Nem hagyhatjuk említés nélkül a könyv akkor abszolút hazai újdonságának számító pergőképsort, ahol a kézen számolásról kapott szó szerint képet a magyar olvasó.

És milyen mesterien adagolja a legjellemzőbb magyar tudománytörténeti tudnivalókat, amikor pl. Lomonoszov és a magyarok kapcsolatairól vagy a XIII. sz. közepén Szentpétervárott járt hazánkfiáról, Kalmár Györgyről ír, Kuprin és Gogol nyelve magyar eredetű elemeiről tudósít, Suksinban a finnugor rokonunkat is láttatja, vagy éppen az orosz és a magyar nyelv 10-10 (egy-egy nagy írónál) leggyakoribb szavát mutatja be stb.

Egyszer nagyon szűk körben bevallotta: az irodalom iránt szakmailag is érdeklődő énjét már régóta tudatosan elfojtja, hogy minden erejével nyelvész lehessen. Egy ízben mégis „engedett” a kísértésnek. 1972-ben Ajmatov *Белый пароход* c. regényét a *Pál utcai fiúkkal* (sőt egy mondat erejéig még Leoncavallo *Bajazzók*-jával is!) és Molnár Ferenc színdarabjaival vette össze a struktúrák szintjén alig néhány lapon, s ebbe még a mű orosz címének magyar fordításáról megfogalmazott elegáns bírálata is belefért. Olyan, a nyelvész egzakt gondolkodásából táplálkozó elemzésre nyújtott itt példát, amelyet a „szakmabéli” tipológiai kutatók sem sokat produkáltak Csapon innen. (Méltán emelte át ezt a részt a KONY-ba is.)

II. Nem neki – magunknak tartozunk azzal, ha egybegyűjtjük és már 75.

születésnapjára közkinccsé tesszük a könyvein KÍVÜL megjelent tanulmányait, cikkeit, recenzióit, valamint több ezerre tehető leveleit. Az 1990-es kötet „egyperceseihez” hasonlóan jó lenne összegyűjteni színes egyénisége olyan szípkártyáit is, mint a bon mot-i, apró szakmai ötletei stb., tehát mindazt, amire az őt túlélők még emlékeznek.

Magam sajnos nem találkoztam eleget vele, a levélváltásunk is alig egy jó tucatnyira korlátozódott. Amit közreadok, abból a rám is sugárzott (s talán valami nyomot hagyott) emberi tartásának számos vonása olvasható ki* .

1. 1968 elején neki is megküldtem az orosz és szovjet kultúrájának az 1890–1944. évek szegedi sajtójában feltárt anyagáról szóló első repertóriumomat.

*Cher Collègue, veuillez recevoir mes sincères remerciements pour l'envoi de votre étude, intitulée *Az orosz és szovjet kultúra a szegedi lapokban + a kedves dedikálást! Debrecen, 1968. jan. 31.**

*Je vous prie d'agréer, cher Collègue, l'expression de ma considération la plus distinguée stb. stb.**

Papp F

Mindezt csak azért köszönöm meg franciául, mert ezzel akarom kifejezni valóban őszinte lelkesedésemet ezért az eredeti kezdeményezésért és szép munkáért és mert épp fr. nyelvű köszönő lap akadt csak a kezembe.

2. Szaporói vendégtanársága után, 1972 februárjában élménybeszámolóra hívtam meg a szegedi tanárképző főiskola 1962-től általam vezetett orosz tanszékére.

Debrecen, 1972. március 2.

Kedves Pista!

Tegnap a táviratodat, ma a leveledet köszönettel megkaptam. Ugyancsak mára véglegesen kialakult jövő heti programom is. Eszerint mégsem Pestről, hanem Debrecenből érkezem meg hozzátok 8-án, szerdán délelőtt 11,12 órakor, a közvetlen Miskolc–Debrecen–Szeged gyorsal.

Előadásom tartására a 1/2 3-as időpont nagyon megfelel nekem – félek, nem lesz ugyanilyen kellemes a helybelieknek a senemdél-senemeste időpont. Tudomásul vettem, hogy oroszul tartom. Ha lehet, egy magnó meg egy lemezjátékos legyen már kéznél – esetleg valamit hangzásban lis/ célszerű lesz bemutatni.

Valóban csupán másnap reggel 6,30-kor hajózom tovább Szolnoknak, tehát nagyon kérek, szíveskedjete szállásról gondoskodni.

* Valamennyi szövege – a külön jelzett 3., 4. és 16. kivételével – A/4-es papíron, géppel íródott.

Lent tartózkodásomat fel szeretném használni arra is, hogy Kalmár Laci bácsival találkozzam. Így ne lepődj meg, ha felhív azzal a kéréssel, hogy mikor vagyok én Szegeden szabad: megírtam neki, hogy Te gazdálkodsz velem.

*A viszonzlátásig szeretettel üdvözöl
/PF/*

Kalmár László akadémikusról (1905–1976), a JATE matematikaprofesszoráról, a magyar kibernetika úttörőjéről így ír majd a *Debreceni Thesauruszban*: „Így ülhetett össze az 1962-es „matematikai nyelvészeti” konferencia, ahol immár Kalmár László zsenialitása is méltó helyet kapott.” (13.old.)

1972. március 8-án a főiskola Hámán Kató utcai épületében mintegy 60 oktató és hallgató előtt tartotta meg az előadást, utána Kalmár Lászlóval találkozott. Az estét családjuknál töltötte.

3. 1973. október 29-30-án Főiskolai Russzisztikai Napok néven került sor Szegeden a tanárképző és tanítóképző főiskolák első tudományos sereg-szemléjére, melyre a tudományegyetemi orosz tanszékek két-két jeles képviselője, közöttük természetesen ő is meghívást kapott. Egy kézzel írott „kutyanyelven” maradt fenn az általa megküldött téma: *Использование ВМ в исследовании русского языка.*

A kis fecni érdekessége a *ВМ* (*Вычислительная Машина*) nagybetűs betűszó írása. Itt még a *Ц* (*Цифровая*) szerepel, akárcsak a *Könyv Papp Ferenc*-nekben található bibliográfia 134. száma alatt szereplő *Slavica*-publikációban (*ЦМ*), ez azonban át van húzva, s ettől fogva a szó a máig is használatos alakjában, *ВМ*-nek írta.

4. PF a kétnapos konferencia igazi sztárvendége volt. Előadásának tézisei (ld. a konferencia téziseinek 40–41. lapján) három területről (szövegek, valamint kész szótárak feldolgozása, a nyelvtan különböző részeinek modellezése) szólnak. Mivel a teljes szöveget akkor nem tudtuk kiadni, az övé jó részt a *Könyv Papp Ferenc*-nekben található bibliográfia 157. sz. tételében realizálódott.

Mint a plenáris nyitóülés fő referátumának előadója, anyagával és annak tolmácsolási módjával egyaránt magával ragadta hallgatóságát. A nyelvészeti szekció elnökeként tartalmas vitákat „provokált” a magyar és orosz kollégák ott elhangzott expozéi kapcsán.

Az (ekkor már a második kötetében „járó”) tanszéki vendégkönyv megőrizte friss impresszióját. Zöldhelyi Zsuzsa bejegyzése alá („Nagyon jó lenne, ha gyakrabban, rendszeresen összejönnénk ilyen kitűnően szervezett konferenciákon.”) ezt írta:

Soglasen s Susannoj Aleksandrovoj. És megpróbálunk „mi”, egyetemek is a pedfőisk. nyomába lépni. 73. X. 30. Papp Ferenc.

5. A hazaérkezése napján írta szegedi benyomásairól:

Debrecen, 1973. október 31.

Kedves Pista!

Oly rohamosan kellett távoznom, hogy el se búcsúzhattam Tőled és kedves munkatársaidtól. Így most, post festa, szeretném még egyszer megköszönni meghívásodat, és legalább a magam nevében azt a rengeteg munkát, amit a konferencia előkészítésébe, lefolytatásába fektettél. Kérlek, tolmácsolj őszinte köszönetemet kedves (és többnyire az ismeretlenség homályában maradt) munkatársaidnak is. E nyárvégén-őszén igazán szaturálódhattam a különféle kis és nagy konferenciáktól; de agyamban és szívemben kiemelkedik ez a szegedi. A résztvevők számát tekintve épp az optimumhoz közel mozgott, és az előadások között is igen sok feltűnően érdekes és eredeti volt. (Így pl., csak a általam hallottak közül, a Domosztrojról szóló cseh előadás; a Dosztojevszkij „ki nem mondott” dolgairól szóló; az atmoszferikus jelenségek elnevezéséről – és így tovább, szinte mindet felsorolhatnám).

Szeretettel üdvözöl
(P.F.)

A Főiskolai Russzisztika Napok záróülésén jelentettük be: a következő ilyen konferenciát két év múlva, Pécsen rendezzük meg. A minisztériumban a főiskolák fölött felügyeletet gyakorló munkatársak azonban nem nézték jó szemmel a szaktudományi munka ilyen „túlságos előtérbe nyomulását”, s a további előkészületeket betiltották.

1974-ben a MAPRJAL magyarországi szekciójának elnökségi üléseinek szünetében (mindketten alelnökök voltunk) többször beszélgettünk a megoldás módjáról. Ekkor döntött úgy PF, visszautalva a szegedi bejegyzésére, hogy „Hagyjuk a csudába ezeket a korlátolt bürokratákat! Majd megcsináljuk nálunk. Én nem szorulok rá az ő áldásukra!” – és 1975 januárjában már Debrecenben találkoztunk valamennyi magyar russzista műhelyből... Így kezdődött a „pappferenciák” immár jó negyedszázados hagyománya.

6. Expressz levél.

D., 1975. okt. 2.

Kedves Pista!

Nem tudnál-e egy példányt az általad összeállított kiváló (és esztétikus külsejű) repertóriumából (A szovjet kultúra kérdései a szegedi sajtóban...) – elnézést a pontatlan címidezésért – sürgősen a köv. címre elküldeni:

Béteki Zoltánné 4401 Nyiregyháza, pf. 166, Tanárképző Főisk., Orosz tszék?

Pénzt, posztót stb. örömmel küldenék érte, kívánságod szerint.

Úgy hallottam, hogy az Egyetemen dolgozol. Igaz ez a rémhír? Hogy megelőztem, ha Te ehhez hasonlót hallasz rólam: szept. 1-től nem száműztek

Nyíregyházára, hanem félállásban elvállaltam az ottani tanszék vezetését; így egyben érthetőbbé is válhatott számodra fenti kérésem.

*Üdv., kézcsók
/Papp F/*

A szóban forgó (két) repertórium címe: *Az orosz és szovjet kultúra a szegedi sajtóban 1890–1944 (1967)* illetve *Az orosz és szovjet kultúra a szegedi sajtóban 1944–69 (1970)*.

Az egyetemre csak négy évvel később mentem át.

7. 1986-ban Budapesten rendeztük meg a MAPRJAL VI. kongresszusát. Az orosz nyelv és irodalom tanárainak magyarországi szövetségétől 1985. januárjában 22 hazai russzista között kaptam felkérést (körlevélben, az ő aláírásával) 8-12 gépelt oldalnyi tanulmány megírására. Ezeket a szövetség *Лингвистика, литературоведение, методика* címmel PF szerkesztésében adta közre. A kötet munkálatai során kaptam a következő két levelet:

Debrecen, 1985. június hó.

Kedves Pista!

A MAPRJAL-kötet kapcsán kérek, minél előbb tudasd velem a) címedet, melyre a korrektúrárt várod (pl. nyáron!), b) melyre majd a honoráriumot küldhetjük, és c) személyi (nem: személyi igazolványi) számodat.

*Üdv!
PF
(Papp Ferenc)*

Debrecen, 1885. november 27.

Kedves Pista!

A MAPRJAL-kötet első korrektúrája december közepére várható. Az átnézett korrektúrárt sürgősen kérem majd vissza erre a címre:

*Üdv!
(Papp Ferenc)
Debrecen 4010*

Az 1990-es moszkvai MAPRJAL-kongresszust megelőző budapesti elnökségi ülésen látta meg nálam Papp Ferenc András T. László és Kövecses Zoltán *Magyar–angol szlengszótárát*. Átlapozta, s rögtön nekem szögezte: de hát ilyesmire nagy szükség lenne orosz–magyar vonatkozásban is, nem lenne-kedvem megcsinálni? („Ha te nem, akkor ki?”) Tulajdonképpen itt fogant meg bennem az orosz–magyar szlengszótár gondolata.

Egy későbbi találkozásunk során (Péter Mihályhoz hasonlóan) javasolta, hogy a szótárnak feltétlenül legyen egy magyar–orosz szinonima-része is.

A következő levelek – négy kivételével – már a szótár történetéhez tartoznak.

8. A rendszerváltást követő politikai csatározások egyik áldozata a 80-as években már hazánkban is közvetített moszkvai tv-csatorna volt. Megszüntetése élénk publicisztikai és levelező tevékenységet váltott ki. Ennek egyik mozzanata az alábbi két levele. A postabélyegző kelte 1991. szept. 17.

Ha nem tiltakoztok, kb. ilyen címzetű és tartalmú levél fog elmenni.

A MMV igazgatójának dátum

Budapest

A sajtóból úgy értesülök, hogy bizonyos társadalmi nyomás nehezedik Önre/az Önök vállalatára: szüntessék meg az orosz nyelvű adásokat (Moszkva-1). A józan ész, nemzetünk jól felfogott érdeke nevében szeretném jelezni egy másik irányú társadalmi nyomás meglétét: tartsák fenn az orosz adásokat!

Őszinte üdvözlettel

Papp Ferenc

akadémikus

E levélből másolat ment a következő személyeknek, akik (számos más között) levélben fejtették ki nyugtalanságukat a fenti kérdésben:

cc. Székely Gábor főigazgató úrnak, Nyíregyháza

Fenyvesi István professzor úrnak, Szeged

9. A jelzett levélmásolat 1991. október 2-i dátummal érkezett a Magyar Műsorszóró Vállalat vezetőjének címezve. A jobb szélen kézzel: *Máig másutt kóborolt a levél. X. 24. Bocsi!! F*

Bp. 1991. szept. 26.

Köszönöm leveledet. Azért nem a Parlamentnek küldtem, mert így hatósabbnak tartottam: ha valóban félredobják, akkor még majd továbbléphetek. (Megjegyzem, akkor se csak az [Országgyűlés] Művelődési Bizottság[á]hoz lépnek, – ez nem csupán művelődési, hanem <a köv szó lehúzza> elsősorban külpolitikai, külgazdasági stb. probléma!) Újságkivágásodat pedig azért nem mellékelem, mert az érzésem szerint csak gyengítene beadványomat.

Na, velem se könnyű? Szeretettel üdvözöl

papp f.

10. A következő levélben a Klebelsberg-alapítványtól a szótár befejező munkálataihoz kért támogatáskérésemet tette magáévá.

Magyar Tudományos Akadémia

Nyelvtudományi Intézet

Pro Renovanda Culturae Hungariae alapítvány

Klebelsberg szakalapítvány

Kuratóriumának

A legmelegebben ajánlom F.I. mellékelt pályázatát. A téma egyrészt fontos és érdekes, másrészt ha valaki, akkor éppen a pályázó alkalmas arra, hogy azt időre és jó minőségben elkészítse!

Kiváló tisztelettel

Papp Ferenc,

az MTA rendes tagja

1995. ápr. 2.

11. Ez az előzőnek a kísérőlevele, ahol a „technikai” jellegű 1. és 2. pont után a P.S. az érdekes.

Budapest, 1995. ápr. 2.

Kedves Pista!

Márc. 27-i leveledre válaszolva közlöm a következőket (na, milyen szépen fejeztem ki magamat):

1. A régebbi Nagyszótár (Zolnay stb.) kérdéseiben fordulj Hexendorf Edüthez, az újéban Pais Júliához, mindketten a Nytud. Int. címén (I., Színház utca 1-5)., természetesen hivatkozhatok rád.

2. L. melléklet.

Szeretettel üdvözöl

PF

P.S. Nem akartam szép pályázatodat elrontani. De én az E-mailt leginkább éppen orosz kapcsolataimban használom fel és azt tapasztaltam, h. minden bokrban van náluk E-mail. Ez persze engem is meglepett eleinte, aztán rájöttem, h. mivel a postát – pláne a külföldit! – rendszeresen kirabolják (ti. dollár reményében), csak ez a kapcsolat marad. Persze, h. nálunk keresnek dollárt??? – Erről megint egy igaz anekdota jut az eszembe, talán nem ismered. Lomonoszovot egyszer három matróz akarta kifosztani a Vasziljevskij Osztorov egy elhagyott parkjában. L. megverte őket, kettejük el is futott, a harmadiktól megkérdezte, miért bántották. „Pénzért”. Erre L. harsány röhögésben tört ki, a matrózt gatyára vetköztette és úgy engedte el.

Az elektronikus postáról szóló megjegyzéséhez: a pályázatban néhány ezer Ft-ot postaköltségre is kértem, arra hivatkozva, hogy az én orosz (egyetemi és vidéki főiskolai) szakmai kapcsolataimnál nincs E-mail.

12. Válaszlevél két különnyomatra.

Budapest, 1995. nov. 30.

Kedves Pista!

Hálásan köszönöm a küldött két különnyomatot. Nagy érdeklődéssel olvastam őket. Mintha Bonkáló kicsit a saját és a ruszók hibájából is adhatott volna elő csak olyan rövid ideig az egyetemen – vagy konfundálok valakivel?

Szeretettel üdvözöl

Papp F.

Az egyik lenyomat Bulgakov *Alekszandr Puskin* és Németh László *Csapda* c. drámáit veti egybe (ld. a *Dissertationes Slavicae* 1995. kötetében), a másik Nagy Iván Edgár irodalmi russzisztikai munkásságával foglalkozik (*Magyarok és szlávok*, Szeged, 1993). PF megjegyzése ez utóbbi egyik bevezető passzusa kapcsán született: Bonkáló Sándor 1945 után valóban igen rövid ideig taníthatott csak a Pázmány Péter Tudományegyetemen, mert Vorosilov marsall, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság elnökének utasítására elbocsátották. Erről részletesen Salga Attila írt bölcsészdoktori értekezésében.

13. Az azonos napon megírt üdvözlőlappal és levéllel egy kb. 50 oldalas részletre reagál a szótárból.

a) Karácsonyi üdvözlőlap, a postabélyegző kelte 1997. dec. 21.

Kösz és kellemes ünnepeket kívánok.

PF

b) A levél.

Budapest, 1997. 12.21.

Kedves Pista!

Tán együtt fogod megkapni formális-köszönő lapomat meg ezt a zapiskát – но так и быть. Egyszerű átlapozás után különösen megtetszett ez a – mint kiderült: tervezet. Mintha benne újra láttam volna könyvtárosi érdemeidet. Csak bámulok megint – hol tudad ezt a sok, nagyrészt megszerzhetetlen anyagot összegyűjteni. (Ehhez legfeljebb hozzátenném Dalj obszcén közmondástárát, mely pl. Debrecenben rejtőzik a Nagykönyvtárban és mely természetesen Hollandiában vagy hol jelent meg – „természetesen”, mert persze anyanyelven tudjuk a legkevésbé látni a fasz, pica [az újabb E-mailes nyelvben inkább pina?] stb. szavakat – talán ez is érdemelne egy odavetett megjegyzést a bevezetésben?)

Szóval, még egyszer őszinte elragadtatásom – és persze boldog ünnepeket!

PF

PS. A tüzetesebb átnézés során persze megtaláltam a külön kis betoldást is.

14. Itt pedig a már kész szótár kiadásához kért támogatást tartja indokoltnak.

1998. 6. 7.

A Soros-alapítvány kuratóriumának, Budapest.

A F.I. által szerkesztett orosz-magyar szlengszótárra igen nagy szükség lenne. Ugyanakkor a szerző-szerkesztő eddig is ismeretes itthon igen pontos filológusi munkájáról, lexikográfusi gyakorlatáról. Ezért tudom a legmelegebben javasolni az általa kért összegnek az általa megjelölt célra való odaítélését. Ha a kért összeget megkapja, minden reális reményünk megvan arra, hogy egy újabb kiváló munkát helyez az asztalra.

Papp Ferenc, az MTA r. tagja.

15. A következőben visszatér a neki megküldött szótárrészletre, korrekciókat javasolva. A postabélyeg kelte 1998. június 8.

Kedves Pista!

Azért igyekeznék a szótár egyes helyein pontosítani. Így pl. mindjárt a melléklet-részlet legelső lapján „геологун az egyetlen orosz szó lenne ilyen hangsúllyal az orosz szóvégmutato szótárak szerint. (Nyilván „геологүн a helyes, de egyéb helyeken is kételyeim vannak épp a hsúlyt illetően.) Nyilván nem csupán a hsúlyt illetően lehetne pontosítani.

*Üdv!
pf*

16. Utolsónak bizonyult küldeményében (2000 decembere) a *Linguistica* 2000. Series C., 11. számából jött a *Debreceni Thésaurusz* különlenyomata, a kényszerű lakonikusságában is sokatmondó három szóval: *Pistának szerezzel Feri.*

A 70. születésnapján, utolsó, általa hallott előadásom záró bekezdésében (szövege a kötetben) „szlengkapcsolatunknak” még két mozzanatára utaltam:

Az ünnepelttel a téma (*A szleng mint nyelvi játék*) kapcsán kialakult viszonyunk nem merül ki abban, hogy – ismerve vonzalmamat a szójátékok iránt – jó harminc éve egyszer megosztotta velem az orosz katonáktól akkortájt hallott *белый мор* ’fehér halál’ (a Belomor cigaretta) szlengkifejezést. Ébresztgette a téma iránti érdeklődésemet – egyebek között – az az (É. Kiss Katalinnal közösen írt s Moszkvában közölt) cikkében szerényen meghűződó fricska is, amelyet olyan nyelvészeknek szánt, akik „iskolás-kioktató hangnemben” intézik el a társadalmi csoportnyelveket.

Nyelv és jog

Mannheim, 2001. március 13–15.

Dobos Csilla

A mannheimi *Institut für Deutsche Sprache* megalapítása óta (1964) minden év márciusában megrendezi éves kongresszusát, amelyen a német nyelvtudomány, valamint az általános és az alkalmazott nyelvészet aktuális problémáit vitatják meg. Az elmúlt évben napirendre tűzött kérdéskör (*Neues und Fremdes im deutschen Wortschatz*) aktualitását például az anglicizmusok óriási mértékű elterjedése szolgáltatta. A kongresszus előadói arról az ambivalens viszonyról adtak számot, ahogyan a németek az anyanyelvükben megjelenő új idegen szavakhoz viszonyulnak.

A németországi nyelvtudományi rendezvények sorában előkelő helyet elfoglaló és méltán népszerű konferenciát az idén is nagy érdeklődés kísérte. Ezúttal azonban nem csak a nyelvtudomány, hanem a jogtudomány és a törvényhozás képviselői is aktívan részt vállaltak a kongresszus munkájában, hiszen az idén megvitatott téma a nyelvtudomány és a jogtudomány rendkívül sajtóságot kapcsolatairól szólt. Ahogyan azt **Gerhard Stickel** professzor, az intézet igazgatója megnyitó beszédében is hangsúlyozta, a témaválasztás nem véletlen. Az elmúlt húsz évben számtalan rendezvény és tudományos ülés foglalkozott a jog és a nyelv kapcsolatával, az elemzések kiindulópontját azonban elsősorban a jog és a jogtudomány jelentette. Éppen ezért most a kongresszus témájának elnevezésében a nyelv került az első helyre, ami azt a nézőpontot hivatott tükrözni, melynek alapján a téma megvitatásra kerül. A nyelvészeti aspektus előtérbe helyezése természetesen nem egyfajta kizárólagosságot jelent – mondotta Stickel professzor –, hiszen ahhoz, hogy e két tudományág kapcsolatának elemzése ne csak a felszínen mozogjon, nyelvészek és jogászok együttes munkájára van szükség.

Az előadások sorát **Georg Stötzel** professzor rendkívül érdekes beszámolója nyitotta meg (*Sprache, Recht und Öffentlichkeit. Gesellschaftliche Relevanz des Themas aus linguistischer Sicht*). A düsseldorfi nyelvész professzor előadásának első részében a nyelv, a jog és a nyilvánosság kapcsolatáról szólt, kiemelve a köznyelvi diskurzus és a törvényhozás, valamint a bíraskodás jogi szaknyelven folyó speciális diskurzusai közötti különbségeket. Előadásának második részében két konkrét jogi probléma (a szavakkal történő sértés, illetve a szervátültetések esetén a halál beálltának megállapítása) nyelvészeti megközelítéséről szólt.

Thomas M. Seibert jogászprofesszor a jogi diszpozitívumok azon aspektusait foglalta össze, amelyek a pénz, az idő és az igazság kategóriáival függenek össze (*Der Preis des Rechts*). Rendkívül precízen és logikusan felépi-

tett előadásának külön érdeme, hogy tudományos megállapításait irodalmi példával illusztrálta és tette szemléletessé Bertold Brecht művének, a *Kaukázusi krétakörnek* egyes részleteit idézve.

A kongresszus **Johannes Schwitalla** würzburgi professzor előadásával folytatódott (*Gerichtsverhandlungen im Fernsehen*). Két népszerű televíziós sorozatot elemzett, amelyek peres ügyekről, bírósági tárgyalásokról és azok előkészítéséről szólnak. Mindkét sorozat (*Streit in Drei*, *Richterin Barbara Salesch*) a mindennapi életből vett témát dolgoz fel egy speciális televíziós műfaj keretein belül. Ennek a műfajnak olyan sajátosságai vannak, amelyek a valódi bírósági tárgyalások illúzióját keltik, ám a realitástól és a mindennapi bírósági gyakorlattól messze állnak.

Az élénk vitát és a szünetet követően további öt előadás hangzott el, amelyek közül kettő a jogi nyelvvel, három pedig a bírósági tárgyalások nyelvhasználatával foglalkozott.

Gisela Harras professzorasszony gondolatmenetének kiindulópontját az emberi cselekvésnek mint a bírósági ítéletek tárgyának a definiálása adta (*Mord, Totschlag und Handlung. Verursachung und Verantwortung in der Handlungssprache*). Nézete szerint a különböző cselekedetek leírásának érvényesítése messzemenően függ bizonyos normák elfogadásától, illetve el nem fogadásától. A bírósági ítéletek szempontjából releváns cselekvések, normák és viszonyok típusainak bemutatása és elemzése a következő kérdéshez vezetett: Mennyire normatív a jogi szaknyelv, ha az alapját képező köznyelv szemantikailag nem megfelelően definiált?

Ralph Christensen mannheimi professzor érdekesítő előadása arról a szerepről szólt, amelyet a nyelv játszik a jogi konfliktusok megoldásában (*Wie normativ ist Sprache? Der Richter zwischen Sprechautomat und Sprachgesetzgeber*). A nyelv ezen szerepének meghatározására a jogászok két elméletet alkottak, melyek közül az első, az ún. erős nyelvelmélet (*starke Sprachtheorie*) a szemantikát a jogi cselekvés legitimitációjának tekinti, következésképpen a bírói döntést a törvény nyelve szabja meg, illetve írja elő. Az ún. gyenge nyelvelmélet (*schwache Sprachtheorie*) szerint a jogi döntés nem elsődlegesen a törvény szavain nyugszik, hanem az eljáráson és az eljárásban érintettek argumentumainak a mérlegelésén. Eszerint nem a nyelv normatív, hanem a beszélők és azok törekvései a normatívak, amennyiben a törvény számukra kedvező olvasatát igyekeznek érvényre juttatni. Ezt követően a nyelvről mint a normativitás médiumáról hallhattunk egy igen figyelemreméltó eszmefuttatást, majd a normativitásról mint eljárásról esett szó. Mivel a jogi tényállások az eljárásban résztvevő laikusok elbeszéléseiben, leírásaiban fogalmazódnak meg, a jogi vitákban nyelvi, elsődlegesen szemantikai konfliktusokat kell megoldani (*semantische Normativismus*). Az előadás során betekintést nyerhettünk a bírói kompetencia kérdéskörébe, valamint az ún. kommunikatív etika fogalmának értelmezésébe.

Ludger Hoffmann dortmundi professzor a normalitás és a normativitás keretein belül megvalósuló jogi diskurzust elemezte (*Rechtsdiskurse zwi-*

schen Normalität und Normativität). Részletesen tárgyalta azt a kérdést, hogy a jogi diskurzusokban milyen nyelvi eszközökkel és milyen nyelvi formában dolgozzák fel a vitás tényállásokat, s végül milyen nyelvi formában születik meg az ítélet.

Jochen Rehbein hamburgi professzor előadása a bírósági kommunikáció és az interkulturális kommunikáció kapcsolatával foglalkozott (*Interkulturelle Kommunikation vor Gericht*). Az előadó nyelvészeti módszerekkel elemezte menedékjogért folyamodó török személyek meghallgatását, majd azokat az ellentmondásokat mutatta be, amelyek a jegyzőkönyvben leírtak és a török állampolgárok, illetve a tolmács szavai között mutatkoztak.

A kongresszus első napját **Christoph Sauer** groningeni nyelvész érdekesítő előadása zárta. A bírósági kommunikációt, mint mondta, mozaik-kövecskék sorozatának kell tekintenünk, amely nyitott a további bővítések és kiegészítések számára. Ennek alapján a bírósági tárgyalások nyelvi cselekvései tulajdonképpen egy ún. kommunikatív gombolyagot / halmazt / tömeget alkotnak, amelyben a jogi professzionális és egyéb/ különböző individuális színezetű nyelvi megnyilatkozások egymást keresztezik. Ezen speciális kommunikációs folyamat végén azonban határozott és egyértelmű ítélet áll. Az előadás nyomán betekintést nyerhettünk a bírósági kommunikáció és az ítélet meghozatala közötti folyamatba.

A tanácskozás első napján az előadásokat követően az Institut für Deutsche Sprache munkatársai egy meghitt, baráti beszélgetésre invitálták a kongresszus résztvevőit. A kongresszus színhelyéről, a Paradeplatzen lévő Városháza épületéből kellemes séta vezetett az intézet R5 nevű utcán található épületéig. Az ismerkedésen túl jelen sorok írójának az jelentett különösen szép élményt, hogy az eddig csupán címlapborítóról és könyvespolcokról ismert szerzőkkel személyesen is találkozhatott.

A kongresszus második napján tíz előadást hallgattunk meg, amelyek jogi szövegek interpretációjával és értelmezésével, a jogi szaknyelv és a politika kapcsolatával, valamint a jogi szaknyelv történetével foglalkoztak.

Az előadások sorát **Paul Kirchhof** heidelbergi professzor nyitotta meg („*Rechtsprechen ist mehr als Nachsprechen von Vorgeschriebenem*” – *Zur Textinterpretation als Methode richterlicher Rechtsfindung*). Előadásának elején a jogi szaknyelv legfontosabb jellemzőit vette számba, majd részletesen kitért a jogi szaknyelv érthetőségének kérdésére. Érdekes megvilágításba helyezte a bírói munkát, amelyet a tolmácséhoz hasonlított, mivel a bíró is egyfajta fordítást végez a köznyelv és a jogi szaknyelv között. Ezt követően a jogszabály, a nyelv, a valóság és a tekintély kategóriáit alapul véve a jogi szövegek interpretációs lehetőségeiről szólt az előadó.

Dietrich Busse kölni professzor előadásának tárgya a jogszabályértelmezés nyelvészeti megközelítése volt (*Bedeutungsfeststellung, Interpretation, Arbeit mit Texten? Juristische Auslegungstätigkeit in linguistischer Sicht*). Az előadó abból indult ki, hogy a jogi szaknyelv tradicionális nyelvészeti megközelítése számtalan helytelen és félreérthető megállapítást tartalmaz. Ezért

egy olyan nyelvelméleti modell kidolgozására van szükség, amely alkalmas a jogszabályértelmezés nyelvészeti modellálására. Egy ilyen új lehetőséget jelent az ún. tudáskeretre épülő kognitív szemantikai megközelítés.

Az ülészak **Josef Klein** koblenzi professzor előadásával folytatódott (*Parlamentarischer Diskurs als Schnittstelle zwischen politischer Allgemeinsprache und Rechtssprache*). Az előadásban azokról az ismérvekről hallhattunk, amelyek a parlamentáris diskurzust mint az ún. intézményspecifikus kommunikáció egyik típusát jellemzik. Majd törvénytervezetek és törvények szövegét hasonlította össze az előadó az azokról szóló parlamenti viták (frakcióviták és Bundestag viták) és egyéb javaslatok, indokolások stb. szövegével.

Markus Nussbaumer berni nyelvész előadásának első részében azokat a különbségeket tárgyalta, amelyek egyfelől a politikai diskurzust, másfelől a jogi szövegekről folytatott diskurzust jellemzik (*Grenzgänger. Gesetzestexte zwischen Recht und Politik*). A politikai és a jogi diskurzus elhatárolását követően az előadás második részében a törvénytörvények politikai tartalmát kifejező nyelvi elemeinek vizsgálatáról hallhattunk. A példaanyagot a svájci szövetségi alkotmány és különböző törvények, rendeletek szolgáltatták. Az előadás harmadik része eltérő perspektívából közelítette meg a témát. Az előadó itt azt az állítást elemezte, mely szerint a törvények szövege önmagában is tartalmaz politikai elemeket, következésképpen a jogi nyelv használata politikai színezetű.

Az ebédszünet előtt mindenkit megnevettetett, ugyanakkor gondolkodásra késztetett **Theodor Stemmler** mannheimi professzornak az alkotmányok nyelvezetéről szóló előadása (*Zur Sprache einiger deutscher Länderverfassungen. Ein Verfassungstest*). A német tartományok alkotmányait a futballhoz hasonlóan ligákba sorolta, s bizony a Bundesligán kívül eső alkotmányok nyelvezete bizonyos helyeken valóban korrekcióra szorul. Stemmler professzor nem csak megnevezte a tévesen megfogalmazott helyeket, hanem javaslatot tett azok kijavítására is.

Gérard René de Groot maastrichti jogászprofesszor a jogi szövegek fordításának problematikájáról tartott lebilincselően érdekes előadást (*Rechtssprache und das Übersetzen juristischer Texte*). Kiemelve a különböző jogrendszerek összehasonlító elemzésének a fontosságát, 15 részletesen kifejtett pontban foglalta össze a jogi terminológia fordítására vonatkozó elveket. Ezt követően a téves fordítások következményeiről, majd a többnyelvű jogi szótárak szerkesztési elveiről szólt részletesen.

A fordítás témáját folytatta **Petra Braselmann** innsbrucki professzor-asszony előadása (*Gleiches Recht für alle – in allen Sprachen? Sprachprobleme in Urteilen des EuGh*). Ebben betekintést nyerhettünk az EU jogi szövegek fordításával kapcsolatos elvi problémákba. Korábban, mondotta az előadó, az volt a jellemző, hogy a többnyelvű szerződések esetén (pl. Völkerrecht, Montanunio) megkülönböztették az eredeti szöveget és a fordítást, illetve a fordításokat. Ezzel szemben az EU jelenlegi gyakorlatában a tagállamok

nyelvén megfogalmazott törvények mind jogilag kötelező érvényű, autentikus szövegeknek számítanak. De facto azonban ezek többsége fordítás, hiszen a szerződések és a törvények szövegezése angol nyelven folyik, a végző változat pedig franciául készül.

A második nap utolsó három előadása a jog és a nyelv változásával, fejlődésével, valamint ennek történelmi háttérével foglalkozott.

Ingo Warnke kasseli kutató azokat az alapvető változásokat vette számba, amelyek a nyelvet és a jogot a korai újkorban, elsősorban a XIV. században jellemezték (*Umbrüche in Recht und Sprache der Frühen Neuzeit*).

Hans Hattenhauer kieli professzor a jogállam fogalma köré építette fel beszámolóját (*Wie der Rechtsstaat zur Sprache kam. 1854–1881–1930–1937 – 1986*). Azt vizsgálta, hogy az eltérő politikai viszonyok miképpen befolyásolták ezen fogalom értelmezését és definiálását. A XIX. század elejétől egészen napjainkig terjedő elemzés párhuzamba állította a téma vizsgálatában releváns jogfilozófiai, államjogi és társadalomtörténeti aspektusokat a nyelvi eszközök megválasztásának elemzésével.

A kongresszus második napját **Heidrun Kämper** mannheimi kutató előadása zárta, melynek témája az argumentatív szövegek egyik típusának, nevezetesen az ítéletek indokolásának az elemzése volt. („*Übergesetzliches Recht*”. *Reflexionen nationalsozialistischen Unrechts in der frühen Nachkriegszeit*). Az előadás történelmi és nyelvtörténeti példanyagát a háború utáni évek bírósági dokumentumai szolgáltatták.

Az előadásokat követően a második nap estjén kellemes kikapcsolódás várta a kongresszus résztvevőit. A barokk stílusban épült mannheimi kastély lovagtermében rendezett fogadás – a kulináris élvezetek mellett – jó alkalmat nyújtott az előző napi beszélgetések folytatására és új ismeretségek megkötésére.

A tanácskozás harmadik napján elhangzó előadások két téma köré csoportosultak; három előadás a kriminalisztikai szövegnyelvésszettel, a két utolsó előadás pedig a jogásképzés feladataival foglalkozott.

Hans Jürgen Heringer augsburgi professzor a becsületsértés fogalmát vizsgálta meg nyelvészeti szempontból („*Eine Beleidigung!*”). Miután idézte a Btk. becsületsértésről szóló 185. paragrafusát, kijelentette, hogy a jogszabály nem tartalmazza a becsületsértés definícióját. Mivel a nem tetteges becsületsértés első megközelítésben kommunikatív aktusnak tekinthető, az előadó úgy vélte, hogy ezen a területen még sok feladat vár a nyelvészekre.

Az ülészak **Norbert Richard Wolf** würzburgi professzor előadásával folytatódott (*Gibt es einen sprachlichen Fingerabdruck? Oder: Was kann die Kriminalistik von der Sprachwissenschaft erwarten?*). A téma: a nyelvtudomány szerepe a büntetőeljárásban. Az előadó számba vette azokat a legfontosabb nyelvi jellegzetességeket, amelyek adott esetben hozzájárulnak a tettes vagy az elkövető kilétének meghatározásához.

A téma folytatásaként **Christa Baldauf** wiesbadeni nyelvész a Szövetségi Bűnügyi Hivatalba (BKA) naponta érkező zsaroló levelek kapcsán a

kriminalisztikai szövegelemzés rejtelseibe vezette be a hallgatóságot (*Auto-renerkennung im BKA – Linguistik unter Zugzwang?*). Azoknak a nyelvészeknek a munkájáról és feladatairól szólt, akik a Szövetségi Bűnügyi Hivatal munkatársaiként zsaroló levelek ismeretlen szerzőinek a kiletét próbálják meg feltárni. Vajon képes-e a nyelvtudomány erre a feladatra?

Wilhelm Griefhaber münsteri professzor a Münsteri Egyetemen folyó integrált jogász és jogi szaknyelvi képzés kurzusairól számolt be. A már több mint öt éve tartó angol nyelvű ún. szakspecifikus idegennyelvi képzés (*Fachspezifische Fremdsprachenausbildung*) legfőbb célja, hogy a hallgatók idegen nyelven is otthonosan mozogjanak szakterületükön, jelen esetben a jogtudományok területén. Ennek elengedhetetlen feltétele az angol és az amerikai jogi szaknyelv ismerete.

A kongresszus záró előadását **Gerhard Struck** hamburgi professzor tartotta a szaknyelvoktatásról (*Fachsprachenerwerb oder sprachliche Dressur in der deutschen Juristenausbildung*). Német joghallgatók zárthelyi dolgozatait és tankönyveit elemezve előadásában kifejtette, hogy mennyire fontos a jogász-képzésben a megfelelő anyanyelvi és azon belül a szaknyelvi képzés.

Struck professzor beszámolójával elérkeztünk a kongresszus utolsó előadásához. A kongresszus zárszava előtt a hallgatóság még egy pódiumvitát kísérhetett figyelemmel, amely a törvények érthetőségéről szólt.

Az *Institut für Deutsche Sprache* a kongresszus teljes anyagát megjelenteti a *de Gruyter* kiadó gondozásában. A megjelenés várható időpontja: 2002 január.

Könyvszemle

Lévai Béla

Egzisztenciális és lokális mondatok az angol és az orosz nyelvben

(Debrecen: Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója, 2000. 138 pp.)

Simigné Fenyő Sarolta

Az Egzisztenciális és lokális mondatok az angol és az orosz nyelvben c. mű a szerző PhD értekezésének könyv formájában megjelent változata, amely 2000-ben látott napvilágot a Debreceni Egyetemi Kiadó gondozásában. Lévai Béla a Debreceni Egyetem Szláv Filológiai Intézetének oktatója, kezdettől fogva a negyedszázadot megélt Russzisztikai és Szlavisztikai Konferenciák lelkes szervezője. Mindazok, akik már hallották az egyetemen vagy nyelvészeti konferenciákon megtartott előadásait, nagyon várták, hogy az a sok egyéni gondolatot tartalmazó ismeretanyag, amelyből a hallgatóság alkalmanként egy-egy morzsát kapott, egyszer összegezve, könyv formájában is megjelenjen és minden érdeklődő számára hozzáférhető legyen.

A bevezető résszel és összegzéssel együtt 11 fejezetből álló könyv szerzője az egzisztenciális és lokális mondatok mint sajátos jelentésű mondat típusok szemantikai vonatkozásait vizsgálja. Azt kutatja, milyen nyelvi eszközökkel fejezhető ki az egzisztenciális és lokális jelentés az angol és az orosz nyelvben. Jelen munka aktualitását az a tény indokolja, hogy bár a témakörrel nyugat-európai, amerikai és orosz kutatók egyaránt foglalkoztak, egységes álláspontot nem si-

került kialakítaniuk. Ez többek között azal magyarázható, hogy eltérő nyelvészeti hagyományokat követtek. Lévai Béla vállalja a különböző nézőpontok ütköztetését, és kísérletet tesz arra, hogy a korábbi kutatási eredményeket szintetizálja.

A bevezetés 1.2 pontjában a nyelvészeti szemantika történetét tekinti át a francia Bréal tevékenységétől kiindulva egészen napjainkig. Ez a néhány oldal egy, a szemantikai kutatások történetét és tárgyát részletesen ismertető önálló mű is lehetne, hiszen a szemantika kiemelkedő egyéniségei közül olyan szerzők nézeteit mutatja be tömören és lényegre törően, mint pl. Ullmann, Trier, Tesnière, Gak, Greimas, Séchehaye, Pottier, Dik, Fillmore, Andor és Zánthó. Az olvasót már itt megismerteti a komponenciális elemzés és a mondat-szemantika problematikájával, és röviden utal a tárgyi szituáció és annak nyelvi tükröződése közötti összefüggésre.

A nyelv formális és funkcionális vizsgálata címet viselő második fejezetben a formális és funkcionális paradigmát mutatja be a szerző, hangsúlyozva, hogy elkülönítésükre csak az absztrakció megfelelően magas fokán van lehetőség. Nyolc pontban sorolja fel a két paradigma közötti különbségeket, amelyek támpontként szolgálnak és perspektívát nyitnak a funkcionális grammatika mint eklektikus modell értelmezése felé. Itt választ kapunk arra is, hogy miért volt szükség a bevezető részben a szemantikai kutatások ismertetésére: azért, mert a funkcionális grammatika a szintaxist nem önálló, autonóm rendszerként, hanem „a szemantikára épülő alrendszerként” tartja számon. A szintaxis és szemantika

összekapcsolódása nyilvánul meg a predikációban, amelynek alapját a predikátumkeret úgy biztosítja, hogy alapvető lexikai, szintaktikai és szemantikai információkat hordoz magáról a predikátumról. A Dik-féle funkcionális grammatika alapfogalmainak ismertetése (alap- és származtatott predikátumok, szabad bővítmények stb.) után a szerző arra mutat rá, hogy az egzisztenciális és lokális predikátumok értelmezését illetően milyen eltérés tapasztalható a Dik által képviselt ún. *nyugati* és a Gak nevéhez fűződő *keleti* állásfoglalás között. Dik a *The chair is in the garden* szerkezetben az *in the garden* szerkezetért a *chair* állítmányként értelmezi. Bevezeti az adpozicionális (határozói) predikátum fogalmát, amelynek igei részét nem lokális főigének, hanem segédigének tartja. Ezzel szemben Gak nem adpozicionális predikátumról, hanem névszói bővítményről beszél, amely mellett a *van* ige kétvalenciás állítmány. A könyv szerzője az orosz nyelvészeti hagyományoknak megfelelően a *valaki van valahol* szerkezet igei komponensét önálló lokális igének tekinti.

Mielőtt Lévai Béla a harmadik fejezetben a létezés szituációját – amely logikailag minden más szituációt megelőz – részletesen ismertetné, felhívja a figyelmet a tárgyi szituáció és a beszédsszituáció közötti különbségre, nevezetesen arra, hogy az utóbbi a mondatban *modus*ként jelenik meg és ráépül a tényállást, azaz tárgyi szituációt tükröző *dictum*ra. A mondatban tehát két szint egymásra hatása valósul meg: az egyik szint az objektív valósággal, a másik pedig a gondolkodás folyamatával kapcsolatos. Dik a tárgyi szituáció négy típusát – cselekvés, történes, elhelyezkedés/pozíció, állapot – két paraméter (+-*Dyn*) (+-*Con*) alapján vizsgálta. Amikor Lévai Béla ezeket a szituációtípusokat lineáris sorrendbe állította, arra a következtetésre jutott, hogy a *lenni* ige jelentése az alábbiak szerint módosul: az ige lexikai jelentése fokozatosan gyen-

gül, s egy bizonyos ponton átcsap a grammatikai jelentésbe, vagyis egy tökéletes grammatikalizációs folyamat játszódik le előttünk. Az erre vonatkozó táblázatot a könyv 31. oldalán találjuk, amelyből viszont egyértelműen kiderül, hogy ebben az osztályozásban egyáltalán nem szerepel az egzisztenciális jelentés. Ezért a szerző több paraméter bevezetését javasolja, és egy olyan modellt szerkeszt, amelyben valamennyi szituációtípus találkozik, és amelyben központi helyet foglal el az egzisztenciális szituáció. A tárgyi szituációk típusainak Lévai Béla által javasolt modelljét a könyv 34. oldalán tanulmányozhatjuk.

A negyedik fejezet az ige jelentés-szerkezetével és valenciájával foglalkozik. Hangsúlyozza, hogy az ige a tárgyi szituáció nem-szubsztancionális eleme, amelynek feladata a szubsztancionális összetevők közötti kapcsolat megteremtése. Gaisina orosz nyelvész kutatásai eredményeképpen körvonalazódott az a hipotézis, hogy az igébe a lexikai jelentés kialakításában szerepet játszó nem-szubsztancionális, valamint a mondat-szerkezet kialakításáért felelős szubsztancionális szemák egyaránt beépülnek. Lévai Béla ezt az elképzelést is tovább rendszerezte, a két szemacsoportot hierarchikus rendbe állította egy konkrét absztrakt tengely mentén. Az egyes jelentésmezőket számokkal jelölte. (1. alap/lexikai jelentés szemái; 2. jelleg, típus: cselekvés, történes, helyzet, állapot jegyei; 3. egzisztenciális jegy; 4. kvalifikatív jegyek; 5. kvantitatív jegyek; 6. funkcionális jegyek: kiegészítők száma, valencia). A valenciáról szóló 4.2. alfejezet az ige kiegészítőit is hierarchikus sorrendbe állítja.

Az ötödik fejezet az egzisztenciális és lokális igék jelentésszerkezetét ismerteti. Rámutat: a korábbi, az orosz nyelvészetben Kuznyecov, majd Gaisina nevéhez fűződő kutatások tényfeltáró jellegűek voltak. A szerző itt leírja, amit a végkö-

vetkeztetésből szerényen elhallgatott: Bár Gaisina tanulmányából már ki lehetett következtetni egy, az igék számaszerkezetére vonatkozó modellt, annak tényleges megalkotása az ő nevéhez fűződik. Az 52. oldalon egy összesítő, általános modellt mutat be a szerző. Ez a modell nem egy konkrét ige jelentésszerkezetét ábrázolja, hanem egy olyan „ellentmondásos” ige szerkezetét, amely valószínűleg egyetlen nyelvben sem létezik, hiszen nincs olyan ige, amely a felsorolt ismertetőjegyek közül mindegyiket tartalmazná. Ugyanakkor ez a modell lehetővé teszi, hogy a felsorolt jegyek közül kiválasszuk azokat, amelyek kombinációja lehetővé teszi, hogy a *lenni* ige a tárgyi szituáció valamennyi típusának jelölésére alkalmas legyen. A *van*, majd a *létezik* ige belső szerkezetének részletes elemzését egy, az angol nyelvre jellemző sajátos forma, a *there*-betoldásos szerkezet mint tematikus változat részletes elemzése követi.

A hatodik fejezet azt vizsgálja, hogy az ige jelentésszerkezetét kialakító szemantikai jegyek között milyen kölcsönhatás mutatható ki. Ezt a jelenséget a szerző az angol *to study* ige alapján mutatja be. A vertikális tengely bal oldalán elhelyezkedő nem-szubsztancionális szemák (1–3) egyrészt egymással alakítanak ki hierarchikus viszonyt, ugyanakkor a tengely jobb oldalán elhelyezkedő szubsztancionális, funkcionális szemákkal is kapcsolatot létesítenek. A 3-as és a 6-os számmal jelölt igei szemák kölcsönhatása e két csoport tekintetében az alábbi látványos következményekhez vezet:

Az első, ún. **egzisztenciális és lexikai** kapcsolatot tükröző, vertikálisan ábrázolható viszony akkor jön létre, ha a mondat alanya határozott. Ezt a jelenséget a szerző a következő példával szemlélteti: *Ebben a csoportban tanulnak(-e) a külföldiek?* (Folyik-e, van-e tanítás? Létezik-e a cselekvés [action] a tanulás tárgyi szituációját illetően?) Ebben az

esetben az egzisztenciális széma az alapmodalitás kifejezésére szolgál.

A második, ún. **egzisztenciális és funkcionális**, horizontális viszony a 3-mal és 6-tal jelölt belső szerkezeti jegyek között valósul meg, amely viszonyon belül a hangsúly nem a cselekvésforma létre, hanem a szubsztancionális komponensekre, jelen esetben a határozatlan alany meglétére helyeződik át. Ezt bizonyítja az alábbi példa is: *Ebbe, a csoportban tanulnak (-def) külföldiek? Vannak vagy nincsenek külföldi tanulóik?* A *to study* ige által kialakított határozatlan alanyú mondatban az ige deszeman zárlódott és az egzisztenciális jegy került előtérbe. Ez lényegében azt a folyamatot szemlélteti, amely során a konkrét térbeli viszonyokat kifejező lokális mondatokból az egzisztenciális mondatok kialakultak.

A hetedik fejezet a létezés fázisait mutatja be. Már az első bekezdésben hangsúlyozza: a létezést kifejező igék a teljes értékű, dinamikus és statikus igék, valamint a segédigék között helyezkednek el. Főként pragmatikai eredetű instabilitásuk következtében könnyen segédigékké válnak, aminek következtében a mondatban nem állítmányi funkciót töltenek be, hanem a névszói-határozói állítmány igésítő elemei lesznek. A szerző Arutyjunova és Sirjaev elméletéből indul ki, majd Svedova osztályozását követi, mert az utóbbi az egzisztenciális igék csoportjának kiszélesítését jelenti, hiszen a szerző a létezést megelőző fázissal, valamint a létezés kialakulásának, kezdetének, folyamatának és befejezésének különböző fázisaival is foglalkozik. Osztályozásával egy olyan keretet biztosít, amelybe az angol igék is beépíthetők.

A nyolcadik fejezet címe *Prezentáció és egzisztencia*, amelyben Lévai Béla a lét, a létezés meghatározásának fontosságát hangsúlyozza, és azt sugallja, hogy különbséget kell tenni a létezés különböző fokozatai, a létezés mint pusztá

tény (Ex1) és a lokális azonosítás között (Ex2). Bolinger 1977-ben megjelent *Meaning and Form* című könyve, valamint Nagy Idikó 1982-ben publikált tanulmánya nyomán ebben a fejezetben ismét sor kerül a *there*-betoldásos szerkezet elemzésére, mivel ennek alapján lehetőség nyílik az egzisztenciális és a lokatív *there* elkülönítésére. Bolinger szerint az egzisztenciális *there* a lokatív *there*-nek a kiterjesztése. A vizsgált szerkezetben 'az egzisztenciális jelentést inkább az ige hordozza, semmint a there' (93. old.). Bolinger a *there is* szerkezet elemzésekor nem az egzisztenciális jelleget, hanem inkább a tudatosságot hangsúlyozza, amely alapján az alábbi két példamondat jelentése is megmagyarázható: *Across the street is a grocery* és *Across the street there is a grocery*. Az első mondat magát a szemünk előtt lejátszódó jelenséget ábrázolja, míg a másodiknak intellektuális jellege van, a tudatunkról szól, magyaráz: *úgy emlékszem, ... ha jól tudom, ... amint látja, ... stb.* És ezzel eljutottunk a hangsúlyos létigét mindig tartalmazó introduktív (szövegkezdő) mondatok problematikájához, amelyek kommunikatív funkciójáról korábban szintén több előadást hallhattunk Lévai Bélától.

Az egzisztenciális és lokális igék mondatbeli szerepének bemutatása után a kilencedik fejezetben a szerző a vizsgált igék által kialakított mondatokat a szemantikai mondat típusok rendszerében helyezi el és Pottier, Gak, Buligina, valamint Szabolcsi elméletét szem előtt tartva a következő mondat típusokat, majd azok lehetséges változatait mutatja be: a) egzisztenciális, b) azonosító, c) szituatív, d) deskriptív, e) possesszív, f) szubjektív. A továbbiakban az azonosító és a minősítő mondatok közötti különbség megállapításának lehetőségeit taglalja.

A tizedik fejezet az egzisztenciális és a lokális mondatok szintaxisának néhány kérdését veti fel és táblázatokkal teszi szemléletesebbé. Hangsúlyozza, hogy

nem csak a mondatrészek szemantikája bonyolult, hanem a mondat szintaktikai szerkezete is. Mindkettőt többszintű képződménynek tekinthetjük. A mondat szintaktikai mezőjét, az alapmodellre épülő változtatásokat a 121. oldalon található ábra szemlélteti.

A tizenegyedik fejezet röviden összegzi a kutatás eredményeképpen levonható végkövetkeztetéseket, a számcsoportok elkülönítésére, valamint a közöttük lévő kapcsolatra vonatkozó elképzeléseket, amelyeket ilyen szemléletesen, mint ahogy azt Lévai Béla tette a negyedik, ötödik és a hatodik fejezetben, még senki nem mutatta be. Ha elmondható, hogy a könyvnek van 'gyenge pontja', akkor ezzel a jelzővel a befejező részt kellene illetni, hiszen a szerző rendkívül szerényen sorakoztatja fel a kutatás eredményeképpen levonható következtetéseket, és egyáltalán nem említi személyes érdemeit.

Függetlenül attól, hogy a könyv az angol és az orosz nyelv egzisztenciális és lokális mondatait mutatja be, minden idegen nyelvet tanuló diák és idegen nyelvet oktató tanár számára olyan nélkülözhetetlen ismereteket tartalmaz, amely a nyelvről alkotott nézeteinket, a nyelvről való gondolkodásunkat és a nyelvoktatást is gyökeresen megváltoztathatja. S hogy a könyv miért nyújt hasznos ismereteket olyan olvasók számára is, akiknek egészen más kutatási témájuk van? Elsősorban azért, mert Lévai Bélától megtanulhatják, hogyan is kell egy tudományos munkát felépíteni, hogyan kell egy adott bekezdésben tárgyalta problémakört úgy lezárni, hogy egyben át is vezesse az olvasót a következő szakaszba.

Figyelemre méltó az is, ahogy a szerző az idézeteket kezeli. Azonnal jelzi, mely álláspontot érdemes elfogadni és mit kell óvatosan, fenntartásokkal kezelni. Amikor pl. a 8. oldalon Gak orosz nyelvész véleményét ismerteti – ..., a létigés

mondatok könnyen átalakíthatók más szemantikájú mondatokká, és fordítva is igaz, az egzisztenciális jelentés kifejezésére nem csak légis szerkezeti-szemantikai modelleket alkalmazhatunk” – azonnal figyelmezteti az olvasót egy bizonyos elméleti következtelésre, nevezetesen arra, hogy a funkcionális grammatika elveti a mondatok transzformációját. Majd hozzáteszi: „azok a szerkezetek, amelyek alapján a nyelvi kifejezéseket leírjuk, fokozatos kiterjesztés (*gradual expansion*) útján jönnek létre”. A megállapítás második részét viszont, azt, hogy az egzisztenciális jelentés kifejezésére nem csak légis szerkezeteket használunk, helytállónak tartja. Azzal, hogy megosztja véleményét az olvasóval, figyelmünket a megfelelő irányba tereli, és elősegíti az ismertetett elmélet minél jobb megértését.

Egy elmélet értékét napjainkban az határozza meg, hogy milyen mértékben hasznosítható a gyakorlatban. Elmondhatjuk: az, ahogy Lévai Béla az igék belső szerkezetére vonatkozó hipotézisét modellálta, rendkívül fontos az alkalmazott nyelvészetben, azon belül pedig a fordításkutatásban is. Amikor párhuzamos szövegek elemzésekor a fordító döntéseit próbáljuk megmagyarázni, azt tapasztaljuk, hogy a fordítók számos esetben a szótári megfelelők helyett inkább egy tipikus belső szemantikai jegy alapján találják meg egy-egy forrásnyelvi kódjegység célnyelvi megfelelőjét. Ez figyelhető meg egyes lexikai stratégiák, pl. a konkretizálás és generalizálás, az öszszevonás és a felbontás alkalmazásakor. És ez nem csupán az igékre vonatkozik, hanem a főnevekre és a melléknevekre is. A konverzív igék szémaszerkezetével magyarázható az antonim fordításnak az a tipikus esete is, amit a szakirodalom a „színpad modell” elnevezéssel illet. A létezés számáinak kibontása mutatkozik meg angolról magyarra történő fordításakor a deszemantizált és a sze-

mantikai tartalommal rendelkező melléknévi igenevek betoldásakor is, ami már a grammatikai átváltási műveletek palettáját bővíti.

Mindezek alapján ajánlom a könyvet a nyelv törvényszerűségei iránt érdeklődő olvasók figyelmébe.

Szépe Judit

Fonémikus parafráziák magyar anyanyelvű afáziások közlés-folyamataiban

(Piliscsaba: Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar 2000. 205 pp.)

Bodnár Ildikó

A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Magyar Nyelvészeti Intézetének Kiadványai című sorozat második darabjaként jelent meg a közelmúltban a *Fonémikus parafráziák magyar anyanyelvű afáziások közlésfolyamataiban* című kötet, Szépe Judit nyelvész munkája, amely a szerző 1998-ban sikeresen megvédett kandidátusi dolgozatán alapul. A címben szereplő, s a tanulmányban központi témaként tárgyalt fonémikus parafráziák az afáziások beszéd-folyamataiban fellelhető, a fonémakiválasztást illető tévesztéseket, mindenekelőtt a beszédhang-helyettesítéseket jelentik.

Ez a munka mindenekelőtt az afáziás beszélők nyelvi sajátosságai iránt érdeklődő nyelvészek, valamint az afáziás betegek beszéd-megnyilvánulásainak hangtani kérdéseivel is foglalkozó orvosok, pszichológusok, logopédusok számára nyújthat sok hasznosítható ismeretet. Azaz a szélesebb nagyközönségnek ez a szakkönyv aligha ajánlható, ám a legkülönbözőbb szakterületeken dolgozók sok hasznosítható adatot találnak

benne. A könyv – témájánál fogva – a nyelvészek körében, mindenekelőtt a fonológus és fonetikus olvasók részéről számíthat érdeklődésre.

Az irodalomjegyzék egyik hivatkozásából kiderül, hogy Szépe Judit az 1980-as években kezdett az afáziás egyének nyelvhasználatával foglalkozni, azaz ezt az érdekes kutatási területet egyetemistaként fedezte fel a maga számára, s ekkor kezdett a témakörbe tartozó írásokat publikálni. A jelen munkában kilenc afáziás adatközlőtől gyűjtött mintegy hatórányi – spontán beszédből, interjúkból, valamint egy beszédhang-helyettesítési feladatsorból származó – anyag igen részletes feldolgozását találjuk.

A *Bevezető* rövid magyarázatát adja a címnek, megismertet a tanulmány felépítésével, az egyes fejezetek témájával, majd névvel vagy névtelenül felsorolja mindazokat, akik a munka megszületését lehetővé tették, első helyen említve éppen az afáziás adatközlőket.

A munka két rövidebb fejezettel indít: az *Extralingvisztikai alapfeltevések* (13–20) című első és *Az afáziás beszédjelenségek nyelvészeti leírása: fordulópontok a probléma értelmezésében* című második fejezetben (21–42) a legfontosabb általános alapismeretek felidézésével vezet be a tárgyalt jelenségek világába. Így az 1.1 fejezet röviden bemutatja a nyelv agyi reprezentációját, megnevezve a beszédtevékenység folyamán legfontosabb szerepet játszó agyi területeket. Fontos alapismeretként meghatározza az afázia fogalmát: „Az afázia (a) organikus eredetű agykárosodás következménye; (b) a beszédtevékenységnek a jelrendszerét és a működési mechanizmusát érinti; (c) korábban már kialakult és ép beszédtevékenységet károsít; (d) jellemző – ha elterő mértékben is – a beszédtevékenység két fő mechanizmusának, a beszéd létrehozásnak és a beszédfeldolgozásnak az egyidejű érintettsége (14).” A szak-

irodalmon alapul a nyolc afáziatípus részletes bemutatása. A tanulmányban központi témaként tárgyalt fonémikus parafáziák, azaz az afáziások beszédfolyamataiban fellelhető, a fonémakiválasztást illető tévesztések, mindenekelőtt a beszédhang-helyettesítések négy afáziatípusra jellemzők különösen: a Broca-afáziásokra, a Wernicke-afáziásokra, a vezetési és a transzkortikális szenzoros afáziában érintettek.

A fonémikus parafáziák mellett az első fejezetek megismertetnek a többi parafáziás jelenséggel, pl. a szó- és a morfémiás parafáziákkal (az előbbiekre az jellemző, hogy a szükséges szót egy jelentésében vagy hangzásában hasonló szó váltja fel, míg az utóbbi esetén valamely morfémahoz nem a szófajának megfelelő toldalék-morféma társul); a perszeverációkkal (melyek során egy korábban aktivált szó kerül egy másik szó helyére), a neologizmusokkal az afáziások körében megjelenő, sajátos formájával, amely – főleg a Wernicke-afáziások körében – az értelmetlen beszéd, az ún. zsargon kialakulását eredményezi. A második fejezet végén pedig magyarázatot kapunk mind az agrammatizmus (a kötött morféma törlési jelenségének), mind pedig a paragrammatizmus (a kötött morféma egymással való felcserélésnek) kérdésére.

A második fejezet első fele az afáziás beszédjelenségek különböző nyelvészeti megközelítéseit mutatja be, röviden jellemezve azt a három korszakot és szemléletet, amelyek a nyelvészeti afázia kutatásokban napjainkig kialakultak: a strukturalistát, az analitikust és a posztstrukturalistát; az utóbbi korszakon belül szintén többféle felfogást ismertet: a generatív grammatikait, a pszicholingvisztikait és a természetes fonológiáit.

A dolgozat középpontjában a harmadik és a negyedik fejezet áll. *A beszédhang-helyettesítések: problémaelhatárolások,*

a vizsgálatok elvei és adatai című harmadik fejezet ötvennyolc, *Az eredmények* című negyedik fejezet pedig hatvanhat oldal terjedelmű. A harmadik fejezet elején található az a fontos megállapítások, amelyek az eddigi kutatások szerint az afáziás egyének beszédének fonetikai-fonológiai sajátosságait jellemzik. Fontos kérdés például, hogy megváltozik-e az afáziás közlésegségben a szegmentumok száma. Ha igen, a törlés vagy epentézis jelenségével találkozunk, ha nem, akkor helyettesítésről van szó. A szerző figyelmeztet, hogy itt a helyettesítés szó más értelmet kap, mint ahogy az a nyelvészetben általában ismert. A rendszerfüggő módon történő és paradigmikus szintű téves fonémaválasztás mellett megjelennek szintagmatikus szintűnek nevezhető perszeverációk és anticipációk. Az előbbieken egy korábbi elem elhúzódo hatásáról, az utóbbiakban viszont egy későbbinek a korábban való megjelenéséről van szó. Az elvégzett vizsgálatok a paradigmikus szintű helyettesítések körében nyújtanak igen fontos adatokat. A korábbi kutatások eredményeit összegezve a következőket olvashatjuk az afáziás károsodásokról: „...Jellemzőnek mutatkozik a magánhangzóknak a mássalhangzókhöz képest kisebb mértékű sérülékenysége, a mássalhangzó-kapcsolatok egyszerűsítése, a réshangok és az affrikáták erősebb érintettsége, valamint a helyettesítések gyakoribb előfordulása szó elején” (46). Szépe Judit saját kutatásai nem egy kérdésben eltérő eredményeket mutatnak majd fel.

A helyettesítések kérdéskörén belül a harmadik fejezetben részletesen tárgyalja a szerző az egy- és többjegyű helyettesítések kérdését; itt mutatja be az alkalmazott fonológiai keretet, sőt a vizsgálati személyekről, az afáziás adatköz-lőkről is ebben a részben szól részletesebben. A nyelvészetileg tisztázandó problémák körébe tartozik például, hogy

fonológiailag melyek az egy- ill. a két- és többjegyű különbségek az egyes fonémák között. Az idézett szerzők nem mindig képviselik ugyanazt az álláspontot; kiderül, hogy az eltérő felfogások között nem is mindig lehet összhangot teremteni. A munka szempontjából viszont egy adott felfogás mellett feltétlenül állást kellett foglalni, így a szerző a beszédhang-helyettesítésekre vonatkozóan Szépe György rendszerét, felfogását követi.

Háromdimenziós ábrák mutatják be a magyar fonémák rendszerét úgy, hogy közben utalnak a fonémák közötti 'evő távolságokra és magukra a megkülönböztető jegyekre is (79–81 és 110–118). A mássalhangzó-fonémáknak a 6. ábrán szereplő rendszere a 4. fejezetben ismételtelen megjelenik, és a magánhangzó-fonémák rendszerének ugyancsak új módon való bemutatásával együtt alkalmas lesz arra, hogy az egyes vizsgálati személyek fonémikus parafáziáinak jellemzőit szemléletes módon láttassa, egyetlen képen ábrázolva mind a spontán beszéd, mind az utánmondattás során megfigyelhető elváltozásokat. Az ábrák segítenek megérteni azt is, hogy miért mondható: az afáziás beszédhang-helyettesítések rendszert alkotnak.

A negyedik fejezetet egy további, ugyancsak szemléletes ábra indítja (103), amely összesített rendszerbe foglalja valamennyi, a vizsgált afáziás személyek ejtésében megjelent helyettesítő és helyettesített fonémát, valamint minden törlést és behelyettesítést is, amelyek akár a mássalhangzó-, akár a magánhangzó-fonémákat érintették. A szerző az eddigi felfogást cáfolva kimutatja, hogy az „általában kevésbé sérülékenynek tekintett magánhangzók több mint másfélszer annyit használnak fel a helyettesítési lehetőségek közül, mint a kilencszer akkora helyettesítési térrel rendelkező mássalhangzók”. Az alveolárisok, olvashatjuk, „a fajlagosan legkisebb

erőfeszítéssel ejthető mássalhangzók, s ez párhuzamot mutat rendszerbeli gyakoriságukkal is, a kis erőfeszítés pedig korrelál helyettesítő típusként való intenzív megjelenésükkel. Ugyanakkor a szájcsatorna (közel) azonos felületén képezendő számos elem a kivitelezés nagyfokú, afáziás közlők számára nem ritkán kivitelezhetetlen pontosságát követeli meg, amit az alveolárisok nagyszámú helyettesített típusként való megjelenése igazol.”

Az egyjegyű helyettesítéseket az egyes adatközlőkre vonatkozó egyedi ábrák tartalmazzák, amelyeket az adatok részletes értelmezése és értékelése követ. A téves fonémaazonosítás választási mechanizmusait, így a magánhangzók és a mássalhangzók azonosításának jegyválasztásait részletesen elemzi a szerző, s foglalkozik a tévesztések egyes percepciók sajátosságaival is. Az ún. harmónia-folyamatokat több fejezet is tárgyalja. A köznyelvi magánhangzó-harmónia helyett az afáziás beszélőknél gyakran figyelhető meg a toldaléknak a következő szó hangrendjéhez való igazodása, vagy pl. a kerek ségi harmónia nem az alaktani normát követő erőteljes érvényesülése. De a mássalhangzók terén is felléphetnek harmóniajelenségek, amelyek a szavak kezdetén érvényesülnek, olykor több szónyi távolságra. De szó esik az ún. morféma szintű harmóniáról is. Egy-egy fejezetet kap a szintén csak az afáziás beszédben fellépő mássalhangzós szóindítás kérdése, és az ún. határjelzés különféle eseteivel is megismerkedhetünk. Jellemzője még az afáziások beszédének a mássalhangzó-csoportok egyszerűsítése és olykor ezzel ellentétesen a mássalhangzóbetoldás esete, amely utóbbi szótagharmóniát hoz létre. A felsorolt jelenségekre minden esetben több meggyőző nyelvi példát is találunk.

A dolgozat természetesen a jelenségek leírásán, elemzésén túl a miértekre

is választ keres. A jelzett fonológiai, fonetikai sajátosságoknak a fonológiai információkhoz való gátolt hozzáférés az oka. A leginkább jellemző az ún. finomprogramozás szintű hozzá nem férésnek előfordulása. Az afáziás közlésfolyamatokban szétváltnak az ejtés- és azonosításbeli műveletek, megszűnik a szemantikai reprezentáció és a fonológiai reprezentáció harmonikus, szabályosan szervezett egymáshoz rendelődése, valamint hiányzik a grammatikai szintek összehangolt működése is. A 4.4. fejezet ezekkel a fontos megállapításokkal zárul.

A tanulmányt huszonöt oldal terjedelmű *Összefoglalás* teszi teljessé. Itt a már megismert jelenségek az új szempontú bemutatás révén nagyobb összefüggések részeivé lesznek, ill. a kutatás során elért eredmények még erősebb hangsúlyt kaphatnak. Ilyen új eredmény például a kontrasztfenntartás elvének megfogalmazása: „... A korábbi fonéma-realizáción már akkor végbemegy a kontrasztfenntartó helyettesítés, mielőtt még a később következőnek alkalma lett volna a korábbival helyettesítődni... Ez, hasonlóan az anticipáció jelenségéhez, azt támasztja alá, hogy a finomprogramozásbeli műveleti hibák nem kivitelezési hibák, hanem már a fonetikai implementáció előtt, a finomprogramozás szintjén eldől egy fonémának egy másik helyett való választása” (188).

A szerző az összefoglalásban kutatásainak a gyakorlatban való hasznosításáról ezt mondja: „...A fonémikus/segmentális parafáziák feltárása áttételesen hozzájárulhat afáziásokat érintő diagnosztikai és terápiás eljárások további kimunkálásához” (167). Ez azért öröndetes, mert a nyelvtudomány eredményeinek alkalmazhatósága a természettudományokhoz tartozó területeken nem túl gyakori.

A könyv 224 címet tartalmazó szakirodalmi jegyzékkel zárul. A fonetika, a

fonológia, a neurolingvisztika, valamint a neurológia területéről feldolgozott nagyszámú mű a szerző sokoldalú tájékozottságának éppúgy mutatója, mint a könyv tudományos igényességének. *A fonémikus parafáziák magyar anyanyelvű afáziások közlésfolyamataiban* című mű leg-

főbb értékét véleményem szerint mégis a gyűjtött anyag rendszerező feldolgozása, s az ennek alapján megfogalmazódó új következtetések jelentik. A magyar afáziakutatás a jövőben egyik alpműveként fogja kezelni Szépe Judit könyvét.

LA HONGRIE ET LES HONGROIS

*Les mots-clés de l'histoire
et de la vie quotidienne*

DICTIONNAIRE

ABRÉGÉ

*des faits et des croyances,
des mythes et des coutumes*

par

ISTVÁN BART

English Summaries

Grammars and Logic

György Hell

When during the 18th century traditional school grammar elaborated its new system of sentence analysis it took the categories for it from Aristotelian logic. The problems involved in this borrowing referred to the definition of subject and predicate, the two main parts of the sentence:

- (a) While subject and predicate represent the two full-right parts of the proposition, in sentence analysis they designate only two sentential parts among the others.
- (b) Instead of a pure conceptual definition, subject and predicate had to be defined formally in grammar.
- (c) A psychological interpretation of logic in the 19th century resulted in the dual concept of a logical and psychological subject and predicate in grammar.
- (d) The dualistic prepositional analysis in logic was hardly applicable to subjectless sentences.

Because of these inadequacies, the traditional Hungarian grammars of our day define the two main parts of a sentence eclectically.

The Relationship between Contradictions, Emphatic and Double Negatives and Antonymy

Gábor Székely

In the first part of his paper, the author states that the pair of opposites *van/nincs* in Hungarian expresses wholly and completely an **absolute statement**. The meaning of the Hungarian verb *nincs*, however, is related to the idea of **negation**. The author claims that in certain languages (e. g. English and German) the meaning of *nincs* is expressed by a negative formula, whereas in other languages (e. g. Russian, besides Hungarian) by a given word. In the latter languages, the relationship between the so-called double and emphatic negatives should be studied. The author argues that the double negative is not an emphatic negative. Emphatic negative – similarly to lexical grading – is a universal grammatical phenomenon. The paper ends with the analysis of the relationship between antonymy and the emphatic negative.

Temporal Adjectives

Péter Balogh

This paper explores the basic typology of temporal adjectives. Some adjectives (called temporal adjectives) can express two different types of manifestations of linguistic time: they define the notions of interior temporal structure (or aspect which refers to the course of the action),

and external temporal structure (as defined generally by circumstantial complements and verbal tenses). The paper also defines the concept of temporal adjective, and a semantic description is also presented: these adjectives can refer to a temporal field (past, present, future) to indicate a duration which (1) we can delimit in time or (2) we cannot delimit in time (cf. *millennial* vs. *long*). Other temporal adjectives refer to a point in time (cf. *paschal*). The temporal value of the last two groups is already used in extreme cases of primary temporality (cf. *new* and *valide*).

Cultural-Semantic Dimensions in the Hungarian Translations of Chekov's Dramas

Erzsébet Cs. Jónás

Two pairs of cultural-historical timelines run along the translations of Chekov's plays, and as time passes, the two pairs open farther and farther apart, like the blades of a pair of scissors. The plot of the play and Chekov's age determine the first pair, and the translator of a given age, and the age of the reader reading the translation, determine the other.

In my paper, I first wish to draw up a general view of Chekov's reception in the Russian culture of his own age. Special attention is drawn to the points that might be of importance from the aspect of the Hungarian reception (translators, readers) and in the interpretation of the life and works of Chekov as a playwright.

I do not intend to provide a general view of the culture of the age; instead, I find it important to highlight the Russian *cultural-semantic dimensions*, showing some of the internal parameters of

the ideas, worldviews, spatial and visual worlds of the age. All these together form what we may term as the collective cultural memory, which is a creatively used part of the national and world heritage, actively incorporated into the conscience of the speaker.

Notes on the Temporal and the Spatial Structure of Boris Pasternak's Book *My Sister – Life*

Ildikó Klausz

The paper is part of a PhD thesis entitled *The Composition and the Poetical World of Boris Pasternak's book „My Sister – Life”*. It intends to analyse the temporal and spatial structure unfolding in the book *My Sister – Life*.

The temporal structure of the book is built on the succession of the four seasons. The seasons – and at times the months as well – have well-defined meanings in Pasternak's poetic system. The temporal structure of the book follows the cyclical order of the calendar year, and the events of a „love story” represent a linear development in time. Furthermore, in the artistic composition of the book another type of chronology can be revealed, which can be described with the Bergsonian category of internal time, *duree*. What is crucial and vital for the lyrical hero is the internal correspondence of experiences and phenomena, which interrupts the linear progress of the narrative, as opposed to the external, rational and linear order of things.

The spatial structure of the book can be analysed with the help of the voyage motif. In the course of the voyage, the passenger, i.e. the lyrical hero travels across not simply geographical space. Parallel with travelling in the external

world a voyage takes place in the internal realm of the creative memory. The category of time and space are inseparable, interwoven in the course of the voyage and the unfolding of memories. In other words, events that can originally be characterised in temporal terms occur and evolve in the external space, which can be regarded as a poetical reinterpretation of an archaic, mythological space-time model.

Genius Theories of the French Romantic Authors

Gabriella Körömi

The most important problem of romantic aesthetics is the genius problem which is a typical romantic symptom. By its nature classical literature does not deal with this topic.

The aim of this study is to show the French authors' genius theories, to compare them and to point to the differences and similarities among them. We will briefly describe the theories of the classical German philosophers Kant, the Schlegel brothers and Schopenhauer, because they had influence on the French authors. Considering the aim of this study, research is confined to the hypothetical works and the prefaces of the literary works and it does not discuss the analysis of the concrete writings.

We will examine three authors' theories, as Hugo, Vigny and Baudelaire are the ones who deal with this question in detail. Vigny's and Hugo's theories are typically romantic ones, but Baudelaire mixes the romantic marks with the modern ones. The common features of the three theories are the loneliness and isolation of genius as a 'transcendental ego'.

True genius, that is, the poet himself is always lonely and immature. His most important quality is infinite imagina-

tion, and by his power he has risen up over the crowds of people. Imagination is an indigenous gift from God. So the poet stands half-way between God and mankind. Hereby we can argue that the words 'genius', 'poet', 'magician' and 'prophet' are synonyms for the romantic authors.

By this, we have come to the end of the similarities among the theories. As for the other qualities and duties of the prophet-poet the French are not of the same opinion, their theories differ from each other to some degree, and what is more, they are in contradiction sometimes.

The Dutch and the Flemish

Erika Gúti

The Dutch and the Flemish are thought to speak two different languages, although they both call their languages *Netherlands* – *Netherlandish* in English – a general term for *Dutch* and *Flemish*. Although there are no differences relating to the language, the political and religious diversities are considerable due to their dissimilar and isolated political development. This is what reshaped the national awareness and dialect of the inhabitants in North- and South-Netherlands (= the Low Countries). *Netherlandish* belongs to the LWTL (= Less Widely Taught Languages) and it is spoken by approximately 20 million people. However due to the changes of the historical borders of the Netherlands and the extensive Dutch and Belgian colonial empire, it is the official or spoken language in many countries all over the world and several of its dialects are known.

The language policy of the European Union is built on *multilingualism*. But some languages have or can have advantage, despite the virtual equality, for example English, jeopardizing the success of LWTL languages.

Általános útmutató az MFK munkatársai számára

Az MFK szerkesztősége tanulmányokat vár a tágan értelmezett modern filológia, azaz a nyelvészet, az irodalom, az alkalmazott nyelvészet, annak bármely ága (pszicholingvisztika, szociolingvisztika, nyelvpolitika, fordításelmélet, kommunikációelmélet, interkulturális kommunikáció stb.) témaköréből.

Célunk az, hogy képet adjunk a Miskolci Egyetem Modern Filológiai Intézetében és általában a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karán folyó szellemi munkáról, valamint az ME oktatóinak hazai és nemzetközi tudományos kapcsolatairól, ami azt jelenti, hogy az ország minden egyeteméről, főiskolájáról, kutatóintézetéből, bármely külföldi egyetemről szívesen fogadjunk tanulmányokat.

Általános tudnivalók:

1. A tanulmányok kívánatos terjedelme 10–15 oldal, azaz 25 000–37 000 betűhely.
2. A recenziók, konferenciabeszámolók kívánatos terjedelme: 2–3 oldal, azaz 5000–7500 betűhely.
3. A tanulmányok nyelve lehet: magyar, angol, német esetleg francia vagy orosz.
4. Idegen nyelvű tanulmányokat csak anyanyelvi lektorálás UTÁN fogadjunk el. A lektor a javításait beírhatja a szövegbe, vagy külön lapon is felsorolhatja. Az anyanyelvi lektor ajánlását vagy javításait kérjük csatolni a tanulmányhoz, akkor is, ha a javításokat a szerző már átvezette a szövegbe.
5. A nem angol nyelvű tanulmányokhoz fél oldalas, azaz 1000–1500 betűhelyes MAGYAR és ANGOL rezümét kérünk. A magyar rezümére azért van szükség, mert az angol nyelvi korrektor sokszor nem ismeri a cikkek tartalmát.
6. A tanulmányokból derüljön ki világosan, hogy melyek a szóban forgó témában eddig elért hazai és nemzetközi eredmények, és melyek a tanulmány írójának saját kutatásai, saját eredményei.
7. A recenzió az ismertetésen kívül tartalmazzon kritikai mozzanatot, perspektívát, tartson szem előtt valamilyen hipotetikus olvasótábort, szóljon hozzájuk, legyen jelen benne a recensens személye és gondolatai.
8. Minden tanulmány vagy recenzió tartalmazza a tanulmány szerzőjének elérhetőségi adatait (név, postai cím, telefon, fax, e-mail), valamint munkahelyét.
9. Ha szóban elhangzott konferenciaelőadás írott változatáról van szó, kérjük lábjegyzetben az előadás helyét és idejét, valamint a konferencia nevét pontosan feltüntetni.
10. Minden tanulmányt mágneslemezlemezre kérünk, 1 nyomtatott példányt mellékelve.

Formai követelmények:

- Betűtípus és nagyság: Times New Roman CE 12
- Sortávolság: 1,5
- Főcím középre zárva: félkövér (bold), kisbetű Times New Roman CE 16-os
- Szerző neve középre zárva: kurzív (italic) kisbetű Times New Roman CE 14-es
- Első (1.) címfokozat: félkövér (bold)
- Második (1.2) címfokozat: félkövér (bold)
- Harmadik (1.2.1) címfokozat: kurzív (italic)
- Értelmi kiemelések: félkövér (bold)
- Nyelvi példák szövegben belül: kurzív (italic)
- Kiemelés nyelvi példákban belül: kurzív és félkövér (italic, bold)
- Könyvcím vagy folyóiratcím szövegben belül: kurzív (italic), nem kell lefordítani!
- Szakszövegből vett idézetek maradhatnak eredeti nyelven, de ha lefordítjuk őket, fel kell tüntetni a fordító nevét, ha a szerző maga a fordító, ezt lábjegyzetben közölje.
- Szépirodalmi idézetek esetében meg kell keresni a megjelent fordítást, és a szerző neve, a fordítás kiadásának éve és az oldalszám után fel kell tüntetni a fordító nevét. (pl.: Rilke 1983: 69. Rónay György fordítása).

Hivatkozási útmutató az MFK munkatársai számára

Kérjük, hogy az MFK számára készült tanulmányok tartalmazzák a kutatás jelenlegi állását az adott területen és világosan derüljön ki belőlük, hogy melyek a szerző saját kutatáson alapuló új eredményei.

1. Hivatkozás a folyamatos szövegen belül:

- ha általában idézünk: szerző és évszám (Nida 1964);
- ha szó szerint idézünk – akár szakirodalmi, akár szépirodalmi műből:
 - a szerző neve után következzen az évszám, majd az oldalszám (Nida 1964: 411);
- megjegyzés: a szerző neve után nem kell vessző;
- megjegyzés: csak a vezetéknev kell.

2. Hivatkozás a szövegtől elkülönítve:

- ha az idézet 40 szónál hosszabb, különítsük el a folyó szövegtől: előtte és utána egy sort hagyjunk ki, és jobbról is balról is dupla margót hagyjunk.

3. Hivatkozás feloldása az irodalomjegyzékben:

- az irodalomjegyzék (**Irodalom, References**) csak azokat a szerzőket tartalmazza, akikre a szövegben utalás történt, ha a cikkíró valamilyen oknál fogva (pl. új tudományterület) olyan könyvcímeket is meg akar adni, amelyekre nem hivatkozott, akkor ezt Ajánlott irodalom címszó alatt teheti meg;
- a nyelvi adatok forrását külön irodalomjegyzékben kell közölni (**Források, Sources**);
- a hivatkozások a szerzők vezetékneve szerint betűrendben kövessék egymást (nem kell számozni).

4. Ha könyvre hivatkozunk:

- szerző vezetékneve majd a keresztnév kezdőbetűi: Nida, E.A.;
- ezután jön az évszám, utána pont: Nida, E.A. 1964;
- ha a szerzőnek abban az évben több műve volt: Nida, E.A. 1964a., Nida, E.A. 1964b.;
- ha két szerző van: Nida, E.A. & Taber, Ch.R. 1969;
- ha három vagy több szerző van, lehet rövidíteni: Nida, E.A. et al. (et alias – és mások);
- az évszám után jön a cím, ha önálló mű címe, akkor kurziválva: Nida, E.A. & Taber, Ch.R. 1969. *The Theory and Practice of Translation*;
- a könyv címe után jöjjön a megjelenés helye, és utána kettősponttal a kiadó: Nida, E.A. & Taber, Ch.R. 1969. *The Theory and Practice of Translation*. Leiden: Brill.

5. Ha folyóiratcikkre hivatkozunk:

- ha folyóiratban jelent meg a tanulmány, akkor nem a tanulmány címét kell kurziválni, hanem a folyóirat címét: Klaudy K. 1988. A frazeologizmusok szó szerinti fordításáról. *Magyar Nyelvőr*;
- folyóiratcikknél továbbá fontos megjelölni az évfolyamot, a számot és a pontos oldalszámot: Klaudy K. 1988. A frazeologizmusok szó szerinti fordításáról. *Magyar Nyelvőr*; 112. évf. 3. 305–314.

6. Ha tanulmánygyűjteményre hivatkozunk:

- ha tanulmánygyűjteményben jelent meg a cikk, fontos megjelölni a tanulmánykötet címét (előtte In:), és a szerkesztőt vagy a szerkesztőket utána zárójelben (ed.), (eds.), (hrsg.), (szerk.): Baker, M. 1993. Corpus Linguistics and Translation Studies. Implications and Applications. In: Baker, M. & Francis, G. & Tognini-Bonelli, E. (eds.) *Text and Technology: In honour of John Sinclair*. Amsterdam: Benjamins;

- tanulmánygyűjtemény esetén fontos megjelölni a tanulmány oldalszámát a köteten belül: Baker, M. 1993. *Corpus Linguistics and Translation Studies. Implications and Applications*. In: Baker, M. & Francis, G. & Tognini-Bonelli, E. (eds.) *Text and Technology: In honour of John Sinclair*. Amsterdam: Benjamins. 233–250;
- több szerkesztő esetén is megtehetjük azt, hogy csak az elsőt írjuk ki és utána írjuk, hogy et al. (és mások): Baker, M. 1993. *Corpus Linguistics and Translation Studies. Implications and Applications*. In: Baker, M. et al. (eds.) *Text and Technology: In honour of John Sinclair*. Amsterdam: Benjamins. 233–250;
- ha ugyanabból a tanulmánygyűjteményből több tanulmányra is hivatkozunk, nem kell minden alkalommal a teljes bibliográfiát megadni, csak rövidítve: Baker, M. 1993. *Corpus Linguistics and Translation Studies. Implications and Applications*. In: Baker, M. et al. (eds.) 233–250;
- ilyenkor a tanulmánygyűjtemény pontos adatait csak egyszer kell megadni, az elő szerkesztő vezetéknéve szerinti betűrendben: Baker, M. et al. (eds.) *Text and Technology: In honour of John Sinclair*. Amsterdam: Benjamins.

7. Ha megjelent konferenciakötetre hivatkozunk:

- járjunk el ugyanúgy, mint a tanulmánykötet esetén. Ne a konferencia helyét, idejét és címét tüntessük fel, hanem a megjelent kötet címét, szerkesztőjét, a megjelenés helyét, a kiadót és az oldalszámot: Ujszászi Zs. 1991. *Grammatikai transzformációk* Károlyi Amy Emily Dickinson-fordításaiban In: Székely G. (szerk.) *Az Első Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia előadásai* II. kötet. Nyiregyháza: BGYTF. 760–763.

8. Ha elhangzott (írásban nem megjelent) konferenciaelőadásra hivatkozunk:

- ebben az esetben a szerző neve, az évszám, és az előadás címe után írjuk azt, hogy Elhangzott: ... és ezután következzenek a konferencia adatai a következő sorrendben: a konferencia címe, rendező intézménye, helye és ideje: Klaudy K. 1998. *A magyar fordítás-tudományi terminológiáról*; Elhangzott: *A nyelv mint szellemi és gazdasági tőke*. VIII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia. Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola. Szombathely. 1998 április 14–17.

9. Lábjegyzetek:

- lábjegyzeteket csak az alábbi esetekben használjunk:
 - (1) ha a tanulmány címéhez kívánunk megjegyzést fűzni (pl. ha a tanulmány részlet egy készülő könyvből, vagy ha a tanulmány írott változata egy konferenciaelőadásnak stb.;
 - (2) ha a tanulmány szerzője saját fordításában ad meg valamely idézetet.

10. Szövegvégi jegyzetek:

- a tanulmány tartalmi részéhez kapcsolódó megjegyzéseket ne lábjegyzetben, hanem szövegvégi jegyzetben közöljük. A szövegben felső indexszel folyamatosan számozzuk a megjegyzéseket kívánó helyeket, és a tanulmány végén **Jegyzetek (Notes)** címszó alatt fejtjük ki megjegyzéseinket részletesen.

EGYETEMI KÖNYVTÁR

NYELVTUDOMÁNY

Alkalmazott nyelvészet

Lengyel Zsolt: Az írás

Szabó Zoltán:

A magyar szépírói stílus történetének fő irányai

Szépe György–Derényi András (szerk.):

Nyelv, hatalom, egyenlőség. Nyelvpolitikai írások

Medgyes Péter:

A nyelvtanár. A nyelvtanítás módszertana

Gósy Mária: Pszicholingvisztika

Navracsics Judit: A kétnyelvű gyermek

Általános nyelvészet

Bánréti Zoltán (szerk.): Nyelvi struktúrák és az agy

Fónagy Iván: A költői nyelvről

Ferdinand de Saussure:

Bevezetés az általános nyelvészetbe

Kiefer Ferenc: Jelentéselmélet

Beugrande–Dressler: Bevezetés a szövegnyelvészetbe

Kenesei István (szerk.): A nyelv és a nyelvek

Papp Ferenc (szerk.): A moszkvai szemantikai iskola

A MISKOLCI EGYETEM TÖRTÉNETE

A magyar országgyűlés 1949. évi 23. törvényében rendelte el, hogy a felsőfokú műszaki szakképzés fejlesztése érdekében Miskolcon Nehézipari Műszaki Egyetemet kell létesíteni. A Borsodi Iparvidék központjában létrehozott új Műszaki Egyetem Bányamérnöki és Kohómérnöki Kara révén több mint két és fél évszázados múltra tekinthet vissza.

Selmecbányán 1735-ben a bécsi udvari kamara bányászat-kohászati iskolát (Bergschule) létesített. A Habsburg Birodalom területén ez az iskola volt az első állami alapítású, nem egyházi irányítás alatt működő felsőfokú oktatási intézmény, a világon pedig az első műszaki jellegű főiskola. Az 1867-es kiegyezéssel az akadémia magyar állami intézmény lett, Magyar Királyi Bányászati és Erdészeti Akadémia néven. 1904-től Bányászati és Erdészeti Főiskolaként működik. 1919-ben – miután Selmecbánya a megalakuló Csehszlovákiához került – a főiskola Sopronba települt át. Az alma mater neve 1922-től Bányamérnöki és Erdőmérnöki Főiskola. 1934-ben a főiskola az újonnan megszervezett József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Bánya-, Kohó- és Erdőmérnöki Kara lesz. A bánya- és kohómérnöki osztály ebben a szervezeti keretben működik 1949-ig, amikor a Miskolcon ugyanebben az évben alapított Nehézipari Műszaki Egyetem Bányamérnöki és Kohómérnöki Karává alakul át az újonnan alapított Gépészmérnöki Kar mellett.

1950 februárjában kijelölték az egyetem mai helyét, mintegy 85 hektár területen. Az egyetem szervezete 1969-ben a dunaiújvárosi Kohó- és Fémipari Főiskolai Karral bővült. 1981-ben megindult a jogászképzés, 1987-től pedig a közgazdászképzés. Bölcsészek 1992-től tanulnak intézményünkben, mely 1990-től a Miskolci Egyetem nevet viseli. Az egyetem legfontosabb törekvése az országban egyedülálló universitas kialakítása. 1997-től folyik zeneművészeti oktatás a Miskolci Egyetem Bartók Béla Zeneművészeti Intézetében. 1998-tól az intézmény keretei között folytatja 40 éves működését az MTA Bányászati Kémiai Kutatólaboratóriuma Alkalmazott Kémiai Kutatóintézet néven. Ugyanebben az évben megindult az egészségügyi főiskolai képzés is. 2000. január 1-től a Dunaiújvárosi Főiskolai Kar levált, ugyanakkor a sárospataki Comenius Tanítóképző Főiskolai Karral bővült az egyetem szervezete.

MODERN FILOLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

2001. III. évfolyam, 2. szám

E számunk munkatársai:

Balogh Péter	ELTE, BTK Francia Nyelv és Irodalom Tanszék
Bodnár Ildikó	Miskolci Egyetem, Modern Filológiai Intézet, Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék
Cs. Jónás Erzsébet	Nyíregyházi Főiskola, Orosz Nyelv és Irodalom Tanszék
Dobos Csilla	Miskolci Egyetem, Modern Filológiai Intézet, Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék
É. Kiss Katalin	MTA Nyelvtudományi Intézet
Fenyvesi István	SZTE, BTK, Orosz Tanszék
Gúti Erika	PTE, BTK, Alkalmazott Nyelvészeti Doktori Program
Hell György	Pázmány Péter Katolikus Egyetem, BTK, Német Tanszék
Klausz Ildikó	ELTE BTK Balti Filológiai és Keleti Szláv Tanszék
Körömi Gabriella	Eszterházy Károly Főiskola, Francia Nyelv és Irodalom Tanszék
Lendvai Endre	PTE, BTK, Orosz Tanszék
Papp Ferenc	MTA Nyelvtudományi Intézet
Prószéky Gábor	MorphoLogic
Simigné Fenyő Sarolta	Miskolci Egyetem, Modern Filológiai Intézet, Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék
Székely Gábor	Nyíregyházi Főiskola, Német Tanszék
T. Molnár István	Debreceni Egyetem, BTK, Szláv Filológiai Intézet

ISSN 1585-0439